

Торгівля людьми — одна з актуальних проблем сучасної України й усього світу. Значну роль у протидії торгівлі людьми відіграють ЗМІ. Що повинен знати журналіст, розпочинаючи роботу над такою темою, де знайти інформацію про проблему, як зробити матеріал цікавим і не порушити права потерпілих — відповіді на ці та багато інших запитань дає цей посібник. Вперше інформація про проблему торгівлі людьми, способи і методи її висвітлення представлена в одному виданні.

Створення цього посібника було ініційовано офісом Координатора проектів ОБСЄ в Україні та Бюро ОБСЄ демократичних інституцій і прав людини (БДІПЛ ОБСЄ) в рамках загального проекту “Зміцнення потенціалу професійних ЗМІ у висвітленні проблеми торгівлі людьми”.

Організація з безпеки та співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні

ВИСВІТЛЕННЯ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРОБЛЕМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Посібник для журналістів

ВИСВІТЛЕННЯ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРОБЛЕМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Посібник для журналістів

Організація з безпеки та співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні

**ВИСВІТЛЕННЯ
В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
ПРОБЛЕМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ**

Посібник для журналістів

Київ - 2007

Торгівля людьми – одна з актуальних проблем сучасної України й усього світу. Значну роль у протидії торгівлі людьми відіграють ЗМІ. Що повинен знати журналіст, розпочинаючи роботу над такою темою, де знайти інформацію про проблему, як зробити матеріал цікавим і не порушити права потерпілих – відповіді на ці та багато інших запитань дає цей посібник. Уперше інформацію про проблему торгівлі людьми, способи та методи її висвітлення представлено в одному виданні, для журналістів, студентів, представників НУО, правозахисників і всіх, кого цікавить дана тема.

Створення цього посібника було ініційовано офісом Координатора проектів ОБСЄ в Україні та Бюро ОБСЄ демократичних інституцій та прав людини (БДІПЛ ОБСЄ) в рамках загального проекту «Зміцнення потенціалу професійних ЗМІ у висвітленні проблеми торгівлі людьми».

Опубліковано офісом Координатора проектів ОБСЄ в Україні
вул. Стрілецька, 16
м. Київ, 01034, Україна
www.osce.org/ukraine

© ОБСЄ, 2007

Усі права захищено. Зміст цієї публікації може безкоштовно копіюватися й використовуватися для освітніх та інших некомерційних цілей за умови посилання на джерело інформації.

Координатор проектів ОБСЄ в Україні висловлює вдячність Олександрові Баканову за згоду використати його картину «Погляд» на обкладинці цієї публікації.

Дизайн: Олена Купріянова

Надруковано в Україні: ТОВ «Інтертехнологія», м. Київ

ISBN 978-966-8668-44-9

Публікація посібника стала можливою завдяки фінансовій допомозі Канадського агентства з міжнародного розвитку (CIDA).

Координатор проектів ОБСЄ в Україні, БДІПЛ, а також Канадське агентство з міжнародного розвитку не відповідають за зміст та погляди, висловлені експертами або організаціями в цьому матеріалі.

ВИСВІТЛЕННЯ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРОБЛЕМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Посібник для журналістів

**Організація з безпеки та співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні**

Інформація про авторів

Топчій Антон Олександрович, журналіст, медіа-тренер. Працював на радіо, ТБ, в друкованих виданнях Миколаєва, Одеси, Києва. Із 2000 року співробітник Міжнародної громадської організації «Інтерньюз-Україна» (Київ), керівник низки інформаційних проєктів. Проводив тренінги із соціальної журналістики в Україні, Росії, Молдові, Азербайджані, Узбекистані, Таджикистані, Казахстані. Один з авторів документального телепроєкту про торгівлю людьми «Жертви мовчання» (2001 р.).

Автор розділу «Юридична відповідальність»

Шевченко Тарас Сергійович, директор Інституту Медіа Права, магістр права, асистент Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Подяка

Автор дякує за внесок у роботу:

Аліні Брашовяну, Бюро ОБСЄ демократичних інституцій та прав людини (БДІПЛ ОБСЄ), Варшава

Тетяні Руденко, офіс Координатора проектів ОБСЄ в Україні, Київ

Автор також висловлює подяку за експертні коментарі:

Кордулі Вольмутер, офіс Координатора проектів ОБСЄ в Україні, Київ

Вірі Грачовій, Офіс Спеціального представника/Координатора ОБСЄ щодо протидії торгівлі людьми, Відень

Наталі Двірній, офіс Координатора проектів ОБСЄ в Україні, Київ

Ірині Долматовій, журналісту

Валерієві Іванову, президенту Академії української преси, докторові філософських наук

Бегонії Пінейро Костас, офіс Координатора проектів ОБСЄ в Україні, Київ

Катерині Левченко, народному депутатові України, доктору юридичних наук, президентові Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна»

Валерієві Лазарчуку, заступнику директора Дирекції інформаційних програм Львівської обласної державної телерадіокомпанії

Наталі Мовчан, журналісту

Наталі Осташ, офіс Координатора проектів ОБСЄ в Україні, Київ

Інні Шваб, Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна»

Список використаних аббревіатур

АМР США	Агентство США з міжнародного розвитку
БДІПЛ ОБСЄ	Бюро ОБСЄ демократичних інституцій та прав людини
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВРУ	Верховна Рада (парламент) України
ЄС	Європейський Союз
МОМ	Міжнародна організація з міграції
МОП	Міжнародна організація праці
НУО	неурядова організація
ОБСЄ	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ЮНІСЕФ	Дитячий фонд ООН

ЗМІСТ

Передмова	13
------------------------	-----------

Розділ 1. ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА	15
--	-----------

1.1. Торгівля людьми – чому вона існує	17
1.1.1. Торгівля людьми як феномен	17
1.1.2. Причини сучасної торгівлі людьми	17
1.1.3. Торгівля людьми та нелегальна трудова міграція	21
1.1.4. Різниця між торгівлею людьми та незаконним увезенням мігрантів	23
1.1.5. Географія торгівлі людьми	24
1.1.6. Масштаби торгівлі людьми	25
1.1.7. Протидія торгівлі людьми: основні етапи та документи	26
1.2. Торгівля людьми – як це відбувається?	28
1.2.1. Дії торговців людьми: від вербування до одержання людини	29
1.2.2. Способи впливу й примусу	37
1.2.3. Мета торговців людьми	41
1.2.4. Сфери експлуатації	42
1.2.5. Звільнення	47
1.2.6. Захист і підтримка потерпілих	48
1.3. Торгівля людьми – як цьому протидіють в Україні	51
1.3.1. Принципи протидії	51
1.3.2. Законодавчі акти щодо протидії торгівлі людьми	51
1.3.3. Структури й організації, які беруть участь у протидії торгівлі людьми	57

Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В ЗМІ	65
---	-----------

2.1. Завдання та роль ЗМІ в процесі протидії торгівлі людьми	67
2.2. Стереотипи та їх подолання	71
2.3. Факти й коментарі	75
2.4. Соціальна відповідальність	76
2.5. Юридична відповідальність	81

Розділ 3. ПІДГОТОВКА МАТЕРІАЛІВ ПРО ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ	91
3.1. Цільова аудиторія	93
3.2. Інформаційний привід	94
3.3. Достовірність і актуальність інформації	100
3.4. Робота із джерелами інформації, експертами	101
3.5. Інтерв'ю з потерпілими	107
3.6. Термінологія — як нею користуватися	113
Розділ 4. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	119
4.1. Висвітлення на радіо проблеми торгівлі людьми	121
4.2. Висвітлення на телебаченні проблеми торгівлі людьми	132
4.3. Висвітлення в друкованих ЗМІ проблеми торгівлі людьми	135
Додатки	139
Веб-сайти основних державних органів, діяльність яких полягає в протидії торгівлі людьми в Україні	141
Неурядові організації, що працюють у сфері запобігання торгівлі людьми та надання допомоги потерпілим в Україні	142
Веб-сайти деяких міжнародних організацій, що надають допомогу в сфері протидії торгівлі людьми в Україні	146
Бібліографія	147
Про БДІПЛ ОБСЄ	151
Координатор проектів ОБСЄ в Україні: протидія торгівлі людьми	153

ПЕРЕДМОВА

Торгівля людьми – одна з найбільш актуальних проблем сучасності. Жертвами сучасних форм рабства в усьому світі щорічно стають мільйони людей. Окрім економічних причин, які змушують шукати роботу за кордоном або в різних регіонах своєї країни, важливими факторами, що сприяють торгівлі людьми, є відсутність достовірної інформації про можливості працевлаштування, незнання своїх прав, поширення стереотипів і т. ін. Таким чином, великого значення набуває повне й відповідальне інформування суспільства про цю серйозну проблему як один із найнебезпечніших злочинів проти особистості. Ключову роль у цьому процесі відіграють ЗМІ.

Хоча кількість матеріалів про торгівлю людьми в пресі, на радіо й ТВ вимірюється тисячами, висвітлення цієї теми все ще залишається непростим завданням для журналістів. Де знайти достовірну інформацію про ситуацію в конкретному регіоні, чи можна взяти інтерв'ю в потерпілих, у якій формі краще подати матеріал – ось лише частина завдань, які повинен вирішити журналіст у процесі роботи. Нерідко справитися з ними допомагають навчальні заходи – тренінги й семінари, які організовують різні міжнародні та громадські організації. У той же час у журналістів не завжди є змога взяти в них участь.

Ідея написання посібника, який полегшив би журналістам (насамперед тим, хто стикається з торгівлею людьми вперше) роботу над висвітлюваною темою, народилася після проведення автором тренінгів і семінарів у ряді країн пострадянського простору. Інтерес до проблеми журналістів, які брали участь у навчанні, давав надію на те, що систематизована інформація про торгівлю людьми, способи й методи її висвітлення буде потрібна їхнім колегам.

Посібник побудовано за принципом «від загального до конкретного»: спочатку описуються проблема та її складники, потім наводиться інформація, яка допоможе журналістам безпосередньо при підготовці матеріалу.

У першому розділі посібника «Торгівля людьми як глобальна проблема» аналізуються масштаби, причини й географічне поширення торгівлі людьми, описано всі складники такого злочину, а також розкрито шляхи звільнення потерпілих і висвітлено процес їх реабілітації. Окрім того, цей розділ містить короткий аналіз законо-

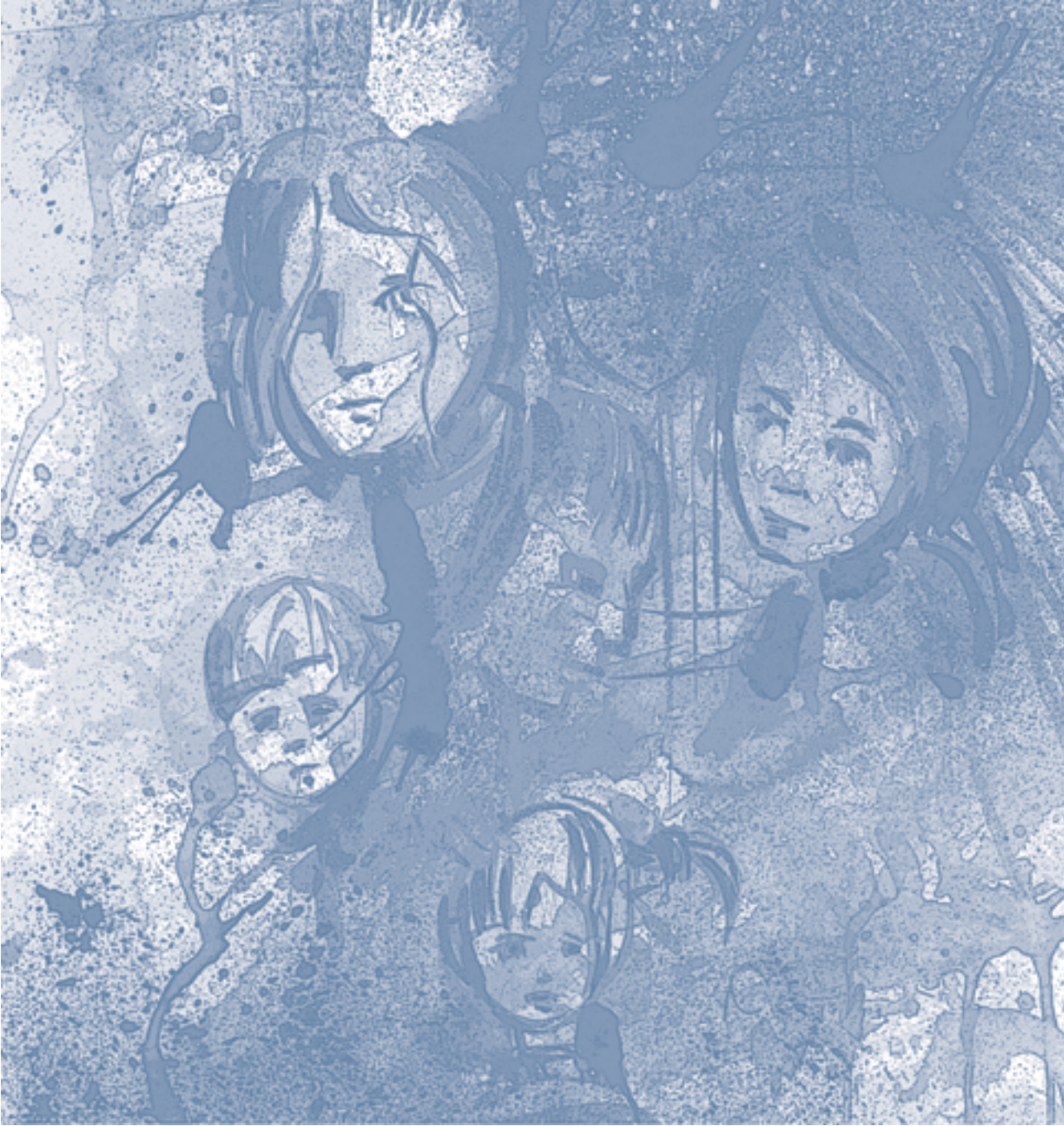
давства України щодо протидії торгівлі людьми, а також інформацію про державні, неурядові й міжнародні організації, що працюють у цій сфері.

Другий розділ «**Особливості висвітлення проблеми торгівлі людьми в ЗМІ**» присвячено проблемам, з якими стикається кожен журналіст у процесі підготовки матеріалу на цю тему. Яка роль ЗМІ в запобіганні торгівлі людьми та які завдання постають перед журналістами; які найпоширеніші стереотипи; наскільки доречні в матеріалах про торгівлю людьми особиста думка й коментарі журналіста, а також яку соціальну і юридичну відповідальність має журналіст за свої публікації – ці теми докладно розкрито в другому розділі посібника.

Третій розділ «**Підготовка матеріалів про торгівлю людьми**» дає відповіді на такі запитання: хто є цільовою аудиторією для матеріалів, що може бути інформаційним приводом для появи матеріалу в ЗМІ, як працювати з експертами та де їх знайти. Окремо варто сказати про розділ, присвячений проведенню інтерв'ю з потерпілими внаслідок торгівлі людьми. Дотримання принципів і практичних рекомендацій допоможе журналістові не порушити права потерпілих та уникнути можливих негативних наслідків для «героя» матеріалу.

Четвертий розділ «**Практичні рекомендації**» відповідає на найактуальніші питання практичного характеру. У ньому (на основі досвіду тренінгів) проаналізовано типові проблеми, з якими стикається журналіст того або іншого ЗМІ, й запропоновано варіанти їх вирішення. Для радіо – це формати програм, для ТБ – візуалізація матеріалу/пошук відеоряду, для друкованих ЗМІ – підбір ілюстрацій і вибір заголовків. Також розділ містить ряд рекомендацій загального характеру, які можуть бути корисними. Як приклади використано публікації в українських газетах, радіопрограми Фонду незалежного радіомовлення (Росія), а також досвід авторів документального телесеріалу про торгівлю людьми «Жертви мовчання» (Україна).

У **додатках** подано національні й міжнародні законодавчі акти, що стосуються проблеми торгівлі людьми, на які робляться посилання в тексті, список організацій, що працюють у сфері запобігання торгівлі людьми в Україні й список їхніх веб-сайтів. Сподіваємося, наш посібник полегшить роботу над цією непростю темою і сприятиме поліпшенню розуміння журналістами ролі ЗМІ в процесі запобігання торгівлі людьми.

Розділ 1

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА

1.1. Торгівля людьми – чому вона існує?

Робота журналіста над темою «Торгівля людьми» починається з осмислення суті названого/зазначеного явища. Як і чому воно може існувати в сучасному суспільстві? У чому його причини та які механізми має бути задіяно у боротьбі з ним? Чи не є торгівля людьми неподоланною проблемою?

Щоб одержати відповіді на ці запитання, варто розглянути зазначений феномен докладніше.

1.1.1. Торгівля людьми як феномен

Хоча таке явище як работоргівля супроводжувало людство протягом усієї його історії, сучасний феномен, називаний торгівлею людьми, став актуальним для України й інших країн пострадянського простору з початку 90-х років XX століття. Це зумовлено цілою низкою внутрішніх соціально-економічних і нерідко політичних причин, про які буде сказано далі.

Наприкінці XX – на початку XXI століття торгівля людьми набула величезних масштабів. Через цей злочин потерпають чоловіки, жінки, діти незалежно від кольору шкіри, соціального стану, віку.

1.1.2. Причини сучасної торгівлі людьми

Існує багато факторів, що сприяють поширенню торгівлі людьми. Держдепартамент США у щорічній доповіді про торгівлю людьми зазначає такі¹:

- нестатки;
- привабливість кращих умов життя в іншому місці;
- неможливість працевлаштування;
- організована злочинність;
- насильство над жінками й дітьми;
- дискримінація жінок;
- корупція уряду;

¹ Див. вступ до доповіді Держдепартаменту США про торгівлю людьми за 2006 р., <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2006>.

- політична нестабільність;
- збройні конфлікти;
- культурні традиції, такі як традиційне рабство;
- попит на послуги в сфері секс-індустрії (включаючи дитячу порнографію й секс-туризм) і дешеву нелегальну робочу силу.

Серед основних причин поширення торгівлі людьми в Україні експерти називають такі:

- важке економічне становище громадян і безробіття;
- недостатня поінформованість про можливості працевлаштування за кордоном, незнання міграційного законодавства;
- недостовірне подання інформації про життя за кордоном;
- попит на дешеву робочу силу в країнах призначення;
- активна діяльність злочинних угруповань і недостатнє переслідування торговців людьми;
- насильство в родині².

Коротко проаналізуємо кожну із зазначених причин.

Важке економічне становище громадян і безробіття

Спад виробництва й економічну кризу в 1990-х роках переживали більшість країн пострадянського простору. Мільйони людей залишилися не тільки без роботи за спеціальністю, але і без можливості будь-якого іншого заробітку. Через десятиліття ситуація все ще залишається досить складною.

За даними Державного комітету статистики, рівень зареєстрованого безробіття в країні в серпні 2006 р. становив 2,5% (від загальної кількості населення працездатного віку). Кількість безробітних, що перебувають на обліку в державній службі зайнятості, становить 694,7 тис. громадян України. На одне вільне робоче місце (вакантну посаду) претендують 3 особи³.

² Експертне інтерв'ю з президентом Міжнародного правозахисного центру «Ла Страда-Україна» К.Б. Левченко.

³ Слід зазначити, що дані можуть змінюватися. Інформацію за період, який вас цікавить, можна знайти на сайті Держкомстату <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Недостатня поінформованість про можливості працевлаштування за кордоном, незнання міграційного законодавства

Прагнучи одержати роботу за кордоном, багато українських громадян не підозрюють про те, що легально працевлаштуватися в більшості країн Європи вкрай непросто і зробити це можна через державні центри зайнятості або фірми з працевлаштування, які мають відповідні ліцензії Міністерства праці й соціальної політики України. Водночас деякі агентства пропонують виїхати на роботу за туристичною візою, що не дає права на працевлаштування. Крім того, залишаючись у країні після закінчення терміну дії візи, людина порушує міграційне законодавство, що автоматично робить її перебування в країні нелегальним і є причиною для депортації.

Часто люди покладаються на послуги напівлегальних посередників, які беруть на себе оформлення документів. Через те що документи оформлюються в обхід офіційних процедур, питання перевірки інформації про роботодавця, умови роботи й проживання взагалі не розглядаються.

Недостовірне подання інформації про життя за кордоном

Значну роль у поширенні переважно позитивної інформації про життя за кордоном відіграють ЗМІ – у першу чергу як ретранслятори реклами. Однак реклама, використовуючи яскраві й привабливі образи, не прагне достовірно відобразити дійсність, а виконує зовсім інші завдання. Більшість людей не беруть це до уваги й ототожнюють рекламу з дійсністю. Це сприяє формуванню помилкових переконань і є одним із факторів, що підштовхують до зміни місця проживання, а також пошуку роботи за кордоном.

До висвітлення життя в країнах Європи часом поверхово й некритично ставляться й журналісти. Хоча тиражування винятково позитивної інформації про життя за кордоном у даний час не можна назвати тенденцією в українській журналістиці, окремі матеріали можуть відіграти вирішальну роль у прийнятті рішення про виїзд за кордон⁴.

⁴ Детальніше про роль ЗМІ та інформування про реалії життя за кордоном розповідається у другому розділі посібника.

Попит на дешеву робочу силу в країнах призначення

Більшість країн Європи потребують дешевої робочої сили. Існують певні види робіт, виконувати які згодні тільки мігранти. Часто це низькооплачувана робота без належних умов, а також соціальних гарантій. Місцеві наймані робітники, що мають ширший вибір, можуть відмовитися від її виконання. Так, у Португалії, яка переживає будівельний бум, утворилися тисячі робочих місць, однак неможливість забезпечити гідний рівень оплати праці призвела до припливу трудових мігрантів із багатьох країн пострадянського простору, в тому числі й з України.

Важке економічне становище, відсутність знань про відповідальність за нелегальне перебування в країні або нелегальну працю робить трудових мігрантів уразливими для торговців людьми. Трудові мігранти так само часто потерпають від експлуатації⁵.

Легалізація нелегальних мігрантів, яку в останні роки провели ряд країн Європейського Союзу, проблему не вирішила. На місця легалізованих робітників, новий статус яких дозволив їм знайти легальну та краще оплачувану роботу, прийшли нові мігранти. Фактор попиту на дешеву робочу силу залишається одним з основних аргументів вербувальників, які використовують його для переконання в можливості працевлаштування за кордоном⁶.

Активна діяльність злочинних угруповань і недостатнє переслідування торговців людьми

Торгівля людьми тісно пов'язана з діяльністю міжнародних організованих злочинних груп. За даними ООН, цей різновид кримінального бізнесу посідає третє місце з прибутковості після торгівлі зброєю й наркотиками, при цьому ризик для злочинних угруповань значно менший. Факти торгівлі людьми складніше довести, і далеко не у всіх країнах такий злочин підлягає кримінальній

⁵ Anderson B., Rogaly B. *Forced Labour and Migration to the UK*, Study prepared by COMPAS in collaboration with the Trades Union Congress (2005 p.), с. 8.

⁶ Детальніше про методи вербування див. в розділі «Торгівля людьми – як це відбувається» нашого посібника.

відповідальності. Поєднання невисокого ступеня ризику та більших прибутків роблять цей кримінальний бізнес одним із найпривабливіших.

Насильство в сім'ї

Громадські організації зазначають, що причиною виїзду за кордон (і потрапляння до рук торговців людьми) багатьох жінок є **насильство в сім'ї**, яке спонукає людину, що потерпає від насильства, кардинально змінити життя. При цьому жертви насильства можуть перебувати в пригніченому стані й не бути здатними адекватно оцінити всі ризики, пов'язані з пропозиціями працевлаштування за кордоном⁷.

1.1.3. Торгівля людьми та нелегальна трудова міграція

Економічні труднощі, з якими стикаються жителі країн, що розвиваються, змушують їх шукати роботу за межами місць свого проживання. Виїзд в інший регіон або за кордон із метою працевлаштування називається трудовою міграцією. Сьогодні до міграційного трудового обміну залучено практично всі країни. Різниця в рівні життя й економічних можливостях у різних країнах – основна рушійна сила такої міграції⁸. За оцінками ООН і Міжнародної організації праці (МОП), тільки легальних трудових мігрантів у світі налічується від 120 до 200 млн. осіб порівняно з 75 млн. у 1965 р.⁹ За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), загальна кількість легальних і нелегальних мігрантів у світі становить на сьогодні майже 70 млн. осіб¹⁰.

⁷ Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання/ Державний інститут проблем сім'ї та молоді (Київ, 2003 р.), с. 55–60.

⁸ Stalker P. *Workers without Frontiers. The Impact of Globalization on International Migration* (США, 2000 р.).

⁹ UN Department of economic and social affairs, *Labor migration in International migration policies* (США, 1998 р.), с. 87–172.

¹⁰ За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. *Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті* (Київ, 2001 р.), Кн. 1, ч. 1, с. 57.

Згідно з даними Інституту демографії й соціальних досліджень НАН України, чисельність українців, які хоча б один день на рік працювали за кордоном, становить близько 2–2,7 млн. За даними Всесвітнього конгресу українців та Інституту демографії й соціальних досліджень НАН України, розподіл нелегальних мігрантів з України у 2005 був приблизно таким: Росія – 1 млн., Польща – 300 тис., Італія – 200–800 тис., Португалія – 65–150 тис., Іспанія – 100–400 тис., Туреччина – 35 тис. і США – 20 тис. осіб¹¹.

Частина трудових мігрантів успішно працевлаштовуються, а зароблені гроші переказують на батьківщину. В економіку України трудові мігранти щорічно приносять до 4 мільярдів доларів США¹². Однак такі факти жодним чином не зменшують актуальності проблеми торгівлі людьми. З огляду на вкрай обмежені можливості легального працевлаштування в розвинених країнах, міжнародна трудова міграція має переважно нелегальний характер. Часто трудові мігранти або незаконно потрапляють до країни, або працюють без офіційного дозволу. Таким чином, вони стають «групою ризику» для торгівлі людьми. Крім того, порушення міграційного або трудового законодавства спричиняє відповідальність і покарання, зокрема депортацію. Нелегальні трудові мігранти, хоч би якою діяльністю вони займалися, фактично позбавлені більшості прав і легко можуть стати об'єктами експлуатації.

Нелегальна міграція, зокрема трудова, може призвести до торгівлі людьми. Але саме поняття нелегальної міграції є більш загальним і стосується або незаконного в'їзду в країну, або незаконного перебування там. Це означає, що мігрант не має дозволу або документів, необхідних, відповідно до міграційного законодавства, для в'їзду, проживання або роботи в цій країні¹³.

¹¹ Цитата за Korrespondent.net від 8.11.2006 р.

¹² Про це заявила народний депутат України Оксана Білозір, виступаючи у Верховній Раді України 14.09.2004 р.

¹³ Перрушу Р. *Глоссарій термінів у сфері міграції* (Женева, 2005 р.).

1.1.4. Різниця між торгівлею людьми та незаконним увезенням мігрантів

Торгівлю людьми досить часто плутають із іншими явищами (зокрема з незаконним ввезенням мігрантів). Наведена нижче таблиця характеризує різницю між цими поняттями¹⁴.

Ознаки	Торгівля людьми	Незаконне ввезення мігрантів
Згода	Незважаючи на те, що не завжди торгівля людьми відбувається без згоди, вона відбувається без справжньої усвідомленої згоди	Незаконне ввезення мігрантів відбувається за повної та умовної згоди
Перетин кордону	Якщо відбувається перетин кордону, він може бути як легальним, так і нелегальним	Перетин кордону завжди відбувається й завжди нелегально
Клієнтські відносини	Клієнтські відносини встановлюються між вербувальником і майбутнім(ими) експлуататором(ами)	Клієнтські відносини встановлюються між перевізником і мігрантом
Використання насильства	Торгівля людьми є насильницьким злочином . Насильство є частиною торгівлі людьми, оскільки людей змушують до покірності	Незаконне ввезення мігрантів є порушенням міграційних законів і порядків . Не визначається як насильницький злочин

¹⁴ Таблицю складено на основі Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, які доповнюють Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.

Ознаки	Торгівля людьми	Незаконне ввезення мігрантів
Жертва	Жертва – конкретна особа	«Жертвою» є держава, міграційні закони якої порушено
Наслідки	Експлуатація. Жертви перебувають під контролем, часто позбавлені волі; перебувають у підневільному стані й не можуть вирішувати, куди йти та що робити	Мігрант може робити що завгодно і йти куди завгодно

1.1.5. Географія торгівлі людьми

Сучасна торгівля людьми має транснаціональний характер – вона охоплює всі регіони та більшість країн світу. Також зростають масштаби торгівлі людьми всередині країн. У тому разі якщо торгівлю людьми пов'язано з переміщенням через кордони однієї або кількох держав, країни відповідно до їхньої ролі в цьому процесі поділяються на:

- країни походження;
- країни призначення;
- країни транзиту.

При цьому одну й ту ж саму країну може бути віднесено відразу до двох або навіть до всіх трьох категорій.

Україна, насамперед будучи країною походження, є також і транзитною країною, а останнім часом – і країною призначення (здебільшого для дітей із Молдови)¹⁵.

¹⁵ Експертне інтерв'ю з президентом МЖПЦ «Ла Страда-Україна» К.Б. Левченко.

Найпоширенішими країнами призначення для жінок з України є: Туреччина, Росія, Греція, Кіпр, Італія, Іспанія, Сербія, Боснія та Герцеговина, Угорщина, Чехія, Хорватія, Німеччина, Об'єднані Арабські Емірати, Сирія, Китай, Голландія, Канада та Японія¹⁶. Чоловіки найчастіше експлуатуються в Португалії, Іспанії, Росії, Чехії.

1.1.6. Масштаби торгівлі людьми

Дані про масштаби торгівлі людьми, які наводять організації, що протидіють цьому явищу, часто різняться. Це пов'язано з відсутністю єдиних методик підрахунку й аналізу, а також рядом інших причин, про які буде сказано далі. Однак усі експерти погоджуються: торгівля людьми досягла глобальних масштабів.

У доповіді «Глобальний альянс проти примусової праці» за 2005 рік Міжнародної організації праці (МОП) зазначено: у світі налічується близько 12,3 мільйона осіб, які змушені примусово працювати. Із них 2,4 мільйона стали жертвами торговців людьми¹⁷.

За даними Держдепартаменту США, жертвами торгівлі людьми стають 600–800 тис. осіб щорічно. З урахуванням торгівлі людьми всередині країн число потерпілих зростає до 2–4 млн. осіб¹⁸.

Дедалі загрозливіших масштабів набуває торгівля дітьми. За даними ЮНІСЕФ, до цього різновиду нелегального бізнесу щорічно залучено 1,2 мільйона дітей, які зазнають трудової та сексуальної експлуатації¹⁹.

Подібні розбіжності в цифрах пояснюються низкою причин. Так, кількість порушених кримінальних справ та пов'язану з нею кількість потерпілих не можна вважати остаточною, оскільки далеко не всі випадки торгівлі людьми можна виявити, до того ж не в усіх країнах торгівлі людьми приділяють належну увагу і переслідують її за законом. Кількість людей, які заявили про себе як про потерпілих, не

¹⁶ Там само.

¹⁷ Інформація за сайтом ООН <http://www.un.org/russian/news>.

¹⁸ Прес-реліз Міністерства праці США за сайтом Держдепартаменту США <http://usinfo.state.gov>.

¹⁹ Інформація за сайтом ООН <http://www.un.org/russian/news>.

доводить, що їх не може бути більше, оскільки не всі звертаються по допомогу до неурядових організацій або правоохоронних органів. Потерпілі часто не довіряють ані правоохоронним органам, ані іншим структурам і, крім того, прагнуть швидше забути все, що з ними сталося.

Кількість трудових мігрантів, що виїхали за кордон, також не є показником поширення торгівлі людьми. Частина з них можуть бути успішними трудовими мігрантами.

За даними Федерального бюро розслідувань США, торгівля людьми дає 9,5 мільярда доларів щорічного прибутку²⁰. Експерти ООН стверджують: щорічний оборот у сфері торгівлі людьми становить 7–13 млрд. доларів США.

1.1.7. Протидія торгівлі людьми: основні етапи та документи

Уперше про торгівлю людьми як про глобальну проблему було заявлено на початку XX століття. Тоді ж виникла потреба напрацювання системних підходів до боротьби із цим явищем. Ряд важливих міжнародних документів, спрямованих на боротьбу з работоргівлею, було прийнято у першій половині XX століття.

У 1948 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Загальну декларацію прав людини, що закріпила основні принципи міжнародного права. Стаття 4 Декларації зазначає: «Ніхто не повинен утримуватися в рабстві або підневільному стані; рабство й работоргівля забороняються у всіх їхніх видах».

Абсолютну заборону рабства та работоргівлі підтверджено також у статті 8 Міжнародного пакту про цивільні й політичні права 1966 р.

У 2000 році Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Конвенцію проти транснаціональної організованої злочинності і Протокол, що доповнює її, «Про попередження і припинення торгівлі

²⁰ Див. доповідь Держдепартаменту США про торгівлю людьми за 2006 р., <http://www.state.gov/g/tip/rls/tiprpt/2006>.

людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї». Протокол є основним сучасним документом, спрямованим на боротьбу з торгівлею людьми. Він містить найповніше визначення цього злочину.

Торгівля людьми означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою чи її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів.

Ст. 3 (а) Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності.

Наявність чітко сформульованого міжнародного визначення торгівлі людьми відкрила шлях до вдосконалення національних законодавств і розроблення планів міжнародного співробітництва.

24 липня 2003 року Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) прийняла план дій щодо боротьби з торгівлею людьми. Цей план покликаний надати в розпорядження держав – учасників ОБСЄ всеосяжний інструментарій, який допомагатиме у виконанні їхніх зобов'язань у боротьбі з торгівлею людьми. Його засновано на комплексному підході до боротьби з торгівлею людьми. Документ передбачає захист потерпілих, запобігання

торгівлі людьми й судове переслідування тих, хто вчиняє цей злочин або сприяє йому. План містить рекомендації державам-учасникам і відповідним інститутам, органам і структурам ОБСЄ на місцях щодо оптимальних шляхів вирішення ними цієї проблеми в її політичних, економічних, правових, правоохоронних, освітніх та інших аспектах.

1.2. Торгівля людьми – як це відбувається?

Відповідно до Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, **торгівля людьми включає:**

I. Дії: вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей.

II. Способи: загроза силою чи її застосування, або інші форми примусу, викрадення, шахрайство, обман, зловживання владою чи уразливістю положення, або підкуп, у вигляді платежів чи вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу.

III. Мета: експлуатація, що включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан чи вилучення органів.

Не всі терміни, що застосовуються у визначенні торгівлі людьми, сформульованому ООН, мають однозначне тлумачення, деякі не визначено зовсім. У нашому посібнику ми використовуватимемо роз'яснення, наведені в «Анотованому путівнику по повному тексту Протоколу ООН про попередження і припинення торгівлі людьми»²¹, підготовленому Міжнародною правозахисною групою.

²¹ Jordan A.D. *The Annotated Guide to the Complete UN Trafficking Protocol* (Вашингтон, 2002 р.).

1.2.1. Дії торговців людьми: від вербування до одержання людини

На етапі *дії* торгівля людьми включає:

- вербування;
- перевезення;
- приховування;
- передачу й одержання.

Вербування

Вербування в контексті торгівлі людьми має кримінальний характер, оскільки здійснюється з метою примусу й експлуатації. При цьому людей можуть вивозити за кордон або перевозити в інші райони країни проживання. Характерною рисою такого вербування є обман або зловживання довірою. Здебільшого людям пропонують виїзд за кордон, наприклад, під приводом працевлаштування, одруження, навчання, туризму.

Особливістю вербування в контексті торгівлі людьми є обман людини, наприклад щодо країни призначення, виду та умов роботи, розміру заробітної плати, умов проживання, порядку оформлення й вимог до оформлених документів.

Вербування не обов'язково здійснюється до виїзду за кордон або в інший регіон. Буває, що люди стають об'єктами вербування, вже перебуваючи за кордоном.

Основну роль у процесі вербування відіграють вербувальники. До завдання вербувальника входить переконати людину виїхати за кордон або в інший регіон, забезпечити виїзд за допомогою реальних або підроблених документів, а в деяких випадках

безпосередньо передати її в руки покупця або посередника. Точний обсяг робіт, які має бути виконано, часто не обумовлюється. Завдання формулюється загалом: потрібна людина для ведення домашніх справ або роботи в барі, нічному клубі, роботи на будівництві. Проживання й харчування оплачується роботодавцем.

Навіть якщо людині дають змогу працювати в тій сфері, про яку попередньо йшла мова, ані оплата праці, ані умови проживання не відповідають даним обіцянкам.

Природно, що жертва повинна заплатити за «послуги» вербувальника й надані їй «документи». Часто вербувальник «входить у ситуацію» і пропонує можливість оплати своїх послуг з майбутніх заробітків, що здебільшого є першим кроком до втягування людини в боргову кабалу.

Наприкінці 90-х років XX століття в Україні вербувальники шукали своїх клієнтів переважно за допомогою розміщення оголошень про працевлаштування в друкованих ЗМІ. Людям пропонували високооплачувану некваліфіковану роботу за кордоном (офіціантки, доглядальниці, перемивальниці посуду). Протягом останніх п'яти років у зв'язку з активізацією діяльності з переслідування торговців людьми характер вербування змінився: вербувальники діють прямо, без використання ЗМІ – через знайомства, особисті зв'язки. Зафіксовано випадки, коли вербувальниками були сусіди, друзі, знайомі або навіть родичі.

Також спостерігається переорієнтація вербувальників на віддалені райони, сільську місцевість. Це пояснюється тим, що людям із невеличких міст і сіл менш доступна інформація про реальні можливості працевлаштування за кордоном, крім того, в сільській місцевості рівень життя нижчий, ніж у містах, і, таким чином, там простіше привабити людей можливістю доброго заробітку.

Найпоширеніші шляхи вербування:

- за допомогою особистих зв'язків;
- через оголошення в ЗМІ/на вулицях;
- через фірми з працевлаштування;
- через туристичні, модельні, шлюбні агентства;
- через інтернет.

Сфери діяльності й пропоновані види робіт:

- домашнє господарство (хатні робітниці);
- сфера обслуговування (продавці, покоївки, офіціантки);
- промисловість і будівництво (робітники);
- догляд за особами похилого віку, хворими;
- сфера розваг (танцівниці);
- сільське господарство (збирання врожаю);
- консумація;
- секс-бізнес;
- AU PAIR;
- одруження.

Домашнє господарство (хатні робітниці)

За таку роботу здебільшого пропонують оплату, яка в кілька разів перевищує плату за аналогічні послуги в Україні. Але часто замість цього жінок змушують до заняття проституцією. Навіть якщо жінки виконують роботу з ведення домашнього господарства, нерідко вони потерпають від сексуальних домагань або насильства з боку господарів.

Сфера обслуговування (продавці, покоївки, офіціантки)

Українським жінкам пропонують роботу продавців, покоївок у готелях або, що найбільш популярно, офіціанток. Для роботи продавцями вербують здебільшого до Туреччини. Набір мотивують великою кількістю російськомовних туристів, для обслуговування яких потрібні дівчата, що знають російську мову. Часто очікувати звільнення робочого місця доводиться кілька тижнів. У результаті жінки потрапляють у боргову залежність від хазяїна, який оплачує їхнє харчування й проживання. Потім їх ставлять перед фактом: необхідно негайно розрахуватися з боргами. Силоміць або погрозами їх змушують надавати сексуальні послуги. Для роботи офіціантками, перемивальницям посуду, прибиральницями переважно вербують студенток на час канікул. Здебільшого дівчатам справді доводиться виконувати цю роботу, однак лише як прикриття. Основне їх призначення – надання сексуальних послуг.

Будівництво

На будівельні роботи вербують переважно чоловіків. Однією з найбільш популярних країн, де наймають будівельників, є Росія. Багато українських громадян не враховують, що Російська Федерація – це інша держава, і вважають, що для працевлаштування в цій країні не потрібен спеціальний дозвіл.

Нерідко чоловіки, так само як і жінки, втрачають свої паспорти й змушені терпіти приниження та злидні. Часто вони живуть у бараках безпосередньо на території будівництва, а умови праці не відповідають нормам безпеки. Страх перед депортацією утримує їх від звернення до правоохоронних органів, що сприяє подальшому порушенню їхніх прав.

Промисловість

Дешева робоча сила найчастіше потрібна на фабриках, що виробляють нелегальну продукцію. Господарям подібних підприємств вигідно наймати нелегальних мігрантів, тому що їм не треба забезпечувати добрі умови праці й оплати. Цілковита ізоляваність, не-

легальний статус, відсутність документів не дають змоги залишити місце роботи.

Деякі фірми вербують робітників для роботи на нафтових платформах, наприклад у Норвегії. Насправді такі пропозиції рідко закінчуються реальним працевлаштуванням.

Догляд за людьми похилого віку, хворими

Для роботи в цій сфері залучають переважно жінок у віці від 40 до 55 років. Проте зустрічаються оголошення про наймання молодих дівчат для роботи няньками, наприклад, у Туреччині. Вербувальники обіцяють високу зарплату й добрі умови проживання, хоча традиційно в цій країні жінки не довіряють виховання своїх дітей стороннім людям, особливо іноземкам. Велика кількість українських жінок працюють у країнах Західної Європи, доглядаючи за літніми або хворими людьми. Багато хто з них має медичну освіту. Наймати на роботу українок надзвичайно вигідно: робота доглядальниць такої кваліфікації в Європі цінується дуже високо, а заробітна плата українських жінок, які працюють нелегально, набагато нижча. Нелегальний статус і безправність фактично унеможливають зміну місця роботи в разі невиконання працедавцем узгоджених умов.

Сільське господарство

Робота в сільськогосподарському секторі має сезонний характер. Як жінок, так і чоловіків запрошують на збирання врожаю, наприклад полуниць в Італії, Греції або Великобританії, яблук у Польщі, апельсинів у Іспанії. Замість обіцяної нескладної роботи люди працюють по 18–20 годин на добу, іноді не маючи змоги нормально поїсти. Основною їхньою їжею часто є фрукти, які вони збирають. Нерідкі випадки отруєння хімікатами, якими ці фрукти обробляють, деякі з них – із летальним кінцем.

Чоловікам можуть пропонувати роботу на фермах, щодо випасу овець або кіз у гірських районах.

Сфера розваг

За статистикою одна із найчастіше пропонованих робіт за кордоном – робота танцівницею в барі або нічному клубі. Однак відсоток професійних танцівниць серед усієї кількості дуже незначний. Здебільшого перед поїздкою за кордон дівчат навчають танцювальним елементам протягом 2–4 тижнів. Після цього обіцяють знайти високооплачувану роботу. Найчастіше саме за цим типом робіт криється сексуальна експлуатація. Дівчата справді танцюють на подіумах у клубах, але тільки для того, щоб їх могли вибрати для надання сексуальних послуг.

Консумація

Консумація (від лат. *consumere* – «витратити», «споживати») на жаргоні постійних відвідувачів нічних закладів зі стриптизом або іншими еротичними шоу (казино, дискотек, стриптиз-барів) – надання такої послуги, як підхід стриптизерки після завершення номеру до столика клієнта й неформальна розмова з ним, для того щоб клієнт зробив якомога більше замовлень і залишив у закладі щонайбільше грошей.

Вербуючи на цю роботу, дівчатам обіцяють до 30% від суми, на яку клієнт зробив замовлення. Ідеться тільки про консумацію й про жодну іншу роботу. На практиці, заплативши за їжу й коктейлі, гість закладу може зажадати продовження спілкування й відшкодування витрат шляхом задоволення його сексуальних потреб.

Секс-бізнес

Іноді вербувальники відкрито пропонують жінкам надавати секс-послуги. Вони стверджують, що така робота є легальною або вона здійснюється під прикриттям поліції. Подібні пропозиції є обманом. Як приклад наводяться Нідерланди, де проституцію легалізовано. Проте у цій країні надавати секс-послуги можуть лише громадяни Євросоюзу після дотримання необхідних процедур. Жінки з країн пострадянського простору роблять це нелегально, що зводить до мінімуму змогу захистити свої права.

AU PAIR

Програма AU PAIR функціонує у світі з 1960 року і являє собою молодіжний обмін із метою вивчення мови й культури країни, яка приймає. AU PAIR не повинна розглядатися як програма працевлаштування за кордоном.

Відповідно до правил програми працювати як AU PAIR може особа у віці від 19 до 24 років, що не має сім'ї та дітей. Система передбачає проживання в сім'ї, допомогу щодо догляду за дітьми й виконання поточних господарських справ (30 годин на тиждень), а також обов'язкове відвідування мовних курсів. Сім'я, яка приймає, забезпечує проживання й харчування, частково відшкодовує транспортні витрати, а також щомісяця виплачує незначну суму кишенькових грошей.

Вербування під приводом участі в AU PAIR може здійснюватися різними шляхами, зокрема через газети, а останнім часом і через інтернет. Іноді можна зустріти оголошення про наймання AU PAIR, але із заробітною платою 800 доларів, що є порушенням сталих правил системи й свідчить про ймовірне залучення до іншої діяльності.

Одруження

Одним із можливих шляхів виїзду за кордон на постійне місце проживання для українських жінок є одруження з іноземцем. Але, навіть офіційно оформивши свої стосунки, жінки можуть стати жертвами торговців людьми. Так, у деяких країнах шлюб, укладений на території України, вважається недійсним, тому жінка може бути істотно обмеженою в правах і зазнавати експлуатації. Чоловік може також вивезти свою наречену за кордон під приводом знайомства з батьками й на місці продати в дім розпусти.

Шлюбні агентства, що пропонують посередницькі послуги з пошуку нареченого, рідко перевіряють своїх клієнтів-іноземців і не прагнуть з'ясувати справжню мету знайомства з жінками.

Перевезення

У ланцюжку торгівлі людьми перевезення є однією із важливих ланок. Якщо вербувальники оформили документи, то вони вклали гроші, і тепер їх основне завдання – доставити людину покупцеві або посередникові, тому часто до кінцевого пункту призначення людей супроводжують охоронці.

Здебільшого перетин кордонів відбувається легально. Для нелегального перетину кордонів людей ховають у багажнику або салоні машини, на дахах поїздів. Однак, оскільки жертв перевозять через кілька транзитних країн, використовуються як легальні, так і нелегальні шляхи. Відомо кілька маршрутів нелегального потрапляння до країн призначення: через балканські країни українці досягають Албанії, де морем переправляються до Італії; через гори перетинають кордон між Болгарією і Грецією; через Рейн переправляються з Польщі до Німеччини; через пустелю – з Єгипту до Ізраїлю.

«...два тижні ми чекали на човен, який би відвіз нас до Італії. У човні вміщалося 30 осіб, але нас було близько 50. Проте нас усіх заштовхали до нього. Через сильний вітер вода постійно переливалася через борт човна. Поки допливли до берега, намокли й змерзли – це був грудень. Човен не міг підійти до берега, і нас змусили пливти ще метрів 500. Після того як вийшли з води, нам треба було пройти до найближчого населеного пункту ще три кілометри. Місяць я пролежала із запаленням легенів, і диво, що залишилася живою...»

Із розповіді Олени²²

²² Тут і далі імена потерпілих від торгівлі людьми змінено з метою збереження конфіденційності.

Передача й одержання людини

Передача людини в руки замовника або посередника є наступним етапом торгівлі людьми.

Після прибуття в країну призначення жертв передають для подальшої експлуатації. Іноді процес продажу людини відбувається в її присутності, й вона сама є свідком грошових розрахунків між покупцем і продавцем. Частіше людей без пояснень передають замовникові, після чого людині стає зрозуміло, роботу якого характеру їй доведеться виконувати.

«Нас привезли до кафе. Це було невеличке кафе з подіумом. У залі за столиками сиділи чоловіки. Нам пояснили, що це наші потенційні працедавці. Тільки після того, як нам наказали роздягнутися, ми зрозуміли, про яку роботу йдеться. Увімкнули музику й нас змусили танцювати. «Роботодавці» сиділи в залі й дивилися, як ми танцюємо. Час від часу вони показували пальцем на різних дівчат. Дівчат підводили до них, і вони їх мацали, розглядали зуби, – як коней або рабів. Після огляду називали суму, яку вони готові заплатити...»

Із розповіді Ірини

1.2.2. Способи впливу й примусу

Наступне завдання – змусити людину виконувати ту або іншу роботу. Для примусу людей до виконання роботи торговці людьми часто застосовують насильство як фізичне, так і психологічне або погрожують застосувати це насильство. У разі якщо жінок змушують до надання сексуальних послуг, для придушення їхнього опору часто застосовують алкоголь або наркотичні засоби. Однак основним засобом впливу є боргова кабала, що у поєднанні з шантажем, фізичним насильством і приниженнями допомагає торговцям людьми досягти мети.

Способи примусу:

- боргова кабала;
- шантаж;
- погрози;
- насильство.

Боргова кабала

Механізм боргової кабали формується ще на території країни походження під час вербування. Здебільшого люди, що хочуть виїхати за кордон із метою працевлаштування, не мають коштів для оформлення закордонного паспорта й купівлі квитків. Тому вербувальники надають їм можливість поїздки «в кредит», для того щоб після працевлаштування вони протягом найближчого часу могли повернути борг. Причому заявлена вербувальником сума, яку було витрачено на документи й квитки, у кілька разів перевищує реальну. Для багатьох людей надання кредиту здається гарантією того, що роботу в країні призначення їм буде забезпечено. Однак після прибуття на місце боржника ставлять перед фактом, що обіцяної роботи немає, а гроші треба повернути.

Потрапити в боргову кабалу можна також безпосередньо в країні призначення. Часто мігрантам, які не знайшли або втратили роботу та не мають засобів для існування, пропонують житло. Через певний час з'ясовується, що воно коштує чималих грошей. У результаті людей змушують до виконання роботи, відмовитися від якої вони не можуть через борг.

Шантаж

Найчастіше шантаж застосовують у разі примусу до проституції або використання в порнографії, тобто тоді, коли дії, вчинювані жертвою, можуть бути засуджені суспільством. У разі використання в порнографії потерпілих шантажують компрометувальними фотографіями або відеозйомками.

У разі примусу до секс-роботи шантаж стосується оприлюднення факту роботи повією, що здебільшого викликає шок у дівчат із села

або містечка, де більшість людей знають одне одного. Таким чином, торговці людьми досягають своєї мети.

Лесі запропонували роботу в Чехії з догляду за людьми похилого віку. Вона була медсестрою, зарплату не одержувала вже кілька місяців і погодилася на поїздку. Як тільки привезли на місце роботи, одразу все зрозуміла. Спочатку відмовлялася працювати, думала, що зможе втекти, але попередили: навіть якщо втечеш, удома жити не зможеш. Усі довідаються про те, що ти працювала повією, ані ти, ані твоя дитина не зможете вийти на вулицю.

Погрози

У більшості потерпілих унаслідок торгівлі людьми практично відразу після перетину кордону вилучають паспорт під будь-яким приводом: щоб подивитися, для оформлення й реєстрації в органах місцевої влади або просто силоміць. Погрози, до яких удаються після вилучення паспорта – без паспорта людину можна легко затримати й помістити до в'язниці, – є серйозними психологічними засобами впливу на людину і її підпорядкування «господарям».

«На роботу я поїхала з усіма, як усі, полола буряк. Коли закінчився сезон, довелося місяць без роботи сидіти. Додому господар нас не відпускав. Шукав нову роботу. Пам'ятаю, перевезли нас в інший колгосп яблука збирати. Уже ніхто з нас не вірив, що колись він заплатить гроші. Умови, в яких ми працювали, були ще гірші, ніж попередні. Годували нас тільки сніданком. Дехто намагався втекти. Але їх знаходили та били. Дружина господаря казала, що дозволений термін нашого перебування на території Росії минув і зараз ми вже нелегали. А якщо нас упіймає міліція, одразу ж посадять. Доводилося працювати».

Із розповіді Анжели

Насильство

Насильство є невід'ємною частиною торгівлі людьми. Воно виявляється як у психологічній, так і у фізичній формі. Останнє особливо поширено.

Прокуратура Вінницької області порушила кримінальну справу відносно громадянина однієї із країн СНД, який підозрюється в торгівлі людьми – жителями Вінницької області.

Відповідно до повідомлення із центру громадських зв'язків УМВС у Вінницькій області 39-річний П. у травні 2006 року завербував 16 осіб, громадян України, для виконання будівельних робіт у Росії. Підозрюваний обіцяв зарплату в Росії від 400 доларів. Чоловіки віддали йому свої паспорти, після чого їх було нелегально вивезено на одну з ферм у Росії, де вони змушені були обробити 90 га посівів.

Як виявилось, підозрюваний раніше домовився з фермером про такі дії. Після виконання вінничанами польових робіт фермер заплатив П. 240 тисяч російських рублів. Однак підозрюваний із завербованими за виконану роботу не розрахувався, заявивши, що фермер йому не заплатив. Далі він змусив вінничан працювати нібито для відшкодування своїх витрат щодо їх доставки в Росію, а також на утримання й харчування. Тих, хто відмовлявся працювати, били спільники підозрюваного.

Підозрюваного затримано. За даним фактом порушено кримінальну справу за статтею 149, ч. 2 Кримінального кодексу України (торгівля людьми стосовно групи осіб).

За матеріалами Korrespondent.net

1.2.3. Мета торговців людьми

Відповідно до Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї «експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан чи вилучення органів».

Ряд термінів у цьому визначенні також потребують роз'яснення.

Термін **«примусова праця»** визначено у статті 2.1 Конвенції № 29 Міжнародної організації праці про примусову чи обов'язкову працю (1930 р.) таким чином: «Відповідно до Конвенції термін «примусова або обов'язкова праця» означає будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання і для якої ця особа *не* запропонувала добровільно своїх послуг».

Термін **«рабство»** визначено у статті 1.1 Конвенції ООН про рабство (1926 р.) таким чином: «Під рабством мають на увазі становище або стан особи, щодо якої здійснюються деякі або всі повноваження, властиві праву власності».

«Звичаї, подібні до рабства» описано в статті 1 Додаткової конвенції ООН про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства (1956 р.). До інститутів і звичаїв, подібних до рабства, Конвенція відносить:

а) боргову кабалу, тобто становище або стан, що виникає внаслідок застави боржником на забезпечення боргу своєї особистої праці або праці залежної від нього особи, якщо відповідним чином обумовлена цінність виконуваної роботи не зараховується на сплатення боргу або якщо тривалість цієї роботи не обмежено і характер її не визначено;

б) кріпосний стан, тобто таке користування землею, при якому користувач зобов'язаний за законом, звичаєм або угодою жити й працювати на землі, що належить іншій особі, і виконувати певну роботу для такої іншої особи за винагороду або без такої та не може змінити цей свій стан;

в) будь-який інститут або звичай, згідно з якими:

- I) жінку обіцяють видати або видають заміж без права відмови з її боку її батьки, опікун, родина або будь-яка інша особа чи група осіб за винагороду грішми або натурою;
- II) чоловік жінки, його родина чи його клан має право передати її іншій особі за винагороду або іншим способом;
- III) жінка після смерті чоловіка передається в спадок іншій особі;

г) будь-який інститут або звичай, згідно з якими дитина або підліток, молодші від вісімнадцяти років, передаються одним або обома своїми батьками чи своїм опікуном іншій особі за винагороду або без такої з метою експлуатації цієї дитини або підлітка чи його праці.

У міжнародному праві відсутнє визначення підневільного стану, проте вважається, що вищезазначені практики є формами підневільного стану.

Терміни «**експлуатація проституції інших осіб**» і «**сексуальна експлуатація**» – єдині терміни у визначенні торгівлі людьми, які спеціально не визначено в Протоколі й залишено на розгляд країн, що приєдналися до документа; не визначено їх і в міжнародному законодавстві.

1.2.4. Сфери експлуатації

Існує безліч сфер експлуатації людей. Для жінок це можуть бути вимушений шлюб, примусова праця, використання в домашньому господарстві, промисловому або сільськогосподарському секторах, примусове сурогатне материнство, використання в сексуальному бізнесі. Чоловіків переважно використовують на будівництві, у промисловості, сільському господарстві, дітей – у жебрацтві й порнобізнесі. Зафіксовано випадки примусу людей до участі в збройних конфліктах, примусової трансплантації органів. Людей також використовують як наркокур'єрів і перевізників фальшивих грошей.

Найпоширеніші форми експлуатації – це трудова і сексуальна. Масштаби обох зіставити вкрай складно, оскільки практично неможливо зібрати точні дані щодо кількості людей, які зазнають тієї чи іншої форми експлуатації. Дані, наведені в доповіді Міжнародної організації праці (МОП) за 2005 рік, свідчать про збільшення випадків торгівлі людьми з метою трудової експлуатації²³.

У наступному розділі ми розглянемо найпоширеніші сфери експлуатації.

Примус до заняття проституцією

Примус до заняття проституцією – найпоширеніша форма сексуальної експлуатації. За статистикою, до надання сексуальних послуг найчастіше змушують молодих жінок у віці від 19 до 25 років, але зустрічаються випадки залучення до секс-бізнесу як жінок старшого віку (до 40–45 років), так і чоловіків та дітей. Працювати їм доводиться в клубах і барах. Удень ці заклади мають вигляд звичайних кафе або ресторанів, а ввечері вони перетворюються на розважальні заклади з борделями. Нерідко жінок утримують у приватних квартирах, звідки сутенери возять їх до клієнтів.

Більшість невільників перебувають під наглядом 24 години на добу й виходять на вулицю тільки вночі, для того щоб дістатися до місця роботи.

Донецькі школярки із цікавістю слухали розповіді Інги про її життя в Києві. Повернувшись додому одягнена й задоволена, вона згадувала, як працювала у столиці «диспетчером». За її словами, виходило, що вона потрапила в справжнісінький рай на землі: освіта не потрібна, неповнолітній вік не проблема,

²³ Глобальный альянс против принудительного труда: Глобальный доклад, представленный в соответствии с механизмом реализации Декларации МОТ об основополагающих принципах и правах в сфере труда (Женева, 2005 г.).

змусувати себе працювати не доводиться, платять прекрасно, й при цьому живеш не де-небудь, а в Києві. Зрозуміло, батьки не відпустили б із дому юних «заробітчанок», тому ті вирішили нікому не повідомляти про свої плани.

Тільки-но школярки опинилися в столиці, Інга відвезла землячок до сумнівних молодиків. Пояснила, що, мовляв, вони все влаштують, а сама зникла. Дівчата поки що не здогадувалися, що ніяка робота «диспетчерами» їм не світить. У планах київських приятелів Інги було зробити з них секс-рабинь. «У нас відібрали документи, гроші й мобільні телефони, – розповідає донецька школярка, – встановили тверді правила поведінки. Не можна було шуміти, вмикати музику й узагалі будь-яким чином виявляти себе. За порушення карали кулаками». Карали й за небажання спілкуватися із клієнтами. Утекти було неможливо – за секс-рабинями увесь час стежили охоронці. Разом із такими ж самими нещасними з Луганської області дівчата сиділи замкнені, виїжджаючи тільки на обслуговування клієнтів...

За матеріалами InoSMI.ru

Примусова праця

Примус до праці – ще одна поширена форма торгівлі людьми. Від неї можуть потерпати люди будь-якого віку незалежно від статі. Жінки старшого віку, чоловіки й навіть діти змушені працювати в рабських умовах у сільськогосподарському й промисловому секторах, у домашньому господарстві, на будівництві, у сфері обслуговування. Їх робочий день ненормований, часто вони змушені працювати по 20 годин на добу. Заробітна плата не виплачується під приводом уже заплачених за купівлю «рабів» грошей.

Чоловіків експлуатують у будівництві, сільському господарстві, промисловості, інших сферах. Умови проживання й харчування пере-

важно не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Цілодобовий контроль не залишає надії на втечу з місця експлуатації, а нелегальний статус унеможливлює зміну робочого місця й часто втримує людей від інформування поліції про ситуацію, в якій вони перебувають.

Наприкінці листопада 2006 року співробітник Головного Управління МВС РФ по Далекосхідному федеральному округу на брифінгу в Хабаровську офіційно заявив журналістам про те, що ряд рибодобувних компаній Далекого Сходу, які наймають на роботу переважно громадян України, не виконують перед ними своїх зобов'язань.

Так, 25 українських рибалок, що приїхали у 2005 році на Далекий Схід у пошуках роботи та високої зарплати, опинилися в становищі арештантів на судні, яке займалося незаконним виловом крабів. Вони потерпали від фізичного та психологічного насильства: у них відібрали паспорти, змушували харчуватися сирю рибою й дозволяли спати раз на два дні. При цьому змушували працювати по 18 годин на добу і по шість-десять місяців не платили зарплати. Їх урятував випадок. Коли браконьєрське судно «Первореченськ» було зупинено й конфісковано російськими прикордонниками біля узбережжя Сахаліну, на ньому виявили напівмертвих від виснаження рибалок, замкнених у трюмі разом із незаконним уловом.

За матеріалами «Заграница»

Залучення до злочинної діяльності

Іще однією формою експлуатації є залучення до злочинної діяльності. Серед протиправних дій, до яких найчастіше примушують людей (як дорослих, так і дітей), — перевезення й поширення наркотиків, збування фальшивих грошей, крадіжки тощо. Також часто організовані злочинні групи використовують дорослих і дітей для жебрацтва, іноді спеціально завдаючи людям каліцтва, для того щоб вони викликали жалість.

У Молдові викрито угруповання, яке продавало дітей із Молдови та України. За даними МВС Молдови, під час обшуку в будинку ватажка злочинної групи було знайдено 13-річну дівчинку. За словами звільненої, підозрюваний купив її в директора інтернату одного з українських міст разом із її документами. За оперативними даними, дівчинку повинні були переправити до Польщі для жебракування...

Поліція припускає, що родина громадянина Молдови незаконно переправила за кордон не менш як десять осіб, більшість із яких – неповнолітні. Порушено кримінальну справу за статтею «торгівля людьми», яка передбачає позбавлення волі на строк від 20 до 25 років або довічне ув'язнення.

За матеріалами РІА «Новости»

Насильницьке донорство

У більшості країн трансплантацію органів і(або) тканин від донора або трупа може бути застосовано тільки в разі, якщо інші медичні засоби не можуть гарантувати збереження життя хворого (реципієнта) або відновлення його здоров'я. Вилучення органів і(або) тканин у донора припустиме тільки в разі, якщо його здоров'ю – за висновком консиліуму лікарів-фахівців – не буде заподіяно значної шкоди. Трансплантація органів і(або) тканин допускається винятково за згодою донора та переважно за згодою реципієнта.

Насильницьке донорство полягає в незаконному примусі до вилучення органів і(або) тканин для їх подальшої трансплантації шляхом застосування фізичного насильства або погрози його застосування.

«Мене запросили працювати в Туреччині в однієї жінки, допомагати їй по господарству. Я дуже втомлювалася, і вона почала пропонувати мені пігулки-вітаміни. Через певний час я почала відчувати біль. Вона відвела мене до лікаря, який сказав, що мені треба зробити операцію. Моя господарка відразу погодилася все оплатити. Уже після повернення в Україну я довідалася, що в мене вилучили нирку для продажу».

Із розповіді Ніни

1.2.5. Звільнення

Є безліч обставин, в яких жертви торгівлі людьми вириваються із ситуацій рабства і які неможливо охопити в цьому посібнику. Кожен випадок індивідуальний, єдиного або найпоширенішого шляху звільнення немає.

Зупинімося на найтипівіших.

Основні шляхи звільнення:

- втеча;
- допомога місцевих правоохоронних органів;
- допомога клієнтів;
- допомога «гарячої лінії».

У більшості випадків потерпілі перебувають під наглядом 24 години на добу; здебільшого, вони живуть у тому ж самому місці, де працюють, тому обмежені щодо самостійного пересування. Можливості для втечі практично немає. Часто від утечі потерпілих утримує переконання щодо корумпованості місцевої влади, в тому числі й співробітників правоохоронних органів.

Проте допомогу щодо звільнення потерпілим може надати поліція. У ряді країн, наприклад у Німеччині, поліцейські здійснюють рейди, для того щоб виявити дівчат і жінок, яких утримують у підпільних борделях силоміць.

Часто для звільнення потерпілі намагаються зв'язатися з рідними та близькими. Повідомивши родичам координати свого місцезнаходження, вони можуть сподіватися, що правоохоронні органи звільнять їх. Саме тому торговці людьми не дозволяють своїм жертвам користуватися телефоном.

У деяких країнах, наприклад в ОАЕ й Туреччині, в барах, де працюють іноземки, відвідувачам заборонено користуватися мобільними телефонами. При вході клієнти повинні залишити телефон в охорони. Так торговці перестраховуються щодо небажаних контактів потерпілих із рідними.

Іноді дівчатам вдається втекти завдяки допомозі клієнтів. Траплялося, що клієнти, вислухавши історію потерпілої, повідомляли про її місцезнаходження до поліції, яка здійснювала рейд у зазначеному клубі та звільняла дівчину.

Відпускають жертв торгівлі людьми лише в тому разі, якщо людина вже не в змозі працювати на свого власника через підірване психічне та фізичне здоров'я. Однак навіть такі випадки зазвичай є винятком.

1.2.6. Захист і підтримка потерпілих²⁴

Комплексну програму захисту й підтримки ймовірних жертв торгівлі людьми формують три компоненти: фінансова допомога, надання притулку, а також спеціалізовані послуги.

Фінансова допомога

Фінансову підтримку ймовірних жертв торгівлі має бути організовано на систематичній і сталій основі, для того щоб надати можливим жертвам час, необхідний для прийняття усвідомленого й обґрунтованого рішення щодо свого майбутнього.

²⁴ Розділ підготовлено за матеріалами практичного посібника БДІПЛ ОБСЄ «Механізми перенаправлення жертв торгівлі людьми на національному рівні. Об'єднують зусилля по захисті прав жертв торгівлі людьми» (Варшава, 2004 р.).

Здебільшого кошти для ймовірних жертв торгівлі людьми виділяються на такі потреби: проживання, харчування, медичну допомогу (іноді термінову), психологічну допомогу, юридичну консультацію, оформлення нових або відновлення втрачених документів, місцеві транспортні витрати та інші стабілізаційні заходи, включаючи навчання. Через різні потреби кожної жертви можуть виникати також непередбачені видатки або видатки, що мають надзвичайний характер. В Україні фінансову підтримку жертви торгівлі людьми одержують від неурядових і міжнародних організацій (див. розділ 1.3.3).

Надання притулку

Доступ до безпечного притулку є однією з основних вимог комплексної системи підтримки й захисту жертв. Оскільки жертвами торгівлі людьми стають жінки, чоловіки й діти, для цих різних цільових груп має бути передбачено окремі місця проживання (притулки). В ідеалі надання безпечного місця проживання й притулку повинно бути гнучкою процедурою з огляду на особливі потреби кожної окремої жертви. Досвід Німеччини та Італії показав, що гнучка система різних притулків зможе задовольнити ці вимоги краще, ніж один спільний притулок. В Україні працюють кілька центрів реабілітації потерпілих унаслідок торгівлі людьми (див. розділ 1.3.2).

Спеціалізовані послуги

Жертвам торгівлі людьми потрібен доступ до спеціалізованих послуг, таких як допомога в кризових ситуаціях, довгострокові психологічні консультації, юридичні консультації, професійне навчання й підтримка щодо працевлаштування.

Спеціалізовані послуги жертвам торгівлі людьми здебільшого пропонуються неурядовими консультаційними центрами.

Консультаційні центри пропонують жертвам торгівлі людьми спеціалізовані послуги в таких сферах:

- охорона здоров'я;
- програми надання консультацій (індивідуальні й групові консультації);

- психологічна допомога;
- юридична допомога;
- освіта та інше професійне навчання;
- допомога в працевлаштуванні;
- підтримка у стосунках із органами влади.

Варто додати, що соціальна реабілітація потерпілих від торгівлі людьми надзвичайно важлива. Від того, як суспільство сприйме потерпілих у перші дні після повернення, часто залежить їхня подальша доля.

Під реабілітацією мають на увазі першочергові дії з надання допомоги потерпілим, тобто поселення в притулок одразу після звільнення з рабства, зняття стресу, термінова медична допомога і т. ін. Завданнями реабілітації є: допомога у відновленні задовільного психічного й фізичного стану потерпілих, статусу особистості в суспільстві, зв'язків з мікро- і макросередовищем. Об'єктами реабілітації стають потерпілі від торгівлі людьми, а також їхні родичі (чоловіки, особливо в разі примусу жінки до роботи в проституції, діти, батьки). Час, необхідний для соціальної реабілітації, є індивідуальним для кожного потерпілого.

Відповідно до європейських і міжнародних стандартів жертви злочинів, зокрема й торгівлі людьми, мають право на одержання компенсації. Ключовим моментом є можливість одержання такої компенсації від злочинців. При визначенні розміру компенсації жертвам торгівлі людьми враховують такі фактори:

- особисті страждання внаслідок фізичного й психологічного насильства (моральні збитки);
- завданий матеріальний збиток;
- невивплачена винагорода.

1.3. Торгівля людьми — як цьому протидіють в Україні

1.3.1. Принципи протидії

Протидія торгівлі людьми в багатьох країнах будується за такими принципами: запобігання, допомога й переслідування. Її реалізація на практиці передбачає комплекс заходів і дій, в якому певні функції виконують різні структури: державні, неурядові й міжнародні організації, а також ЗМІ (роль останніх буде окремо розглянуто в другому розділі).

Для журналістів, що висвітлюють тему торгівлі людьми, важливо знати, де можна одержати інформацію про особливості торгівлі людьми в країні, конкретному регіоні, нові тенденції у вербуванні, перевезенні, сферах експлуатації, хто може виступити в ролі експертів, які законодавчі акти регулюють протидію торгівлі людьми в Україні. Відповідям на поставлені запитання присвячено наступний розділ.

1.3.2. Законодавчі акти щодо протидії торгівлі людьми

Україна першою з пострадянських країн визнала проблему торгівлі людьми як одну з найнебезпечніших для суспільства, результатом чого стало введення в 1998 році до **Кримінального кодексу України статті 124-1 «Торгівля людьми»**. Стаття передбачала відповідальність за торгівлю людьми у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років. Слід зазначити, що включення статті, яка передбачала відповідальність за торгівлю людьми загалом, а не тільки торгівлю жінками, як у багатьох країнах, на той момент було єдиним прецедентом не тільки на пострадянському просторі, але й у країнах Європи.

У 2001 році було прийнято новий Кримінальний кодекс України. Статтю 149 КК України «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини» віднесено до розділу злочинів проти особистості, відповідно до неї торгівля людьми є тяжким злочином. Міра покарання стала жорсткішою.

4 лютого 2004 року Україна ратифікувала Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочин-

ності та Протокол, про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію. Ратифікація передбачає приведення національного законодавства у відповідність до положень Конвенції й Протоколу.

3 лютого 2006 року Президент України Віктор Ющенко підписав Закон № 3316-І «Про внесення змін у Кримінальний кодекс України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми й залучення в заняття проституцією», прийнятий Верховною Радою України 12 січня 2006 року.

Запропоновані Законом зміни спрямовано на приведення статей 149 і 303 Кримінального кодексу України у відповідність до норм Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності й Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї. Статтю 149 КК України доповнено приміткою, в якій роз'яснено терміни «експлуатація людини», «уразливе становище»; у назву статті 303 КК України введено термін «сутенерство», визначення якого подано в частині першій примітки до цієї статті. Законом встановлено, що відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього з метою експлуатації, за залучення малолітнього чи неповнолітнього до заняття проституцією або примус їх до заняття проституцією повинна наставати незалежно від того, чи вчинено такі дії з використанням обману, шантажу або уразливого стану зазначених осіб чи із застосуванням або погрозою застосування насильства, використання службового становища, чи особою, від якої потерпілий перебував у матеріальній або іншій залежності (частина третя примітки до статті 149, частина друга примітки до статті 303 КК України).

Кримінальний кодекс України

Стаття 149. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини

1. Торгівля людьми або здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи, караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або щодо кількох осіб, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, або поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітки. 1. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову

кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

2. У статтях 149 та 303 цього Кодексу під уразливим станом особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

3. Відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

(У редакції Закону України
від 12.01.2006 р. № 3316-IV)

Крім закріплення на законодавчому рівні кримінальної відповідальності за торгівлю людьми, виникла потреба створення всебічного механізму боротьби із цим злочином на державному рівні із чітким визначенням завдань і виконавців. Першою спробою такої консолідації зусиль стало прийняття Постановою Кабінету Міністрів України № 1768 від 25 вересня 1999 року **Програми запобігання торгівлі жінками й дітьми**.

Наступним документом, який координував діяльність організацій у сфері викоренення торгівлі людьми на державному рівні, стала

Комплексна програма протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки, прийнята Постановою Кабінету Міністрів України № 766 від 5 червня 2002 року. Саме цей документ став основою для діяльності державних органів у протидії цьому злочину на зазначений період. Документ складається з трьох частин: запобігання торгівлі людьми, переслідування торговців людьми, допомога потерпілим від торгівлі людьми.

5 квітня 2006 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 188-р схвалено **Концепцію Державної програми протидії торгівлі людьми на 2006–2010 роки**, спрямовану на вдосконалення стратегії боротьби із цим видом злочинності.

А 7 березня 2007 року Кабінет Міністрів України затвердив **Державну програму протидії торгівлі людьми на період до 2010 року**.

Метою Програми є створення умов для протидії торгівлі людьми та пов'язаній із нею злочинній діяльності, підвищення ефективності роботи з виявлення таких злочинів та осіб, що їх учиняють, вирішення питання щодо реінтеграції осіб, які потерпіли від торгівлі людьми.

Основними завданнями Програми є:

- удосконалення механізму нормативно-правового регулювання питань протидії торгівлі людьми, а також боротьби з нею, включення їх до освітніх програм для дітей та молоді;
- проведення роз'яснювальної роботи за допомогою засобів масової інформації, підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у боротьбі з торгівлею людьми;
- забезпечення ефективної взаємодії правоохоронних органів України та інших держав у протидії торгівлі людьми, а також у боротьбі з нею;
- надання допомоги особам, що потерпіли від торгівлі людьми, зокрема щодо повернення додому, працевлаштування та професійного навчання;
- вдосконалення діяльності центрів реабілітації для осіб, що потерпіли від торгівлі людьми;

- розроблення механізму психолого-соціальної реабілітації дітей, що потерпіли від торгівлі людьми;
- співробітництво з громадськими та міжнародними організаціями і фондами, що провадять діяльність, пов'язану з протидією торгівлі людьми;
- використання міжнародного досвіду із запобігання торгівлі людьми та боротьби з нею, захисту прав осіб, що потерпіли від зазначеного злочину, розшуку зниклих осіб за кордоном, їх повернення та реабілітації.

Серед документів, спрямованих на боротьбу з торгівлею людьми, варто згадати Постанову № 987 **«Про затвердження Типового положення про центр реабілітації для осіб, що потерпіли від торгівлі людьми»**, прийняту Кабінетом Міністрів України 27 червня 2003 року з метою забезпечення законодавчої бази для здійснення допомоги потерпілим із боку державних організацій. Однак у зв'язку з недостатністю державного фінансування таких установ реабілітаційні центри відкриваються здебільшого на базі громадських і релігійних організацій за сприяння державних структур. Фінансова підтримка надходить переважно від міжнародних організацій.

Координацію діяльності різних організацій із протидії торгівлі людьми покладено на спеціальний орган при Кабінеті Міністрів України, що закріплено Постановою Кабінету Міністрів України **«Про створення Міжвідомчої координаційної ради з питань протидії торгівлі людьми»** (№ 1961 від 25 грудня 2002 р.). Сьогодні разом з офісом Координатора проектів ОБСЄ в Україні ведеться робота зі створення Бюро Національного координатора із протидії торгівлі людьми.

1.3.3. Структури й організації, які беруть участь у протидії торгівлі людьми

Державні структури, які беруть участь у протидії торгівлі людьми²⁵

Міжвідомча координаційна рада з питань протидії торгівлі людьми

Міжвідомча координаційна рада з питань протидії торгівлі людьми є постійно діючим органом при Кабінеті Міністрів України, створеним для координації діяльності щодо реалізації державних програм протидії торгівлі людьми, вирішення питань, які потребують міжвідомчої координації, з метою запобігання цьому злочину та боротьби з ним, розшуку, повернення й реабілітації жертв торгівлі людьми, а також для участі у формуванні механізмів протидії торгівлі людьми. Головою Міжвідомчої координаційної ради з питань протидії торгівлі людьми нині є Міністр України у справах сім'ї, молоді та спорту.

Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту

До функцій Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту належить координація заходів органів виконавчої влади щодо протидії торгівлі людьми, реалізація інформаційно-просвітницьких програм у цій сфері, забезпечення координації роботи зі створення центрів реабілітації для осіб, що потерпіли від торгівлі людьми. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 1961 від 25 грудня 2002 р. Міністерство координує дії інших держструктур, спрямовані на протидію торгівлі людьми.

Міністерство здійснює свою діяльність через обласні управління у справах сім'ї, молоді та спорту, які є координаційними органами на місцях щодо протидії торгівлі людьми.

²⁵ Тут і далі завдання держструктур наводяться відповідно до загальних положень Комплексної програми протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки та Концепції Державної програми протидії торгівлі людьми на 2006–2010 рр.

У структурі Міністерства створено Департамент сімейної політики. Координацію роботи щодо протидії торгівлі людьми покладено на цей Департамент²⁶.

Відповідно до Указу Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» (№ 1086/2005 від 11 липня 2005 р.) у структурі Міністерства також створено Державний департамент із усиновлення й захисту прав дитини.

Щорічно Міністерство готує звіт про виконання державних програм протидії торгівлі людьми всіма виконавцями; його співробітники можуть дати коментарі, наприклад, щодо виконання того або іншого пункту програми, діяльності в конкретному регіоні тощо.

Міністерство внутрішніх справ України (МВС)

До структури МВС належить спеціалізований підрозділ, серед завдань якого – протидія торгівлі людьми. **Це Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми.**

Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, було створено 30 березня 2005 року на основі відділу боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, який функціонує із 2000 р. До 2000 р. подібні відділи існували лише в кількох областях України. Саме представники цих підрозділів почали роботу щодо протидії торгівлі людьми з 1998 року, тобто з моменту появи в Кримінальному кодексі України статті 124-1 «Торгівля людьми». На даний час аналогічні управління боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, створено в ГУ МВС України у всіх областях країни.

До завдань Департаменту належить протидія торгівлі людьми, злочинам у сфері суспільної моралі, незаконному всиновленню (вдоочерінню), незаконній трансплантації органів або тканин людини, насильницькому донорству, виготовленню й поширенню продукції порнографічного характеру, в тому числі в інтернеті.

²⁶ Левченко Е.Б., Калашник О.А., Шваб И.А и др., Система оказания помощи потерпевшим от торговли людьми: по результатам исследований (Киев, 2004 г.), с. 89.

Представники Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, мають інформацію про кількість порушених кримінальних справ за ст. 149 КК України, кількість осіб, засуджених за торгівлю людьми, міжнародне співробітництво правоохоронних органів, а також про нові тенденції у вербуванні й експлуатації людей злочинцями. Оперативні зйомки, які є в архіві МВС, можуть бути цікавими при підготовці телепрограм і сюжетів про торгівлю людьми²⁷.

Іншою структурою МВС, частково залученою до протидії торгівлі людьми, є **Головне управління боротьби з організованою злочинністю (ГУБОЗ)**.

Безпосереднім результатом діяльності правоохоронних органів у боротьбі з торгівлею людьми є кількість порушених кримінальних справ. Динаміку кількості справ, порушених за ст. 149 КК України, можна простежити за такою таблицею:

Рік	Кількість порушених справ	Кількість справ, розглянутих у судах
1998	2	—
1999	11	—
2000	42	—
2001	90	10
2002	169	28
2003	289	53
2004	269	67
2005	415	109
2006	376	99
Усього	1663	366

²⁷ Під час використання зйомок, на яких може бути зафіксовано потерпілих унаслідок торгівлі людьми, слід пам'ятати про соціальну та юридичну відповідальність журналістів у разі, якщо особи потерпілих буде ідентифіковано без їхньої згоди. Детальніше про це – у відповідних розділах посібника.

Державна прикордонна служба України

До основних завдань цієї структури в процесі протидії торгівлі людьми можна віднести такі:

- посилення прикордонного контролю стосовно осіб, які можуть стати жертвами торгівлі людьми;
- надання допомоги в поверненні громадянам України, які стали жертвами торгівлі людьми;
- інформування правоохоронних органів про факти затримання осіб при спробі незаконного перетину державного кордону за підробленими документами, а також депортації осіб, які потерпіли від торгівлі людьми.

Працівники Державної прикордонної служби можуть надати інформацію про нові тенденції, способи та шляхи вивезення людей, у т. ч. й про спроби нелегального вивезення мігрантів із метою торгівлі ними, кількість громадян, що виїхали з України, іноземних громадян, що в'їхали в Україну, українських громадян, депортованих із різних країн.

Міністерство закордонних справ України (МЗС)

Серед завдань Міністерства закордонних справ України – захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном та облік громадян України, які постійно або тимчасово проживають за кордоном. У сфері протидії торгівлі людьми на МЗС покладено такі завдання:

- забезпечити надання інформаційно-консультаційної й правової допомоги громадянам України, які виїжджають за кордон з метою працевлаштування, оздоровлення, відпочинку, з іншою метою;
- надавати допомогу в поверненні громадянам України, які стали жертвами торгівлі людьми;
- удосконалювати механізм забезпечення постійного обміну інформацією між правоохоронними органами України та інших держав щодо юридичних і фізичних осіб, які торгують людьми.

Цю діяльність МЗС здійснює в тому числі й через дипломатичні представництва України за кордоном.

4 березня 2005 року в структурі МЗС України було створено Центр із захисту прав громадян України за кордоном. Головним завданням Центру є захист прав українців – трудових мігрантів. До його структури входить також створений раніше Центр захисту прав моряків. Планується, що Центр матиме відділення в регіонах України, у дипломатичних установах за кордоном і в почесних консульствах України в державах, де працює значна кількість українців.

У МЗС журналісти можуть одержати інформацію щодо кількості офіційно зареєстрованих українських громадян за кордоном, офіційно повернутих потерпілих від торгівлі людьми, усиновлених іноземцями українських дітей.

Міністерство праці та соціальної політики України

На Міністерство праці та соціальної політики України покладено переважно превентивні функції, серед яких:

- надання профорієнтаційних послуг і організація професійного навчання безробітних, особливо молоді, професіям, які мають попит, з урахуванням особливостей регіону;
- вирішення питань зайнятості випускників ПТУ й вищих навчальних закладів;
- сприяння працевлаштуванню молоді, що звертається в Державної служби зайнятості;
- здійснення контролю за посередницькою діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності із працевлаштування за кордоном.

Міністерство також бере участь у розробленні міжнародних договорів, стороною яких є Україна, з питань праці, зайнятості та соціального забезпечення.

Таким чином, фахівці цієї установи можуть повідомити інформацію про кількість офіційно зареєстрованих фірм, що надають посередницькі послуги із працевлаштування українських громадян за кордоном, інформацію про фірми, позбавлені ліцензій на цей різновид діяльності, можливості легального працевлаштування за кордоном тощо.

Міністерство освіти та науки України

Міністерство освіти та науки України також залучене до запобігання торгівлі людьми, зокрема й шляхом участі у вирішенні питань зайнятості молоді, проведення серед представників групи ризику роз'яснювальної роботи, видання інформаційних матеріалів щодо проблеми.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року (№ 776/97-ВР) метою діяльності омбудсмена є зокрема захист прав і свобод людини й громадянина, проголошених Конституцією України та міжнародними угодами України, запобігання порушень прав і свобод людини та громадянина або сприяння їх відновленню, сприяння приведенню законодавства України про права та свободи людини і громадянина у відповідність до Конституції України та міжнародних стандартів у цій сфері, запобігання дискримінації стосовно реалізації людиною своїх прав і свобод, сприяння правовій інформованості населення.

Важливим документом, що узагальнює діяльність омбудсмена, є щорічна доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та їхніми посадовими й службовими особами, які порушили своїми діями (бездіяльністю) права і свободи людини та громадянина, і про виявлені вади в законодавстві щодо захисту прав і свобод людини та громадянина. Крім того, в разі потреби, Уповноважений може представляти Верховній Раді України спеціальну доповідь з окремих питань дотримання в Україні прав і свобод людини та громадянина.

Про те, що робота із протидії торгівлі людьми є однією із пріоритетних у діяльності омбудсмена, свідчить підготовка спеціальної доповіді «Стан дотримання й захисту прав громадян України за кордоном», щодо якої було прийнято Постанову Верховної Ради України № 714-IV від 3 квітня 2003 року. Крім того, у щорічних доповідях Уповноважений також приділяє увагу питанням запобігання сучасним формам рабства та работоргівлі.

Громадські організації

Сьогодні в різних областях України працюють понад 30 неурядових організацій, одним із головних напрямів діяльності яких є протидія торгівлі людьми. Усі ці організації є самостійними у своїй статутній діяльності, але об'єднані в мережу різними проектами, спрямованими на протидію торгівлі людьми.

Першою організацією в Україні, що почала роботу щодо протидії торгівлі людьми, був Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна». Проект «Ла Страда» – програма запобігання торгівлі жінками в країнах Центральної та Східної Європи – міжнародний і, крім України, включає ще вісім країн. Серед основних напрямів діяльності – превентивна діяльність, співробітництво із ЗМІ, робота «гарячої лінії», лобіювання, надання допомоги потерпілим. На базі центру працює національна «гаряча лінія» з питань запобігання торгівлі людьми, дзвінки на яку безкоштовні на території України.

Загалом громадські організації здійснюють активну діяльність із запобігання торгівлі людьми, зокрема надаючи широкий спектр послуг безпосередньо групі ризику та всьому населенню регіону. Вони розробляють і поширюють інформаційні матеріали (наприклад, буклети, брошури, листівки, плакати тощо), проводять регіональні інформаційні кампанії, тренінги для груп ризику, надають соціальну та юридичну допомогу потерпілим від торгівлі людьми, також проводять навчання та надають їм допомогу в працевлаштуванні, відкритті власного малого бізнесу. На базі багатьох із них працюють регіональні «гарячі лінії» із запобігання торгівлі людьми; окремими організаціями створено притулки для потерпілих.

Звернувшись до НУО, журналісти можуть одержати не тільки докладну інформацію про їхню роботу в сфері протидії торгівлі людьми, але й регіональну інформацію про тенденції розвитку проблеми, причини виїзду українських громадян за кордон, групи ризику та про можливість надання допомоги потерпілим²⁸.

²⁸ Список та координати деяких громадських організацій, які беруть участь у діяльності із протидії торгівлі людьми в Україні, наведено в додатках.

Міжнародні організації

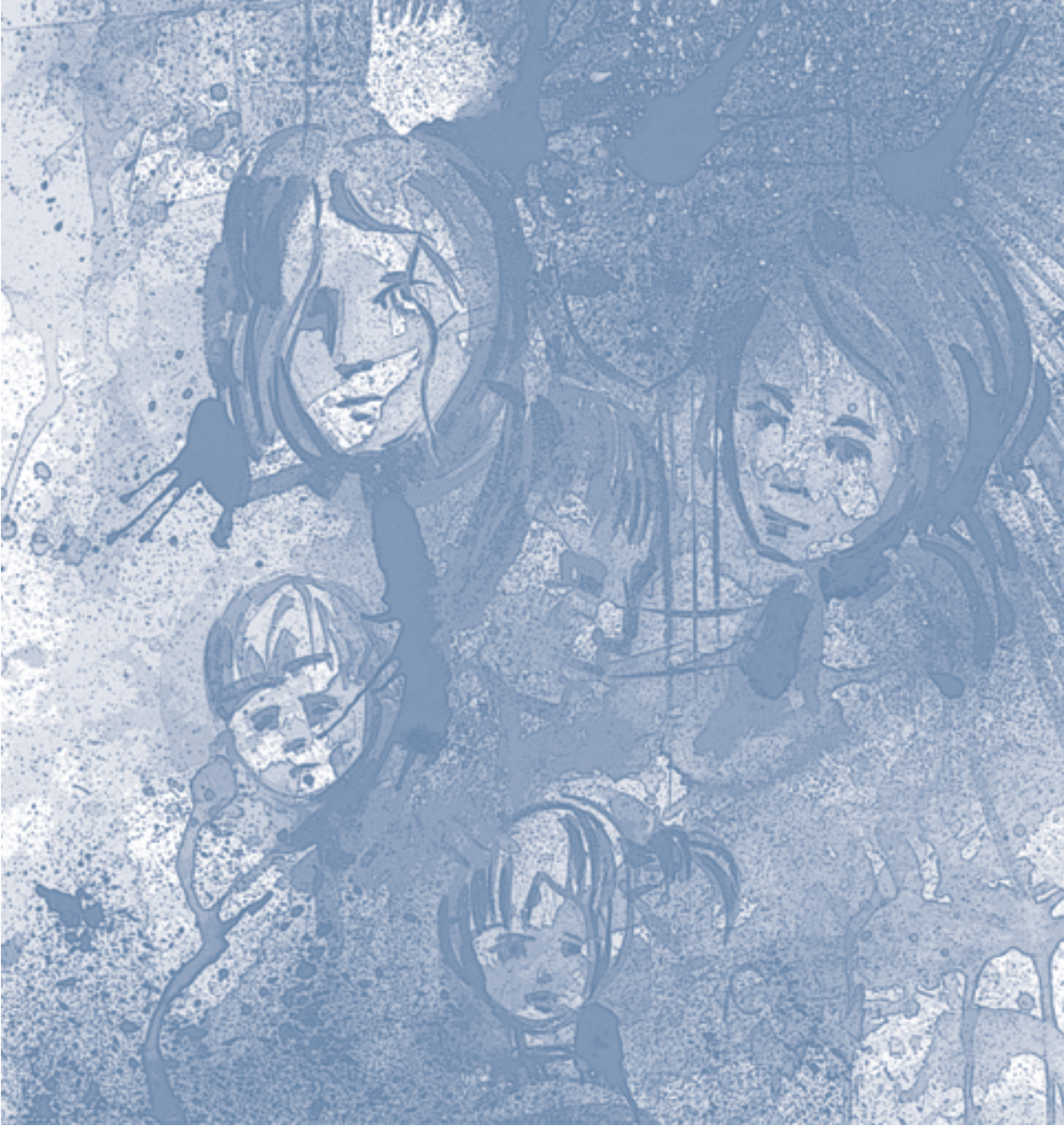
Специфіка роботи міжнародних організацій, таких як ОБСЄ, МОМ, МОП та ін., полягає у сприянні вирішенню пріоритетних проблем, які стоять перед країною, шляхом співробітництва як із державними, так і з недержавними інституціями.

Міжнародні організації надають консультаційну допомогу, сприяють в обміні досвідом і кращими міжнародними практиками щодо протидії торгівлі людьми. Наприклад, міжнародні організації підтримували ратифікацію Україною Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, і подальше внесення змін до національного законодавства з боротьби з торгівлею людьми з метою приведення його у відповідність до міжнародних норм.

Крім того, міжнародні організації надають фінансову підтримку проектам, спрямованим на запобігання торгівлі людьми та боротьбу з нею, а також на безпосередню допомогу потерпілим від цього злочину. Це може бути, наприклад, передача спеціального устаткування правоохоронним органам, фінансування роботи «гарячих ліній», притулків, проведення тренінгів, в тому числі й для журналістів тощо.

Крім міжнародних інституцій, підтримку діяльності, спрямованої на протидію торгівлі людьми в Україні, здійснюють представництва та спеціалізовані агентства з міжнародного розвитку різних країн.

Детальну інформацію про їхню діяльність можна знайти на веб-сайтах цих організацій, список яких наведено у додатках до нашого посібника.

Розділ 2

ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В ЗМІ

Протидія торгівлі людьми – процес, в якому зусилля поєднують не тільки державні структури, громадські й міжнародні організації, але й засоби масової інформації. Однак представники мас-медіа не завжди мають чітке уявлення про власну роль у цьому процесі. Часто торгівля людьми сприймається як одна з нескладних соціальних тем, яка не потребує додаткового вивчення й аналізу. У результаті таке непросте явище висвітлюється поверхово, публікації сповнено стереотипами, оцінки й думки переважають над фактами. Це призводить до ще більшого зміцнення стереотипів щодо торгівлі людьми й не сприяє подоланню проблеми.

Розуміння своєї ролі допоможе журналістам відповідальніше підходити до висвітлення цієї теми.

2.1. Завдання та роль ЗМІ в процесі протидії торгівлі людьми

Серед основних завдань ЗМІ в процесі протидії торгівлі людьми можна виділити такі:

- інформувати суспільство про торгівлю людьми як проблему в цілому;
- поширювати інформацію про механізм торгівлі людьми з метою запобігання цьому злочині;
- сприяти поширенню інформації про заходи протидії торгівлі людьми та боротьби з нею;
- поширювати інформацію про умови працевлаштування за кордоном;
- сприяти формуванню толерантного ставлення до потерпілих;
- поширювати інформацію про організації та соціальні проекти, що працюють у сфері запобігання торгівлі людьми;
- висвітлювати питання виконання/невиконання владою взятих на себе зобов'язань у сфері боротьби з торгівлею людьми, ефективності витрати бюджетних коштів, що виділяються на таку діяльність.

Одним із найважливіших завдань ЗМІ є інформування суспільства про торгівлю людьми як про актуальну проблему. Теле- і радіопрограми, публікації в друкованих ЗМІ, в яких висвітлюються випадки

торгівлі людьми, даються експертні оцінки, оприлюднюються дані, допомагають людям довідатися про проблему й усвідомити її значущість. У певному розумінні саме від ЗМІ залежатиме ставлення суспільства до торгівлі людьми як до реальної загрози або як до явища, яке можна ігнорувати.

Розкриваючи характер цього злочину, журналісти дають змогу зрозуміти, що в різних країнах він має безліч загальних і прикметних рис. Якщо в Україні експерти більше говорять про торгівлю жінками й дівчатами з метою сексуальної експлуатації, для Таджикистану актуальною є експлуатація праці на виробництві, в сільському господарстві, взяття в заручники з метою викупу, продаж заручників у рабство як усередині країни, так і за її межами²⁹. І в регіонах однієї країни можна спостерігати різні тенденції у вербуванні, країнах призначення тощо. Наприклад, люди, що проживають у далекосхідних регіонах Росії, запрошуються на роботу до Японії, Кореї та Китаю, а ті, хто живе на північному заході країни, – до скандинавських країн. Подібні відмінності спостерігаються й в Україні. За даними громадських організацій, в Україні простежується певна залежність регіону та країни призначення. Наприклад, жителів Закарпаття частіше вербують на роботу до Чехії, Словаччини й Угорщини, Тернопільської та Львівської областей – до Італії. Окрім того, в тенденціях вербування спостерігається «сезонність». Жителів південних областей, зокрема Криму, вербують на роботу до Туреччини переважно в зимовий час, оскільки в курортний сезон вони забезпечені роботою³⁰. Журналісти мають право аналізувати тенденції, властиві саме їх регіону. Це може привернути увагу суспільства до проблеми торгівлі людьми, оскільки будь-яка інформація, підготовлена на місцевому матеріалі, завжди викликає більшу зацікавленість аудиторії.

Як уже зазначалося в попередньому розділі, до основних причин, через які люди потрапляють до тенет торговців людьми, належать такі: недостатня поінформованість про можливості працевлаштування, незнання законів і своїх прав, переконачена інформація про реалії життя за кордоном. Єдиний спосіб перебороти міфи та брак знань – **поширювати правдиву інформацію про легальні можливості**

²⁹ Дані неурядової жіночої організації «Модар», Душанбе (Таджикистан), <http://www.tajik-gateway.org>.

³⁰ Дані Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна».

працевлаштування за кордоном, інформацію про неможливість роботи при наявності туристичної візи, про становище нелегального мігранта, про існування покарання за нелегальне перебування або роботу, про реальний рівень життя та ринок праці для іноземців у країнах Європи, Азії та США. Залежно від того, яка країна є найбільш привабливою для потенційного працевлаштування жителів конкретного регіону, журналісти можуть розповідати про особливості трудового законодавства й умови роботи в цій країні, про ризики та небезпеку, які можуть чатувати на трудових мігрантів, тощо. Наприклад, до вступу Угорщини до Європейського Союзу в українських газетах друкувалися оголошення про наймання дівчат для роботи офіціантками в цій країні. Мало хто знав, що традиційно в Угорщині офіціантами працюють чоловіки і вербування жінок на подібну роботу було ошуканством.

Висвітлення методів, за допомогою яких діють торговці людьми, – ще одне важливе завдання ЗМІ. Поширення інформації про механізм торгівлі людьми допомагає запобігти появі нових жертв. Як приклад можна навести випадок, що розслідувався правоохоронними органами України в 2001 р., коли одна київська фірма вербувала людей для роботи в США. Її жертвами ставали жителі великих обласних центрів, оскільки оголошення про послуги публікувалися саме в рекламних газетах цих міст. Із появою в друкованих ЗМІ статей про торгівлю людьми й методи вербування фірма змушена була припинити розміщувати оголошення в цих виданнях.

Основним засобом боротьби з торгівлею людьми є кримінальне переслідування торговців людьми. Поширенню проблеми в світі певним чином сприяє те, що в деяких країнах цей вид бізнесу не переслідується кримінальним законодавством. І хоча Україна стала першою країною на пострадянському просторі, що включила до Кримінального кодексу статтю, яка передбачає відповідальність за такий злочин, залучення людей до процесу торгівлі людьми, зокрема в ролі вербувальників, нерідко стає можливим через незнання про існування покарання за торгівлю людьми. Особи, які стають свідками торгівлі людьми, також не завжди знають, що цей тип злочину є кримінально караним. Тому **поширення інформації про переслідування торговців людьми** для зменшення кількості осіб, залучених у цей кримінальний бізнес, є важливим завданням ЗМІ.

Прикладом цього може слугувати випадок, коли працівники однієї з авіакомпаній повідомили правоохоронним органам України про те, що щомісяця рейсами цієї компанії в країни Азії перевозяться десятки молодих дівчат. Підозру викликав той факт, що дівчата ніколи не були присутні при купівлі квитків, а лише віддавали свої паспорти людині, яка оплачувала дорогу. Співробітники авіакомпанії вирішили звернутися до міліції після того, як по одному з телеканалів пройшла програма, в якій йшлося про механізми торгівлі людьми, зокрема про перевезення молодих дівчат із метою експлуатації.

Слід особливо підкреслити: від ЗМІ значною мірою залежить не лише сприйняття суспільством самої проблеми, але й ставлення до потерпілих від торгівлі людьми. ЗМІ можуть і повинні **сприяти формуванню толерантного ставлення до потерпілих** від торгівлі людьми й осуду суспільством торгівлі людьми як явища. Публікація реальних історій, підготовка різних програм на ТБ й радіо із розповідями історій потерпілих допоможуть суспільству зрозуміти цих людей, спробувати відчувати їхній біль і сприятимуть встановленню нормальних відносин між ними й суспільством. Розуміння та допомога з боку оточення, відсутність осуду – основа повернення потерпілих до нормального життя. Величезне значення в цьому процесі відіграє зважений і продуманий підхід до оприлюднення будь-якої інформації про потерпілих, оскільки порушення конфіденційності й розголошення особистих даних може призвести до трагічних наслідків для них.

За даними різних організацій, в Україні можуть перебувати десятки тисяч потерпілих від торгівлі людьми. Однак, відповідно до статистики громадських об'єднань і міжнародних організацій, допомога надається лише незначному відсотку від цієї ймовірної кількості. На думку громадських організацій, причиною такої різниці є той факт, що люди не знають про подібну діяльність або не вірять у можливість отримання допомоги. Тому, з огляду на соціально важливий характер такої роботи й суспільний резонанс, що має торгівля людьми, завдання ЗМІ – сприяти **поширенню інформації про структури, які допомагають жертвам торгівлі людьми**.

Журналісти можуть і повинні стежити **за виконанням владою взятих на себе зобов'язань щодо протидії торгівлі людьми, а також за ефективністю використання бюджетних коштів, які виділяються на боротьбу із цим явищем**.

2.2. Стереотипи та їх подолання

Соціальний стереотип – це схематичний стандартизований образ або уявлення про соціальний об'єкт. Він здебільшого емоційно забарвлений та має високу сталість. Стереотипи виникають через схильність людей до редукціонізму, спрощеного мислення. Стереотипи виступають як умовні ярлики, які наклеюють на людей і явища. Вони зумовлюють формування сталих поглядів, які визначають ставлення до деяких ідей, людей і предметів³¹.

Стереотипи досить поширені в суспільстві, й журналісти також є їх носіями. Проблема полягає у привнесенні соціальних стереотипів у професійну діяльність, адже стереотипи «цементують явища», характеризуючи їх спрощено, поверхово й часто викривлено. Завдання журналіста – знаходити нову інформацію, аналізувати та зіставляти, сумніватися й бути готовим сприймати будь-які явища в новому ракурсі, щоб дати аудиторії змогу сформуванати власну думку.

Нижче наведено п'ять відомих у сфері торгівлі людьми стереотипів, які найчастіше тиражують ЗМІ.

СТЕРЕОТИП № 1

- Жінки, що потерпіли від сексуальної експлуатації, самі винні в тому, що з ними трапилося. Вони прекрасно знали, навіщо та куди їдуть. За це їх варто засудити, оскільки проституція є суспільним злом.

Цей стереотип досить часто тиражується ЗМІ і є найпоширенішим у суспільстві. Його появу нерідко можна пояснити тим, що проблема торгівлі людьми нова для пострадянського простору й основні її складники (вербування, перевезення, передача, а потім і експлуатація) невидимі. Набагато простіше уявити собі дівчат, що хочуть добровільно надавати сексуальні послуги.

Разом із тим згідно з даними НУО та міжнародних організацій більшість українських жінок і дівчат, що стали жертвами сексуальної експлуатації, було завербовано для роботи няньками, перемиваль-

³¹ Салеева Д. Учет стереотипов как условие повышения эффективности межкультурной коммуникации/Сборник научных трудов, (Казань, 2003 г.).

ницями посуду, офіціантками. Вербувальники зацікавлені в тому, щоб, як мінімум, не розкривати всієї правди дівчатам – адже їхній прибуток залежить виключно від кількості жертв, відправлених за кордон.

СТЕРЕОТИП № 2

- У рабство потрапляють лише молоді жінки, які використовуються в сексуальній сфері. Чоловіки, діти або жінки середнього віку ніколи не стають жертвами торговців людьми.

Основною причиною поширення такого стереотипу є велика кількість випадків торгівлі молодими жінками з метою сексуальної експлуатації в 1998–2000 рр., коли проблема тільки починала висвітлюватися українськими ЗМІ. У той час і громадські організації, й правоохоронні органи як України, так і інших країн наводили приклади саме такої експлуатації.

Але експлуатація дівчат у сексуальній сфері є далеко не єдиним видом торгівлі людьми. Серед інших форм можуть бути використані насильницький шлюб, примусова праця, використання в домашньому господарстві, промисловому або сільськогосподарському секторах, народження дитини примусово або на замовлення. Чоловіків переважно використовують на будівництві, в промисловості, сільському господарстві, дітей – для жебракування.

Продовжуючи приділяти увагу лише одному аспектові торгівлі людьми, не розкриваючи тему повною мірою, ЗМІ лише ускладнюють проблему.

СТЕРЕОТИП № 3

- Жертвами торговців людьми стають тільки малоосвічені та наївні люди.

За даними дослідження, проведеного в 2003 році Українським інститутом соціальних досліджень і центром «Ла Страда-Україна» серед потерпілих від торгівлі людьми 49% опитаних мали середню освіту, 16% – середню спеціальну, 8% – неповну вищу й 7% мали вищу освіту. Причому серед тих, хто мав вищу освіту, були лікарі, педагоги, інженери. Тому говорити про низький рівень освіти потерпілих не можна.

Часто люди, що повірили обіцянкам торговців людьми, доведені до розпачу відсутністю засобів до існування, що і штовхає їх на пошук роботи за кордоном. Важливо зазначити одну психологічну особливість: будь-яка людина, особливо та, яка опинилася в складному матеріальному становищі та без роботи, швидше повірить у поліпшення життєвої ситуації, аніж у її погіршення. Дуже часто цим користуються вербувальники, діючи за формулою «Що тобі втрачати?».

Крім того, більшості потерпілих пропозиції про працевлаштування за кордоном надходили від людей, яким вони довіряли. За даними правоохоронних органів, нерідко вербувальниками виступали родичі. Тому варто говорити швидше про зловживання злочинцями довірою цих людей, аніж про наївність останніх.

СТЕРЕОТИП № 4

- Люди, які не обмежені у свободі пересування, не є жертвами торговців людьми.

Як уже зазначалося, після доставлення людей до країни призначення торговці людьми використовують безліч методів для примусу людини до виконання необхідної роботи. Серед них – вилучення паспорта та інших документів, шантаж, боргова кабала, фізичне насильство, погрози, а також обмеження свободи переміщення та спілкування. Деякі журналісти вважають: якщо до людини не застосовувалися фізичні методи впливу і її не замикали «у чотирьох стінах», торгівля людьми як злочин не відбулася. Це не так, оскільки більше, аніж погрози або фізичне насильство, на поведінку потерпілих впливають психологічний тиск, шантаж, приниження. Навіть якщо потерпілі можуть вільно пересуватися, вирватися з рабства вони не можуть. У багатьох випадках це пов'язано з переконанням, що за порушення візового режиму чи за інші дії, які вони вчинили під впливом примусу або непоінформованості, їм загрожує тривале ув'язнення.

За даними громадських організацій, саме страх переслідування потерпілих як злочинців утримує їх від звернення до правоохоронних органів. Крім того, багато потерпілих не довіряють правоохоронним органам і не воліють звертатися до них по допомогу. Часто переконаність потерпілих у власній «злочинності» й неможливості отримати допомогу активно підтримується торговцями людьми для забезпечення контролю над жертвами.

Звинувачення людей у тому, що вони не скористалися з можливості вільного переміщення для звільнення з рабства, або заперечення в цьому разі їхнього статусу потерпілих призводить до ще більшого поширення наведеного стереотипу.

СТЕРЕОТИП № 5

- Торгівля людьми не може здійснюватися в межах однієї країни й завжди пов'язана з виїздом громадян за кордон.

Справді, якщо величезна кількість людей їде на заробітки за кордон, то звідки взятися торгівлі людьми всередині країни? Які причини можуть викликати це явище? Здавалось би, у власній країні легко можна звернутися до правоохоронних органів та вийти із ситуації рабства. У реальності ж не все так просто.

Випадки торгівлі людьми в межах країни, зокрема в Україні, набувають дедалі більшого поширення. Переправляючи людей усередині країни з метою сексуальної, трудової та іншої експлуатації, торговці людьми ризикують набагато менше, ніж перевозячи їх за кордон. Істотно меншими є й витрати. Способом примусу до виконання тієї чи іншої роботи часто є насильство і шантаж.

Відомий випадок, коли подружжя протягом тривалого часу змушувало молоду жінку з обласного центру надавати сексуальні послуги іноземцям, які приїжджали до Києва. Дівчину рекламували та продавали через інтернет, при цьому із замовників вимагали передоплату через перерахування електронних платежів на пластикові картки. Потерпілу шантажували відвертими фотографіями, на яких її було зображено із чоловіками. Злочинці обіцяли в разі відмови дівчини надавати секс-послуги показати фотографії її синові. Протягом року вона зазнавала експлуатації, постійно побоюючись, що торговці людьми передадуть знімки дитині.

Наведений випадок є прикладом так званої внутрішньої торгівлі людьми, що є досить поширеною в усьому світі.

У тому разі, якщо людину не перевозять через державний кордон, а піддають експлуатації на території однієї держави, остання виступає і країною походження, і країною призначення.

2.3. Факти й коментарі

Досить часто журналісти не тільки України, але й інших країн вважають за необхідне висловлювати власну думку про проблему торгівлі людьми, її причини, а також коментувати дії та вчинки потерпілих. Мова не йде про аналітичні або публіцистичні жанри: коментарі та оціночні судження зустрічаються в інформаційних матеріалах, насамперед у друкованих ЗМІ.

Розглядаючи описане явище, слід зазначити, що питання відокремлення коментарів від фактів – питання журналістської етики. Воно чітко зафіксовано в низці документів, що регулюють діяльність працівника інформаційних служб різних країн.

«Програми новин мають пропонувати глядачам і слухачам інформаційний ряд, що дасть їм змогу сформуванати власні погляди, – зазначає редакційне керівництво Телерадіомовної асоціації країн Британської співдружності «Сі-Бі-Ей» (2004 р.) – Глядачі не повинні сприймати з програми особисті погляди ведучого або кореспондента щодо будь-якої спірної проблеми».³²

«У справжній журналістиці проводиться чітка межа між новинами та коментарем. Новини не повинні містити думки або упередження журналіста, але мають висвітлювати тему всебічно», – говорить Кодекс етики Спілки професійних журналістів США (1993 р.).³³

«Інформацію та її коментування має бути чітко розмежовано», – сказано в Кодексі принципів журналістської діяльності (Бельгія, 1982 р.).³⁴

В українській телевізійній журналістиці перший публічний досвід фіксування редакційної політики продемонстровано **«5 каналом»**. «Репортер випуску новин не має права висловити власну думку. Ведучі й автори програм та новин мають ухилятися від власних оцінок, коментарів, поглядів, заяв, тверджень і припущень стосовно обговорюваних подій і тем. Аудиторія не повинна робити з програми висновків про особисті погляди ведучих або репортерів на спірні

³² Цитата за сайтом <http://www.unesco.ru/files/cd/ci-acts/texts/323.htm>.

³³ Цитата за сайтом <http://www.gdf.ru/books/books/liberty/0007.shtml>.

³⁴ Цитата за сайтом <http://www.unesco.ru/files/cd/ci-acts/texts/203.htm>.

питання»³⁵. **Етичний кодекс українського журналіста**, розроблений Комісією з журналістської етики, зазначає: «Факти, судження й припущення повинні бути чітко розмежовані».

Водночас у журналістських дискусіях час від часу зустрічається таке переконання: «Наша аудиторія – не така, як на Заході, і наші ЗМІ мають зовсім іншу історію. Думка журналістів – це те, чого люди чекають». Багато експертів із країн пострадянського простору заперечують це твердження.

«Позиція тележурналіста не зводиться до публічного самовираження, тим більше в новинах, що здатне тільки дискредитувати їх. Ця позиція – не в словесних оцінках (сфері аналітиків і експертів), а в прагненні до достовірності й повноти наведених фактів і думок, що дають глядачеві змогу самостійно робити висновки.

Оцінки подій або явищ доречні у вустах експертів, коментаторів або осіб, у чий компетенції немає сумнівів.

Чітке відокремлення фактів від думок у новинах – неухильний журналістський принцип».³⁶

2.4. Соціальна відповідальність

Говорячи про висвітлення в ЗМІ проблеми торгівлі людьми, не можна не торкнутися теми відповідальності ЗМІ перед суспільством.

Працюючи в оперативному режимі, опановуючи нові технології, журналісти іноді забувають, що, інформуючи суспільство, вони значною мірою формують світогляд людей, отже, відповідають за стан суспільства – за його моральні орієнтири та цінності.

Підхід до висвітлення проблеми, заснований на стереотипах, які розглядалися в попередньому розділі, призводить до того, що люди одержують неповні, спрощені чи абсолютно недостовірні відомості.

³⁵ Засади редакційної політики «5 каналу» (ТРК «Експрес-Інформ», ТРК «НБМ»). *Належна безсторонність у випусках новин*. Цитата за сайтом <http://5tv.com.ua/zasady>.

³⁶ Муратов С.А., *Нравственные принципы тележурналистики. Опыт этического кодекса* (Москва, 1997 г.).

У першу чергу це стосується інформування виключно про торгівлю жінками з метою сексуальної експлуатації. Унаслідок цього про ризик бути залученим до торгівлі людьми не підозрюють, наприклад, чоловіки, які їдуть працювати на будівництві, або жінки середнього віку, які погодилися на працю на підпільних текстильних підприємствах чи як хатні робітниці, а також діти.

Безумовно, не можна створити універсальний механізм, який захищав би від помилкових дій та вчинків, однак можна спробувати сфокусуватися на окремих темах, які мають стосунок до торгівлі людьми, й проаналізувати, до яких соціальних наслідків може призвести непродуманий підхід щодо їх висвітлення.

Огляд ринку сексуальних послуг

Матеріали на подібну тематику найчастіше з'являються на сторінках жовтої преси, видавці якої рідко замислюються не тільки про соціальну, але й про юридичну відповідальність за свої публікації. Завдання цієї категорії ЗМІ – привернути до себе увагу за всяку ціну. Часом журналістів не турбують навіть можливі судові позови, які готові подати люди, чиї права було порушено.

Висвітлення теми торгівлі людьми на сторінках подібних видань прикметне «сенсаційністю», «викривальністю» і спробою підлаштуватися під існуючі стереотипи. Саме в жовтій пресі найчастіше зустрічаються кричущі заголовки на зразок «Рабство вигадали повії». Однак найнебезпечнішими є публікації, які можуть спонукати людину до дій, замовчуючи при цьому можливі негативні наслідки.

Як приклад можна навести статтю, присвячену аналізу ринку секс-послуг на різних курортах, яку було опубліковано в одній із відомих в Україні російських газет. Вона містить докладний перелік цін на сексуальні послуги як в Україні, так і за кордоном. Наведені цифри в кілька разів перевищують середню зарплату в Україні. При цьому ані слова не сказано про те, чим може загрожувати заняття проституцією в цих країнах, а також про те, що вербувальники часто пропонують роботу з надання сексуальних послуг для залучення до сексуальної експлуатації.

Щасливий шлюб з іноземцем

Матеріали про щасливе заміжжя з іноземцем мають великий резонанс, оскільки подібний шлюб нерідко розглядається жінками як єдина можливість улаштувати власне життя. Для вербувальників одруження – прекрасний привід вивезти дівчину з країни для продажу. Залежність від чоловіка поряд із незнанням відповідного законодавства обох країн та інші фактори створюють підґрунтя для експлуатації. Наприклад, у Німеччині жінка – громадянка іншої країни не має права на самостійне проживання, якщо вона прожила із чоловіком менше двох років³⁷.

Як же повинен вчинити журналіст щодо інформації про щасливий шлюб з іноземцем? Замовчувати, руйнуючи надії тисяч жінок на щасливе життя? Говорити про те, що подібний шлюб – дорога до секс-рабства? Щоб дати відповідь на поставлені запитання, варто спробувати уявити, які наслідки можуть мати подібні публікації. Найімовірніше, після подібних «щасливих історій» жінки спробують порівняти себе з героїнею, «приміряти» матеріал до себе, дійти висновку, що аналогічний успіх цілком досяжний і для них. Люди, які перебувають у складній життєвій ситуації, прагнуть кращого, і відчуття небезпеки в них мінімізоване. Це значно полегшує роботу вербувальникам і призводить до нових жертв.

Такі матеріали, хоч би про яку щасливу історію йшла мова, краще доповнити експертною оцінкою того, наскільки велика ймовірність улаштувати своє життя подібним чином. Експерт-правозахисник або соціолог підтвердять: подібних випадків одиниці. Нерідко шлюбні агенції – вдале прикриття для торговців людьми, шахраїв або аферистів.

Вдале працевлаштування за кордоном

Вдале працевлаштування – основна мета трудових мігрантів. Вирушаючи за кордон самостійно в надії знайти роботу на місці або ж користуючись послугами напівлегальних фірм, люди від самого початку дуже ризикують – своєю безпекою, здоров'ям і врешті-решт життям. Безумовно, ЗМІ мають зазначати таку небезпеку. Водно-

³⁷ Український інститут соціальних досліджень. Торговля людьми: противодействие и защита прав женщин. Сборник материалов (Киев, 2000 г.), с. 43.

час виникає питання: як не викривити реальність, як бути з даними, згідно з якими «за окремими експертними оцінками, українці, які виїхали за кордон, заробляють понад 2 млрд. гривень на місяць, тобто близько 400 млн. доларів США»?³⁸

Мовчати про це було б неправильно, але ставати на шлях узагальнень та поспішних висновків означає створювати нові прецеденти торгівлі людьми. Факти вдалого працевлаштування не виключають наявності проблеми торгівлі людьми. Трудові мігранти – люди, які вимушено залишають власну країну для пошуку роботи, – одна з найбільш незахищених категорій громадян. Саме вони найчастіше є жертвами експлуатації. Тому із прикладами вдалого працевлаштування варто бути особливо обережними: лише одна щаслива історія – і тисячі людей, змучених бідністю, готові виїхати за кордон. Для збалансованості інформації в даній ситуації логічно надавати дані про ризики нелегального працевлаштування.

Аналіз діяльності громадських організацій

Готуючи матеріали про проблему торгівлі людьми, журналісти аналізують діяльність неурядових організацій (НУО), які працюють у сфері протидії цьому злочину. Разом із тим іноді журналісти погано уявляють собі механізми роботи таких організацій, принципи їх діяльності, ресурси, які мають НУО. Це призводить до того, що у відносинах ЗМІ та НУО виникає ряд проблем, які в окремих випадках погіршують співробітництво. У практиці МЖПЦ «Ла Страда-Україна» був випадок, коли було проведено розслідування діяльності центру. Журналістка однієї з газет, видаючи себе за потерпілу, намагалася побачити роботу «Ла Страда» зсередини. Після викриття задуму журналістки на сторінках газети з'явилася стаття «Журналістське розслідування», яка містила висновки про «черствість і байдужість» соціальних працівників. У цьому разі потреби у конспірації не було: представники НУО завжди готові йти на контакт із пресою. Якщо ефективність діяльності НУО в тому або іншому напрямі викликає в журналістів сумніви, вони мають право критикувати роботу органі-

³⁸

Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, (Київ, 2003 р.), с. 21.

зації. Однак для цього необхідно мати всю інформацію, в тому числі з боку об'єкта критики.

Зазначмо також, що при висвітленні теми торгівлі людьми розуміння журналістом своєї відповідальності набуває особливо важливого значення. Говорячи про це явище, журналіст має справу не з цифрами, помилка або перекручування щодо яких призведуть до дезінформації суспільства, але які все ж таки відносно легко виправити. Змінити стереотип або переконання людини набагато складніше.

Від того, наскільки журналіст усвідомлює значення своєї роботи, залежатимуть розуміння людьми ступеня небезпеки і повернення до нормального життя тих, хто пройшов через рабство.

«Між правом аудиторії знати та обов'язком журналіста повідомляти й показувати виникає ситуація вибору, а тому слід приймати рішення – етичні, моральні, соціальні.

Іншими словами, там, де існує свобода вибору, існує й відповідальність за свої рішення. Стосовно журналіста це означає відповідальність:

- перед суспільством загалом;
- перед аудиторією;
- перед героями передач і статей;
- перед гільдією журналістів, яку він представляє;
- перед теле/радіокомпанією або друкованим виданням, від імені якого він звертається до аудиторії;
- перед самим собою.

...Соціальна відповідальність журналіста зобов'язує його взяти до уваги всі можливі результати розголошення інформації, з публікацією якої варто було б принаймні почекати, або, навпаки, приховання фактів, які потребують невідкладної суспільної уваги. Від подібного морального вибору журналістів «звільняють» лише дві умови: наявність зовнішньої цензури (як політичної, так і економічної) та відсутність моральної самоцензури».³⁹

³⁹ Муратов С.А. *Нравственные принципы тележурналистики. Опыт этического кодекса* (Москва, 1997 г.).

2.5. Юридична відповідальність⁴⁰

Журналіст, який повідомляє суспільству інформацію, має соціальну відповідальність перед громадянами. Однак, окрім соціальної, він може мати і юридичну відповідальність перед особою, про яку він розповідає. Журналістська недбалість, помилки, непрофесіоналізм можуть завдати людині серйозної шкоди, результат якої виправити дуже складно. Поширення інформації про торгівлю людьми є надзвичайно делікатною темою, тому журналіст має підходити до її висвітлення вкрай обережно.

У юридичній площині журналісти здебільшого стикаються з двома категоріями проблем: дифамацією та втручанням у приватне життя. Дифамація – це поширення про особу недостовірної інформації, яка принижує честь і гідність людини. Втручання у приватне життя – поширення про особу без її дозволу інформації, яка стосується особистого життя. Приватне життя особи, її честь і гідність охороняються Конституцією України, яка у статті 32 зазначає:

«Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також права на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації».

Приватне життя

Приватне життя особи є великою цінністю для кожного. Журналісти не завжди усвідомлюють, що поширення інформації про чиєсь при-

⁴⁰ Автор розділу – Т.С. Шевченко, юрист, директор Інституту Медіа Права.

ватне життя може завдати значної шкоди. Небажана публічність може повністю зіпсувати чи зруйнувати життя людини. Основне правило, яким має керуватися журналіст, – про приватне життя особи можна писати, тільки маючи згоду цієї особи.

Висвітлюючи питання торгівлі людьми, журналіст завжди має бути обережним при підготовці матеріалів, оскільки в цій темі завжди міститиметься інформація щодо приватного життя людини. Інколи журналісти вважають, що роблять послугу людині, показуючи її по телевізору або пишучи про неї в газеті. Але далеко не всі люди прагнуть публічності, особливо коли мова йде про примусову працю, продаж людей у рабство тощо.

В Україні приватне життя особи захищено не лише Конституцією, але й Цивільним кодексом. Зокрема про це йдеться у статті 301 кодексу «Право на особисте життя та його таємницю»:

«1. Фізична особа має право на особисте життя.

2. Фізична особа сама визначає своє особисте життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб.

3. Фізична особа має право на збереження у таємниці обставин свого особистого життя.

4. Обставини особистого життя фізичної особи можуть бути розголошені іншими особами лише за умови, що вони містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду, а також за його згодою».

Таким чином, для того щоб уникнути проблем у юридичній площині, журналісти повинні дотримуватися таких правил. Якщо журналіст подає інформацію про особу, йому необхідно отримати згоду (дозвіл) на оприлюднення інформації. Найкраще отримати письмову згоду – будь-який текст довільної форми, в якому особа дозволяє поширювати про неї інформацію. Письмова форма гарантуватиме наявність доказів, якщо у когось згодом виникне бажання притягти журналіста до відповідальності за неправомірне втручання у приватне життя.

Окрім письмової, можуть використовуватися інші форми отримання дозволу.

Наприклад, у разі проведення відеозйомки можна записати особисту згоду на оприлюднення інформації на відео. У такому разі необхідно, щоб на записі, який треба зберігати постійно, особа чітко висловила свою згоду на те, що її знімають, та дозволила, аби цей запис використовувався у майбутньому. Слід пам'ятати, що це виняткове право особи – дозволяти зйомку та поширювати інформацію про себе.

Візуальні образи – фотокартки та відеоматеріали мають окремий захист. Правила проведення відео- та фотозйомки і порядок використання відзнятих матеріалів достатньо чітко виписано у Цивільному кодексі України:

«Стаття 307. Захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок

1. Фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за її згодою. Згода особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших заходах публічного характеру.

2. Фізична особа, яка погодилася на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку, може вимагати припинення їх публічного показу в тій частині, яка стосується її особистого життя. Витрати, пов'язані з демонтажем виставки чи запису, відшкодовуються цією фізичною особою.

3. Знімання фізичної особи на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку, в тому числі таємне, без згоди особи, може бути проведене лише у випадках, установлених законом.

Стаття 308. Охорона інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах

1. Фотографія, інші художні твори, на яких зображено фізичну особу, можуть бути публічно показані, відтворені, розповсюджені лише за згодою цієї особи, а в разі її смерті – за згодою осіб, визначених частиною четвертою статті 303 цього Кодексу (родичів – Прим. авт. розділу 2).

Згода, яку дала фізична особа, зображена на фотографії, іншому художньому творі, може бути після її смерті відкликана особами, визначеними частиною четвертою статті 303 цього Кодексу. Витрати особи, яка

здійснювала публічний показ, відтворення чи розповсюдження фотографії, іншого художнього твору, відшкодовуються цими особами.

2. Якщо фізична особа позувала авторові за плату, фотографія, інший художній твір може бути публічно показаний, відтворений або розповсюджений без її згоди.

Фізична особа, яка позувала авторові фотографії, іншого художнього твору за плату, а після її смерті – її діти та вдова (вдівець), батьки, брати та сестри можуть вимагати припинення публічного показу, відтворення чи розповсюдження фотографії, іншого художнього твору за умови відшкодування автору або іншій особі пов'язаних із цим збитків.

3. Фотографія може бути розповсюджена без дозволу фізичної особи, яка зображена на ній, якщо це викликано необхідністю захисту її інтересів або інтересів інших осіб».

Таким чином, на зйомку та відтворення зображень теж треба отримувати дозвіл. Однак згідно з правилами, викладеними у кодексі, навіть якщо людина дала згоду, в майбутньому вона може свою згоду відкликати.

У разі якщо особа має претензії до журналіста чи засобу масової інформації через те, що її зображення було використано без дозволу, такий конфлікт вирішується як у судовому порядку, так і в позасудовому. Краще, якщо обидві сторони намагаються не доводити справу до суду і шукають шляхи до виправлення ситуації. Здебільшого це можна зробити через вибачення або будь-яким іншим способом, узгодженим сторонами. Якщо журналіст припустився помилки, треба докласти максимум зусиль для врегулювання конфлікту.

Іще одне положення Цивільного кодексу, про яке варто згадати у цьому розділі, стосується поширення інформації про жертви злочину. Журналістам слід пам'ятати, що стаття 296 «Право на використання імені» у пункті 5 передбачає, що «Ім'я потерпілого від правопорушення може бути оприлюднено лише за його згодою».

Практика Європейського суду з прав людини, а також українське законодавство передбачають випадки, коли інформація про приватне життя людини може поширюватися без дозволу цієї людини.

Рішення про відповідне надання інформації журналіст може прийняти за умови, якщо розголошуються відомості, які мають надзвичайну важливість для суспільства, – суспільно значуща інформація. Тобто втручання у приватне життя може бути виправдане в разі його здійснення в інтересах суспільства як реалізації права суспільства отримувати інформацію. У таких випадках мова йтиме найімовірніше про відомих осіб, про організаторів торгівлі людьми тощо, наприклад, якщо інформація стосуватиметься посадової особи, причетної до торгівлі людьми.

Обсяг інформації, яка повідомляється, так само має бути виправданий метою інформування. Тобто навіть якщо інформація розповсюджується в інтересах суспільства, наприклад телеканал подає в новинах приховані відеозйомки, пов'язані з торгівлею людьми, журналісти повинні вжити заходів для того, щоб замаскувати обличчя зображених людей, за відсутності переконливих аргументів не робити цього.

При маскуванні зображення у такому чи подібних випадках немає чітких критеріїв, наскільки великою повинна бути, наприклад, чорна смуга на обличчях, для того щоб вважати людину замаскованою. Основний принцип – людину не повинні впізнати. Тому інколи маскування, яке обмежується лише обличчям, є недостатнім, якщо людина носить одяг, що може бути впізнано її знайомими та друзями. За таких обставин претензії до журналістів виправдані.

Дифамація

Дифамація – це поширення про особу недостовірної інформації, яка принижує її честь та гідність, завдає шкоди діловій репутації. Дифамація є синонімом до терміну «приниження честі, гідності та ділової репутації». Узагалі українське законодавство не вживає терміну «дифамація». Але це слово іншомовного походження активно використовується в Україні завдяки його лаконічній формі. Щодо законодавства, то правила захисту честі та гідності встановлено у статті 32 Конституції, цитату з якої наведено вище, та у Цивільному кодексі, зокрема у статті 297:

«Стаття 297. Право на повагу до гідності та честі

- 1. Кожен має право на повагу до його гідності та честі.*
- 2. Гідність та честь фізичної особи є недоторканими.*
- 3. Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі».*

Журналісти мають ретельно перевіряти інформацію, оскільки правдивість інформації є завжди найкращим захистом від дифамації, тоді як неправдивість може призвести до позовів на великі суми. Україна має практику пред'явлення позовів на мільйонні суми. Були випадки, коли засіб масової інформації, який програв судову справу, був змушений закриватися.

Відповідальність за дифамацію встановлюється в судовому порядку. Загальні правила про дифамацію є такими. Для того щоб притягти журналіста до відповідальності, треба встановити наявність чотирьох елементів: *факт поширення інформації; інформація має бути про особу, яка висуває претензії; інформація має бути недостовірною; інформація має принижувати честь і гідність*. Відсутність будь-якого з цих елементів означає неможливість притягнення журналіста до відповідальності. Розгляньмо детальніше кожне з положень.

Поширення інформації означає, що інформацію було повідомлено принаймні одній людині за винятком тієї, про яку йдеться. Тобто в разі якщо журналіст підготував матеріал, але ще не встиг його оприлюднити, не буде факту поширення інформації, а отже, і підстав для позову про дифамацію.

Інформація про особу. Подавати позов про дифамацію може особа, прямо чи опосередковано ідентифікована у публікації або іншому матеріалі, поширеному журналістом. Ідентифікація можлива як у формі прямого називання імені та прізвища, так і будь-яким іншим способом. Ключовим для ідентифікації є не наявність імені, а те, якою мірою читачі можуть зрозуміти, про кого йде мова. Так, зазначення точної посади та місця роботи особи буде достатньою ідентифікацією, так само як і зазначення її місця проживання (особливо якщо це маленьке село). Прізвище та ім'я особи буде завжди ідентифікацією, незалежно від того, що в населеному пункті можуть

проживати десятки людей з таким ім'ям. Тому, якщо ім'я вигадане, краще відразу це зазначити, щоб не було проблем через випадковий збіг. У спірних випадках, наприклад, якщо людину описано за звичками, зовнішністю тощо, суд установлюватиме, чи була людина ідентифікована у статті, чи ні. Якщо особу через завуальовану ідентифікацію впізнало лише кілька людей, цього достатньо для подання позову. Різниця полягатиме лише в питанні шкоди – компенсація, очевидно, в такому разі буде меншою.

Ідентифікація через приналежність до великої групи осіб. Якщо газетна публікація стосувалася великої групи осіб – усіх адвокатів, суддів, журналістів чи всіх українців, росіян тощо, виникає запитання, чи може представник цієї групи захищати свою честь і гідність через приналежність до такої групи або захищати від власного імені інтереси всієї групи загалом. Відповідь на це запитання негативна. По-перше, особа має право захищати лише власну честь, гідність та ділову репутацію, а не честь іншої особи. По-друге, поширення інформації про велику групу людей, яка налічує сотні та тисячі осіб, не сприймається як поширення інформації про кожну людину.

Разом із тим чим менша група, тим більше шансів, що кожна особа може подавати позов про захист власної честі й гідності. Наведемо приклад. Якщо написати у публікації, що *«всі українські жінки, які їдуть за кордон працювати, стають жертвами сексуальної експлуатації»*, це не даватиме серйозних підстав кожній із жінок подавати позов про дифамацію. Така фраза за своїм змістом говоритиме про поверховий та стереотипний підхід журналіста до проблеми. Натомість, якщо писати про маленьке село й зазначити, що *«всі жінки, які поїхали на заробітки за кордон із села N, стали жертвами сексуальної експлуатації»*, то група осіб суттєво звужується і за таких обставин кожна з жінок може мати обґрунтовані претензії до засобу масової інформації та журналіста.

Недостовірність. Відповідальність за поширення інформації виникає тільки в тому разі, якщо інформація недостовірна. Недостовірною є інформація, яка не відповідає істині. Синонімами, що вживаються у законах, є також терміни «не відповідає дійсності» та «неправдива». Правдива інформація також може зашкодити репутації, навіть більше, ніж неправдива, однак наявність доказів правдивості однозначно звільняє особу від відповідальності за дифамацію.

У питанні правдивості та неправдивості слід також мати на увазі, що інформація поділяється на факти та оціночні судження (ідеї). Перші підлягають перевірці на достовірність, а другі – ні.

Для оцінки достовірності великого значення набуває контекст інформації – тобто як її зрозуміють пересічні читачі та глядачі, на яких спрямовано інформацію, а не дослівне значення слів, речень, зображень. Інформація може бути визнана такою, що викладена неправдиво (і, відповідно, недостовірно), через неправильне поєднання текстів та фотокарток або дикторського тексту та відеоряду, навіть якщо кожен з елементів є достовірним. Наприклад, газетна публікація про торгівлю людьми супроводжуватиметься реальною фотокарткою, взятою з архіву. Журналіст чи редактор може не замислитися над тим, що внаслідок добору (використання випадкової фотокартки) читачі пов'язуватимуть текст статті з особами, зображеними на фотокартках. Через таке поєднання інформація стане недостовірною.

Особливо часто подібні проблеми виникають на телебаченні у новинах, коли накладаються картинка і дикторський текст.

Так, на одному з київських телеканалів на тексті ведучого «Багато українських дівчат, які вирушають на заробітки за кордон, потрапляють у сексуальне рабство» показали дівчину, що сідає в автомобіль. Насправді це була представниця правозахисної організації, яка їхала в аеропорт зустрічати потерпілу від торгівлі людьми. Кадри було взято з архіву іншого телепроекту і надано станції виключно для цілісної трансляції. Судового позову пощастило уникнути, однак телеканал змушений був просити вибачення й підготувати сюжет про правозахисну організацію, в якому співробітницю організації було представлено адекватно.

Приниження честі, гідності, завдання шкоди діловій репутації

Приниження честі, гідності та завдання шкоди діловій репутації розглядається через призму реакції споживачів інформації. Інформація є принизливою, якщо ті, хто її отримав, почали гірше думати про особу. Зрозуміло, ця категорія є здебільшого оціночною, однак суд вислуховуватиме всі аргументи.

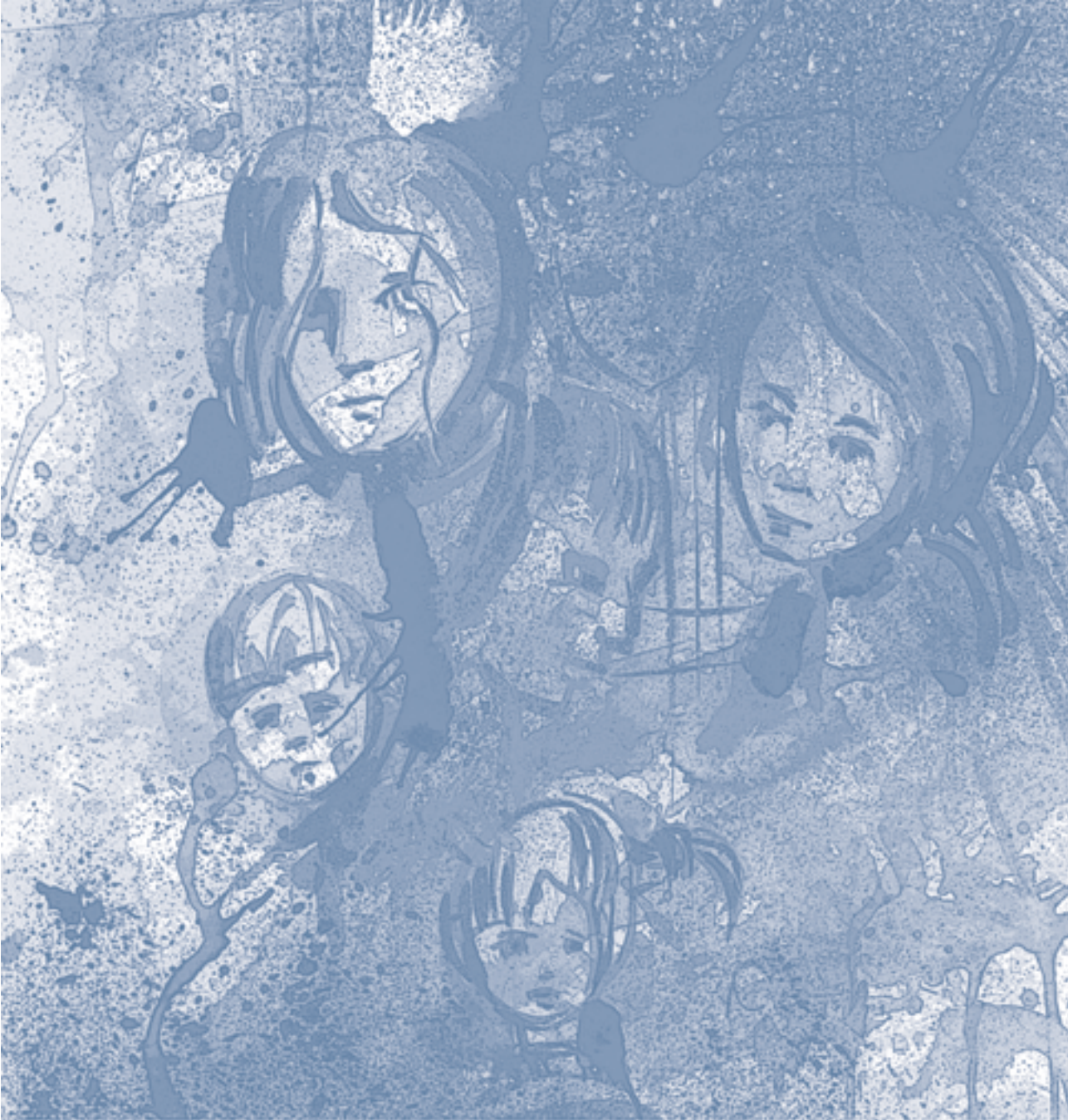
Недостовірна інформація може не завдавати шкоди, а може навіть стати позитивною для особи. Чи буде завдано шкоди, якщо журналіст випадково назве полковника генералом? Швидше за все не буде.

Важливо зауважити, що журналіст не повинен нести відповідальності, якщо помилка була незначною і наслідки від поширення недостовірної інформації такі ж, як і від поширення достовірної інформації.

Використання архівної інформації. Іще раз звертаємо увагу на те, що у своїй роботі тележурналісти повинні обережно ставитися до використання інформації з архіву. У таких випадках необхідно чітко зазначати (титрами чи дикторським текстом), що інформація архівна, та в разі потреби зазначити, до якого періоду належать архівні зйомки, чого зазвичай не роблять. Нехтування цим правилом може призвести до тлумачення інформації як недостовірної, оскільки глядачі помилково можуть сприйняти певні події як такі, що відбуваються зараз, або пов'язуватимуть осіб на картинці з особами, про яких розповідає диктор. Те ж саме стосується фотокарток.

Назви статей. Назва статті може бути підставою для позову щодо недостовірної інформації. Інколи журналісти та редактори навмисно перебільшують певні факти у назвах матеріалів, для того щоб зробити їх провокаційними. Зрозуміло, в подальшому контексті стаття може прояснювати заголовок, але як відокремлена частина тексту він вважатиметься недостовірним. Адже заголовок має індивідуальне інформаційне навантаження, а дехто може читати лише заголовки.

Таким чином, журналіст, який відповідально ставиться до своєї професії, має змогу захистити себе від небажаних позовів та претензій. Законодавство дає для цього достатньо інструментів. Головне – знати свої права та обов'язки й уміти правильно ними користуватися.

Розділ 3

ПІДГОТОВКА МАТЕРІАЛІВ ПРО ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ

Підготовка матеріалів про торгівлю людьми – процес, загалом ідентичний роботі над матеріалами на інші соціальні теми. Особливістю висвітлення саме цієї проблеми є пошук «героїв» матеріалів – потерпілих від торгівлі людьми та спілкування з ними. У цьому розділі підготовка матеріалів на обговорювану тему розглядається як комплексний процес.

Що важливо для підготовки матеріалу:

- знання цільової аудиторії;
- інформаційний привід;
- достовірна й повна інформація;
- кваліфіковані експерти;
- «герої» матеріалів.

3.1. Цільова аудиторія

Знання цільової аудиторії – свого глядача/слухача/читача – допомагає знайти оптимальні форми подачі інформації. У підготовці матеріалів про торгівлю людьми знання цільової аудиторії особливо важливе, оскільки ЗМІ відіграють істотну роль у запобіганні цьому злочину.

Через те що цільова аудиторія конкретного засобу масової інформації може бути достатньо широкою, ще на етапі формулювання теми матеріалу варто розібратися, кому в першу чергу його має бути адресовано. Якщо мова йде про торгівлю жінками з метою сексуальної експлуатації, журналіст має зробити все для того, щоб аудиторією таких матеріалів стали жінки й дівчата, оскільки саме вони є основною групою ризику. Якщо мова йде про мігрантів-чоловіків, які нерідко стають жертвами ошуканства та використовуються в трудовій експлуатації, інформація має бути зрозумілою й цікавою саме цій цільовій групі. У разі висвітлення теми торгівлі дітьми, цільовою аудиторією мають стати в першу чергу представники профільних держструктур, представники силових структур, правозахисних організацій і, безумовно, батьки.

Успішна робота для цільової аудиторії, таким чином, приводить до її збільшення.

3.2. Інформаційний привід

Інформаційний привід – логічне обґрунтування появи матеріалу в ЗМІ. Аудиторія має розуміти: те, про що піде мова в статті або програмі, не викликано виключно особистим інтересом журналіста, а є актуальним на даний час. При суб'єктивності процесу добору, за яким стоїть журналіст зі своїми вподобаннями, рівнем знань і професіоналізмом, цей процес можна об'єктивізувати. Для цього важливо знати загальні критерії добору інформації.

Критерії добору інформації:

- актуальність;
- новизна;
- соціальна значущість;
- практична цінність;
- потенційний інтерес цільової аудиторії.

Інформаційний привід у вигляді конкретної події в проблемі торгівлі людьми зустрічається рідко, тому основним завданням журналіста стає його пошук.

Наведені нижче основні інформаційні приводи до матеріалів про торгівлю людьми проаналізовано на конкретних прикладах⁴¹.

Інформаційний привід:

- оприлюднення нових даних, інформації про торгівлю людьми, нових ініціатив;
- нові тенденції в міграційних процесах і торгівлі людьми;
- розслідування чергового факту торгівлі людьми;
- нове в превентивній діяльності;

⁴¹ Приклади публікацій цитуються за сайтом www.lastrada.kiev.ua

- прийняття важливих документів, спрямованих на протидію торгівлі людьми;
- дата, пов'язана із проблемою торгівлі людьми;
- зміни в структурах, що ведуть боротьбу з торгівлею людьми.

Оприлюднення нових даних, інформації

Приклад

У Донецькій області в 2004 році порушено 24 кримінальні справи за фактом торгівлі людьми

У 2004 році в Донецькій області порушено 24 кримінальні справи за статтею 149 Кримінального кодексу України «Торгівля людьми», у тому числі одна кримінальна справа за фактом діяльності організованого злочинного угруповання. Про це повідомив заступник начальника відділу боротьби з торгівлею людьми УМВС України в Донецькій області Сергій Коломієць, як інформує сайт podrobnosti.ua.

За його словами, жертвами подібних злочинів стають здебільшого молоді жінки з малозабезпечених родин, які не мають кваліфікації та виїжджають за кордон для роботи.

Він зазначив, що незважаючи на те, що з тими, хто хотів працювати за кордоном, укладаються легальні договори, порушення положень цих договорів, ошуканство відбуваються вже за межами України, поза українським правовим полем, що серйозно ускладнює оперативну правову допомогу співвітчизникам.

Коломієць також назвав країни, до яких найчастіше виїжджають для роботи жителі області, – це Росія, Португалія, Іспанія, Італія, Туреччина, Греція, Мальта.

Коментар

Оприлюднення подібної інформації в ЗМІ зумовлено її новизною, оперативністю й актуальністю – насамперед для Донецької області.

Наведені дані можуть бути інформаційним приводом для розроблення теми в цілому не тільки в регіональних, але й у загальнона-

ціональних ЗМІ. Донецька область – одна з найбільш густонаселених, і, можливо, тенденції розвитку торгівлі людьми, що фіксуються в ній, мають унікальні особливості.

У свою чергу, ЗМІ інших областей можуть зробити власні матеріали на цю тему. Використовуючи дані по Донецькій області, можна спроеціювати інформацію на свою область, поставивши місцевим правоохоронним органам запитання: скільки було порушено кримінальних справ у нас? Із чим пов'язано їх більшу/меншу кількість? Які особливості торгівлі людьми в конкретному регіоні? Яких заходів уживають правоохоронні органи в цьому регіоні для протидії торгівлі людьми?

Нові тенденції в міграційних процесах і торгівлі людьми

Приклад

Українки дедалі менше зацікавлені в шлюбах з іноземцями

В Україні спостерігається тенденція до зменшення кількості шлюбів громадян України з іноземцями, повідомляє ІА «Обозреватель». Зокрема відповідно до інформації Центрального відділу реєстрації шлюбів Києва, якщо в 2000 році з іноземними громадянами одружилися 864 українці, в 2001 році – 813 українців, в 2002 році – 841 українець, то вже в 2003 році цей показник зменшився до 779 шлюбів, а протягом 9 місяців 2004 року – до 722 шлюбів.

Здебільшого одружується з іноземцями в Україні слабка стать. Проте іноземні женихи, особливо з далекого зарубіжжя, дедалі менше приваблюють українок.

Майже на 80% зменшилася також кількість шлюбів, які беруть українки з особами без громадянства.

Проте кількість шлюбів із громадянами СНД залишається практично на тому самому рівні.

Найчастіше українці одружуються із громадянами Російської Федерації.

Стосовно далекого зарубіжжя найбільш популярними є шлюби із громадянами Сполучених Штатів Америки, Федеративної Республіки Німеччина, Італії й Ісламської Республіки Іран, повідомила пресслужба Мін'юсту.

Коментар

Шлюб з іноземцем як один зі способів вербування було розглянуто у попередніх розділах. Чи не означає ця інформація, що українські дівчата й жінки почали обачніше ставитися до пропозицій іноземців і менше вірити подібним обіцянкам? Можливо, у зв'язку із цим змінилися тенденції і тепер вербування через пропозиції одруження перестало бути актуальним у контексті торгівлі людьми? Скільки було порушено кримінальних справ за фактом торгівлі людьми, в яких фігурували шлюбні агентства або приватні особи, що виступали в ролі свах? Знайшовши відповіді на ці запитання, журналіст може представити суспільству свіжий погляд на проблему. Подібна інформація дасть змогу замислитися про можливі небезпеки і, як наслідок, зменшити кількість потерпілих.

Розслідування нового факту торгівлі людьми

Приклад

У Києві затримали ізраїльського «торговця людьми»

У Києві затримано громадянина Ізраїлю, що переправив за кордон 35 українських дівчат із метою їх подальшої сексуальної експлуатації. Як повідомив Департамент у зв'язках із громадськістю МВС України, ізраїльтянин був лідером організованого злочинного угруповання. Протягом кількох років він перебував у міжнародному розшуку за торгівлю людьми.

Громадянинові Ізраїлю пред'явлено обвинувачення в торгівлі людьми, зокрема у продажу дівчат у сексуальне рабство, передає «Інтерфакс-Україна».

Коментар

Оперативні дані, факт, значна кількість потерпілих, соціальна значущість теми – ось перелік обґрунтувань для появи подібної інформації в ЗМІ. Не треба, однак, забувати й про соціальні наслідки публікації подібних даних, насамперед для груп ризику. «Торгівля людьми усе ще існує, але переслідується» – можливо, такого висновку дійдуть люди.

Нове в превентивній діяльності (наприклад, відкриття «гарячих ліній», започаткування нових програм для груп ризику тощо)

Приклад

У США працюватиме «гаряча лінія» для російськомовних жінок, що потрапили в сексуальне рабство

Російськомовні жінки, що потрапили у США в сексуальне рабство, зможуть звернутися по допомогу через спеціальну міжнародну «гарячу лінію», що незабаром почне свою роботу. Про це повідомили представники двох організацій, що надають допомогу дівчатам із країн колишнього СРСР, які стали жертвами торговців людьми й потрапили в сексуальне рабство, відправляють їх на батьківщину, інформує сайт podrobnosti.ua за матеріалами gazeta.ru.

Цілодобово відповідатимуть на дзвінки російськомовних жінок оператори й психологи в Москві, які пройшли спеціальне навчання.

Коментар

Подібна інформація є соціально важливою, оскільки мова йде про безпосередню допомогу жінкам, що потрапили в рабство. Відкриття «гарячої лінії» – привід показати, що проблема актуальна не тільки для Європи, куди спрямовано основні потоки мігрантів з України, але й для США. Це повідомлення дає змогу розглянути проблему в контексті від'їзду до даної країни, розповісти про допомогу потерпілим тощо.

Прийняття важливих документів, спрямованих на протидію торгівлі людьми

Приклад

Україна ратифікувала Конвенцію про боротьбу з міжнародною злочинністю

Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію ООН про боротьбу із транснаціональною організованою злочинністю й протоколи, що її доповнюють. За прийняття документа проголосували 299 народних депутатів, передає кореспондент «Обозревателя». Зокре-

ма протоколи стосуються запобігання й припинення торгівлі людьми, в тому числі жінками й дітьми, і покарання за неї, а також незаконного ввезення мігрантів сушею, морем і повітрям.

Коментар

Подібні події відбуваються нечасто й мають велике значення для країни в цілому. Однак варто пам'ятати, що сам факт ратифікації, як і сам цей термін, украй складні для сприйняття. Завдання журналіста, який розповідає про важливість документа, – не переказувати його зміст, а дохідливо пояснити наслідки цієї події.

Дата

Приклад

Міжнародний день боротьби за скасування рабства

Міжнародний день боротьби за скасування рабства відзначається 2 грудня й пов'язаний із датою прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами (Резолюція №317 (IV) від 2 грудня 1949 року).

Коментар

Підготовка матеріалу, присвяченого певній даті, дає стимул для роздумів над тим, чим ця дата цікава сучасній аудиторії, який вплив має подія, що відбулася певну кількість років тому, на життя людей сьогодні. Фіксованість події в часі дає змогу завчасно зібрати інформацію, що цікавить, продумати та спланувати потрібні інтерв'ю, а також визначити оптимальний обсяг і формат. Тривала й ретельна підготовка до ефіру або публікації позитивно позначається на кінцевому результаті, зокрема на глибині опрацювання теми.

Зміни в структурах, що ведуть боротьбу з торгівлею людьми

Приклад

Президент центру «Ла Страда-Україна» Катерина Левченко стала радником міністра внутрішніх справ України з прав людини та ґендерних питань

Президент Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна», доктор юридичних наук, професор Левченко Катерина Борисівна стала радником Міністра внутрішніх справ України з прав людини та ґендерних питань.

Коментар

Призначення радником міністра представника неурядової організації – це підтвердження зростання ролі та значення третього сектору в державі. Цей прецедент цікавий у контексті опрацювання теми боротьби з торгівлею людьми в Україні. Об'єднання зусиль держструктур і НУО є найважливішим чинником для подолання проблеми. Подібна інформація дає змогу розглянути загальні процеси протидії та результати цих процесів.

3.3. Достовірність і актуальність інформації

Торгівля людьми – динамічне явище, що постійно змінюється. Кількість українських громадян, які виїхали на заробітки за кордон, нові тенденції вербування, сприйняття проблеми суспільством – все це потребує дослідження та аналізу. Разом із тим непоодинокими є випадки, коли журналіст, відкриваючи для себе цю тему, вважає за потрібне викласти всю інформацію, яку має. Здебільшого публікації у пресі починаються таким чином: «за даними ООН, торгівля людьми є третім за прибутковістю кримінальним бізнесом після торгівлі зброєю й наркотиками». Безумовно, віддаючи належне наведеному твердженню, варто пам'ятати, що вперше воно пролунало в 1999 році й відтоді є одним із найбільш цитованих у ЗМІ. Можливо, вашій аудиторії це вже відомо, і краще спробувати опрацювати тему торгівлі людьми на регіональному рівні. Не менш критично варто підходити до оприлюднення цифр, оскільки одні й ті ж самі дані можуть повторюватися з року в рік, що не свідчить про їхню новизну.

Приклад

Понад 500 тисяч жінок із колишнього СРСР було продано в сексуальне рабство (22 червня 2004 р., 18:52, «Подробиці» за матеріалами УНІАН)

За даними ООН, **за останні десять років** понад півмільйона жінок із країн, що утворилися на території колишнього СРСР, було продано в сексуальне рабство більш ніж у 50 країн.

Такі дані було наведено 22 червня в Москві на форумі міжнародного руху єврейських жінок під назвою «Проект «Кешер» («кешер» у перекладі з івриту – «зв'язок»), що об'єднує понад 3,5 тисячі жінок з Росії, України, Білорусі й Молдови.

Коментар

Уперше ці дані було оприлюднено Міжнародною організацією з міграції у 2001 році. Безумовно, вони свідчать про масштаб проблеми торгівлі людьми, однак або потребують оновлення, або неодмінно повинні мати посилання на рік оприлюднення. Представникам ЗМІ варто було б уважніше та критичніше ставитися до цієї інформації та, як мінімум, згадати про те, що станом на сьогодні ця кількість могла змінитися. Завдання журналіста – з'ясувати джерело інформації та рік її появи, а також перевірити все ще раз за іншими джерелами. Навіть якщо немає сумнівів у достовірності інформації, вона може виявитися неактуальною.

3.4. Робота із джерелами інформації, експертами

У висвітленні теми торгівлі людьми джерелами інформації можуть бути різні структури, які можна розділити на три категорії.

Джерела інформації:

- державні структури;
- громадські організації;
- міжнародні організації.

До окремої категорії слід віднести потерпілих від торгівлі людьми, оскільки тільки їхні історії можуть достовірно проілюструвати реалії сучасного рабства⁴².

У сучасній журналістиці найважливішим принципом є збалансованість інформації, що досягається за рахунок подання різних, іноді протилежних поглядів на висвітлювану тему. Незважаючи на те, що

⁴² Принципи спілкування із потерпілими окремо розглянуто в наступному розділі посібника.

торгівля людьми не має позитивних рис, тому що вона є порушенням прав людини, завдання журналіста – дати змогу висловитися всім учасникам процесу протидії. Тим самим аудиторія ЗМІ зможе самостійно оцінити їх реальну роботу й значення. При цьому варто пам'ятати: кожна зі сторін може виступити з критикою на адресу іншої. Так, НУО можуть звинувачувати держструктури за бездіяльність, правоохоронні органи – НУО за небажання передавати інформацію про потерпілих. Від журналіста залежить, чи залишиться він неупередженим, чи перетвориться на ретранслятора чиїхось поглядів та ідей.

Характер діяльності зазначених структур і їхню роль у боротьбі з торгівлею людьми було розглянуто в першому розділі. У ньому аналізуються особливості роботи й проблематика стосунків між журналістами та тими, кому відведено роль експертів.

Взаємодія з НУО

Громадські, або неурядові, організації – нова ланка в громадянському суспільстві, що будується в Україні, більша частина з них мають менш ніж десятирічну історію. Це переважно невеликі структури, що формуються на добровільній основі та покликані об'єднувати громадян для вирішення важливих суспільних проблем.

Представники ЗМІ усе ще недостатньо ознайомлені з діяльністю НУО, що породжує низку проблем у взаємодії. Журналісти не завжди чітко уявляють характер роботи таких організацій, часто приписуючи їм невластиві функції й ролі. Наприклад, процес допомоги щодо повернення на батьківщину потерпілих від торгівлі людьми сприймаються як поїздка правозахисників до країни призначення та особиста участь у звільненні. Насправді це комплекс дій щодо координації зусиль різних структур у контролі за процесом звільнення та повернення потерпілих на батьківщину. Є ряд інших причин, що ускладнюють взаємини ЗМІ із НУО. Серед них слід зазначити:

- **Скептичне ставлення журналістів до діяльності НУО**

Часто представники ЗМІ не довіряють НУО як інституціям через те, що останні почали свою діяльність не дуже давно, а також через їх фінансування міжнародними організаціями.

- **Споживацьке ставлення до НУО**

Найчастіше, не входячи у принципи роботи НУО, журналісти вважають, що надання інформації про потерпілих або допомога щодо їх запрошення для участі в інтерв'ю та програмах – це прямий обов'язок НУО, у той час як основним завданням НУО в таких ситуаціях є захист потерпілих і надання їм допомоги.

- **Відсутність будь-яких моральних зобов'язань перед НУО**

Іноді журналісти вважають, що, одержавши за допомогою НУО згоду потерпілих на інтерв'ю, вони закінчують свою взаємодію з цими структурами й узгодження матеріалу про торгівлю людьми вже виходить за рамки їхнього співробітництва із НУО. Така позиція помилкова, оскільки часто саме авторитет НУО й знання принципів їх роботи (дотримання конфіденційності, толерантність) дозволяє потерпілим погодитися на спілкування із ЗМІ. Якщо журналісти порушують ці принципи, то потерпілі можуть утратити довіру до НУО, що, у свою чергу, може призвести до негативних наслідків. Наприклад, якщо в матеріалі ЗМІ є номер телефону «гарячої лінії» громадської організації, а сам матеріал витриманий у негативних тонах і засуджує потерпілих, читач може зробити висновок, що НУО поділяє таке ставлення до жертв злочину. Розмістивши свої координати, НУО автоматично підтверджує свою причетність до цього матеріалу. Відповідність викладеної інформації принципам роботи НУО – питання репутації подібних організацій серед потерпілих, а також серед своїх колег на національному й міжнародному рівні.

У свою чергу, представники НУО зацікавлені в максимальному просуванні в ЗМІ інформації про проблему, якою вони займаються, і, як наслідок, інформації про роботу власної організації. При тому, що таке завдання є обґрунтованим, засоби його досягнення найчастіше призводять до зворотних результатів. Так, НУО у свою чергу, вимагають від журналістів:

- писати про проблему з позиції НУО;
- приділити максимальну кількість ефірного часу або площі цій темі.

Основою взаємовигідного співробітництва ЗМІ й НУО може і має стати його довготривалість, в основі якої – знання та розуміння принципів роботи одне одного і взаємоповага.

Щоб зрозуміти позицію НУО, які працюють у сфері запобігання торгівлі людьми, журналістам варто ознайомитися із принципами їхньої діяльності⁴³:

- конфіденційність і анонімність послуг;
- толерантність стосовно потерпілих;
- повага й дотримання принципів прав людини стосовно потерпілих;
- незалежність у роботі від різних організацій, надання інформації про потерпілих тільки в разі їх згоди;
- пріоритет інтересів потерпілих над інтересами організації;
- відмова від оцінок та будь-яких обвинувачень;
- етична відповідальність перед клієнтом;
- компетентність надання послуг, безкоштовність/доступність послуг.

Починаючи співробітництво із НУО, дослухаючись до їхньої позиції, можна одержати:

- кваліфікований, альтернативний державному коментар, що дуже важливо для балансу інформації;
- узагальнені дані про потерпілих, способи вербування тощо, які мають НУО;
- можливе сприяння в організації інтерв'ю з потерпілими від торгівлі людьми;
- нову інформацію про проблему торгівлі людьми й засоби протидії їй.

На завершення слід зазначити, що журналісти можуть і повинні зробити все для того, аби допомогти людям, які прагнуть подолати цю проблему, донести свою позицію до суспільства.

⁴³ Предотвращение торговли людьми: Учебно-методическое пособие (Харьков, 2001 г.).

Взаємодія з міжнародними організаціями

Як уже сказано, істотну роботу із протидії торгівлі людьми в Україні веде низка міжнародних організацій. Серед них слід назвати Організацію з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародну організацію з міграції, Агентство США з міжнародного розвитку, Міжнародну організацію праці, Британську Раду, Дитячий фонд ООН та інші.

Взаємодія з державними структурами

Державні установи є однією з найважливіших ланок у структурі інституцій не тільки запобігання, але і боротьби з торгівлею людьми. Хоч би якими активними були зусилля неурядових і міжнародних організацій, саме на держструктури повною мірою покладено відповідальність за подолання проблеми на державному рівні⁴⁴.

Основною проблемою у взаємодії з державними структурами є складніша порівняно з НУО схема отримання інформації. На відміну від НУО, які здебільшого готові надати потрібний коментар за принципом «сьогодні – на сьогодні», представники держустанов зазвичай вимагають попередньої домовленості про інтерв'ю. Це цілком виправдано, тому що представник державного органу висловлює позицію своєї структури, а не особисту думку. Однак такий підхід не завжди співвідноситься з вимогами ЗМІ до оперативності в поданні інформації, зокрема якщо це стосується надання коментаря до події, про яку важливо розповісти саме сьогодні.

В окремих випадках представники державних структур висувають такі вимоги до журналістів:

- одержання списку запитань завчасно;
- надання відповіді в письмовому вигляді;
- згода на інтерв'ю тільки в разі візування всього матеріалу.

Виконання журналістом кожної з висунутих вимог не є негативним, проте може вплинути на якість матеріалу. Проаналізуймо ці вимоги детальніше.

⁴⁴ Детальніше функції з протидії торгівлі людьми деяких державних структур аналізувалися в розділі 1 посібника.

Надання списку запитань

Виконання цієї вимоги може призвести до того, що замість коротких відповідей журналістові нададуть невеличку доповідь. Окрім того, якщо інтерв'ю потрібне для телебачення, інтерв'юований (респондент) може вважати за необхідне прочитати відповіді, не відриваючись від тексту на папері. У такому разі варто звернути увагу співрозмовника на те, що його відповіді краще сприйматимуться аудиторією (особливо телевізійною), якщо він говоритиме «своїми словами». Якщо після надання переліку питань журналіст хоче довідатися про щось, раніше не обговорене, він цілком може повідомити про це інтерв'юованому. Якщо запитання стосуватимуться професійних обов'язків співрозмовника, тобто належатимуть до його компетенції, найімовірніше за все, він на них відповість.

Відповідь у письмовій формі

Певною мірою ця форма одержання інформації може бути придатна для друкованих ЗМІ, але водночас вона позбавляє журналіста можливості стати безпосереднім учасником спілкування та коригувати запитання під час інтерв'ю. У письмовій формі можуть бути зручними лише статистичні дані. Для теле- і радіожурналістів величезне значення має наявність самого інтерв'юованого. Також при нечіткому формулюванні питання відповідь у письмовій формі може містити не зовсім ту інформацію, яку хотів одержати журналіст, а оперативно виправити помилку буде неможливо.

Якщо можна, варто обговорити вищезазначене зі співрозмовником, однак, якщо він згоден лише на таку форму спілкування, журналіст не може уникнути цього.

Візування матеріалу

Згідно з українським законодавством журналіст зобов'язаний у разі надання **письмової вимоги** інтерв'юованої особи надати їй остаточний варіант матеріалу для ознайомлення. Слід зазначити: будь-які вимоги змінити щось у матеріалі можуть стосуватися або слів самого інтерв'юованого, або контексту, в якому вони використуються. Прохання вилучити частину тексту журналіст має право не

виконувати, якщо впевнений, що коментар особи, яка дала інтерв'ю, належить до сфери її компетенції.

Важливо пам'ятати: будь-які дані, передані офіційною особою під час офіційної зустрічі, вважаються **офіційними й відображають позицію держави**. Можливо, тому представники державних структур болісніше, ніж представники НУО, реагують на відсутність необхідної підготовки журналіста до розмови про проблему.

3.5. Інтерв'ю з потерпілими

Серед великої кількості інформації про торгівлю людьми важливу роль відіграють реальні історії людей, які потерпіли від работоргівлі. Без них матеріали втрачають свою достовірність, а сама проблема може видаватися абстрактною та надуманою. Крім того, надання слова потерпілим є необхідною умовою для дотримання балансу в поданні інформації. Так, у деяких країнах пострадянського простору представники державних установ заперечують непоінформованість людей про реалії працевлаштування за кордоном і відповідальність за те, що сталося, покладають на самих потерпілих. Не даючи змоги висловитися цим людям, журналісти сприяють зміцненню в суспільстві відповідного стереотипу й ризикують представити проблему однобічно.

Спілкування з потерпілими – один із найскладніших аспектів у висвітленні торгівлі людьми, який потребує серйозної підготовки. Інтерв'ю з людиною, яка пережила моральне та фізичне насильство, буде непростим. Здебільшого таке спілкування може бути пов'язане з певними ризиками як для потерпілого, так і для журналіста.

Навряд чи можна скласти чіткі правила, дотримання яких виключить будь-які проблеми, однак знання принципів спілкування з жертвами подібних злочинів, безумовно, полегшить завдання та допоможе уникнути помилок. Найбільш повні **Рекомендації для журналістів щодо проведення інтерв'ю з потерпілими від торгівлі людьми** підготовлено Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Хоча в них мова йде про проведення інтерв'ю з жінками, вони можуть бути цілком придатні для інтерв'ю з іншими категоріями потерпілих від торгівлі людьми.

1. НЕ ЗАВДАЙТЕ ШКОДИ

У будь-якій ситуації поведіться з жінкою так, неначе ви можете завдати їй надзвичайної шкоди, поки не переконаєтеся в протилежному. Не проводьте інтерв'ю, яке погіршить становище жінки в коротко- або довгостроковій перспективі.

2. ЗНАЙТЕ Свій ПРЕДМЕТ І ПРАВИЛЬНО ОЦІНЮЙТЕ РИЗИКИ

Перш ніж проводити інтерв'ю, з'ясуйте, з якими ризиками пов'язана торгівля людьми та випадок окремо взятої жінки.

3. ПІДГОТУЙТЕ ІНФОРМАЦІЮ ПРО ОРГАНІЗАЦІЇ, ЩО НАДАЮТЬ ДОПОМОГУ, – НЕ ДАВАЙТЕ НЕЗДІЙСНЕНИХ ОБІЦЯНОК

Будьте готові надати інформацію рідною мовою жінки та місцевою мовою (якщо це інша мова) про відповідні юридичні, медичні служби, притулок, служби соціальної підтримки та безпеки й допомогу з переадресацією у відповідні служби в разі надходження прохання.

4. ВИБЕРІТЬ І АДЕКВАТНО ПІДГОТУЙТЕ ПЕРЕКЛАДАЧІВ ТА КОЛЕГ

Зважте ризики й вигоди, пов'язані із залученням перекладачів, колег та інших працівників, і розробіть відповідні методи відбору та підготовки.

5. ЗАБЕЗПЕЧТЕ АНОНІМНІСТЬ І КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ

Зберігайте в таємниці особистість респондента та конфіденційності протягом усього інтерв'ю – від моменту встановлення контакту з респондентом до оприлюднення деталей його випадку.

6. ОТРИМАЙТЕ ЗГОДУ, ЯКА ҐРУНТУЄТЬСЯ НА РОЗУМІННІ ПРАВ РЕСПОНДЕНТА

Переконайтеся в тому, що кожен респондент чітко розуміє зміст та мету інтерв'ю, те, як використовуватиметься інформація, право респондента не відповідати на запитання, право респондента в будь-який момент припинити інтерв'ю та право респондента накладити обмеження на використання інформації.

7. СТАВТЕСЯ З ПОВАГОЮ ДО ТОГО, ЯК КОЖНА ЖІНКА ОЦІНЮЄ СВОЄ СТАНОВИЩЕ Й РИЗИК ДЛЯ СВОЄЇ БЕЗПЕКИ

Необхідно визнавати, що кожна жінку хвилюватимуть різні питання і що бачення жінки може відрізнятись від того, як ці питання можуть оцінюватися іншими.

8. УНИКАЙТЕ ПОВТОРНОГО ТРАВМУВАННЯ ПСИХІКИ ЖІНОК

Не ставте запитань, спрямованих на одержання емоційних відповідей. Будьте готові з емпатією відреагувати на страждання жінки й підкресліть її сильні сторони.

9. БУДЬТЕ ГОТОВІ ДО НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Будьте готові відреагувати на те, що жінка повідомить вам, що їй загрожує небезпека.

10. ВИКОРИСТОВУЙТЕ ОТРИМАНУ ІНФОРМАЦІЮ НАЛЕЖНИМ ЧИНОМ

Використайте інформацію з користю для окремих жінок і для сприяння в формуванні відповідної політики, заходів запобігання та допомоги жінкам, що стали жертвами торгівлі людьми, загалом.⁴⁵

⁴⁵

Зиммерман К., Уотс Ш. *Рекомендации ВОЗ по вопросам соблюдения этики и обеспечения безопасности при проведении интервью с женщинами, пострадавшими от торговли людьми* (ВОЗ, 2003 г.).

Непростим завданням є пошук респондентів – потерпілих. Варто бути готовим до того, що на це піде багато часу, оскільки самостійно знайти таких людей, особливо у великих містах, журналістові складно. Допомогу щодо їх пошуку можуть надати неурядові організації, однак вони зроблять це лише в тому разі, якщо будуть упевнені, що журналіст не порушить права людини. На переконання представників НУО також буде потрібен час – адже в разі, якщо таку допомогу буде надано представникам ЗМІ, НУО поділяє з журналістом відповідальність за можливі наслідки оприлюднення інтерв'ю.

Основні принципи спілкування з потерпілими:

- конфіденційність і анонімність;
- толерантність;
- поважання прав людини та можливість вибору.

Конфіденційність і анонімність

Дотримання принципу конфіденційності й анонімності нерозривно пов'язане з дотриманням прав людини. Це стосується насамперед оприлюднення журналістом будь-якої інформації про співрозмовника, зокрема його зображення, імені, прізвища, в окремих випадках назви населеного пункту, в якому він живе.

Принцип конфіденційності й анонімності є особливо важливим під час проведення інтерв'ю з жінками, які потерпіли від сексуальної експлуатації. Якщо на батьківщині стає відомо, яку роботу виконувала жінка, на неї часто вішають ярлик «повія», що може суттєво вплинути на її життя.

Крім того, специфіка торгівлі людьми є такою, що злочинці ще в процесі вербування мають відомості про персональні дані потерпілих, умови життя, родинні зв'язки цих людей тощо. А жертва завжди становить небезпеку для злочинців, тому що має інформацію, яка може допомогти їх знешкодити. Представникам ЗМІ варто розуміти: людина, яка дала згоду розповісти про своє перебування в рабстві, ризикує багатьом. Завдання журналіста – докладно поінформувати про це, якщо сам інтерв'ююваний недостатньо уявляє собі небезпечність свого становища (часто через складний психологічний стан, у якому

він перебуває). Крім того, під час інтерв'ю людина може забути про те, що розмова з журналістом стане надбанням великої кількості людей, і надати інформацію, яка може їй зашкодити. Під час доопрацювання матеріалу журналістові треба з'ясувати остаточно, яким чином оприлюднена інформація може вплинути на долю потерпілого. Це питання постає ще гостріше, якщо людина, що потерпіла від торгівлі людьми, вирішила виступити з відкритим обличчям на телебаченні. Негативні наслідки такого кроку для цієї людини можуть бути серйознішими, ніж вона вважає.

Толерантність

Насправді потерпілі від торгівлі людьми не завжди відповідають уявленням журналіста про цю категорію людей. Образ покірливої малоосвіченої жертви, присутній у свідомості багатьох, – лише стереотип. Людей, які побували в рабстві, не завжди можна зрозуміти, їхні дії не завжди можна пояснити логічно. Здебільшого вони мають серйозні психологічні проблеми, нерідко такі люди внаслідок пережитого стають нарко- чи алкозалежними, потерпають через інші захворювання. Однак це не звільняє журналіста від обов'язку ставитися до співрозмовника терпляче, неупереджено та сприймати його таким, який він є.

Поважання прав людини

Безкорислива повага до особистості та її гідності лишається тільки декларацією, якщо вона не поширюється на кожного, хто опинився на екрані: співрозмовника, учасника відображуваної події, героя картини, залученого (за його згоди або без неї) в інформаційний процес. Ця умова найбільш очевидна в роботі репортерів, інтерв'юєрів і ведучих інших розмовних жанрів, де журналіст на екрані вступає в діалог зі своїми героями⁴⁶.

Повага до співрозмовника – найважливіший складник професіоналізму журналіста. Виступати з оцінками його вчинків – не завдання представника мас-медіа.

⁴⁶ Муратов С.А. *Нравственные принципы тележурналистики. Опыт этического кодекса* (Москва, 1997 г.).

Підготовка й проведення інтерв'ю

При підготовці до інтерв'ю, крім попереднього планування запитань, варто приділити увагу двом речам – часу та місцю проведення інтерв'ю.

Стосовно часу варто зазначити, що за своїм характером розмова з потерпілими відрізняється від будь-яких інших інтерв'ю. Тема спілкування – особисте життя людини та її розповідь про реалії рабства – може викликати неприємні й травмувальні спогади. З перших хвилин діалогу людина не говоритиме про це. Журналістові буде потрібен час, щоб «розговорити» співрозмовника, і від того, наскільки щиро він виявить своє співчуття, спробує зрозуміти проблеми людини, залежить повнота розповіді. Зрозуміло, це неможливо зробити в строки, відведені для звичайного «експертного» інтерв'ю. Для спілкування з потерпілим варто відвести не менш як годину, а найкраще, якщо журналіст взагалі не буде обмежений у часі. Проте не слід розтягувати інтерв'ю – у цьому разі дискомфорт може відчувати співрозмовник.

Важливо також правильно підібрати місце проведення інтерв'ю. Краще, якщо це буде безпечне ізольоване приміщення, де можна забезпечити конфіденційність і, якщо буде потреба, респондент може одержати допомогу (наприклад психологічну). Це може бути приміщення НУО або служб соціальної підтримки. Будинок, де проживає жертва, або притулок, де людина тимчасово перебуває, не є оптимальним вибором, через те що делікатну інформацію, яку розповів потерпілий, може бути почуто сусідами, членами родини, сторонніми людьми. У будь-якому разі не варто планувати проведення інтерв'ю в людних місцях, а так само в місцях, де встановлено камери спостереження, тому що потерпілий від торгівлі людьми може погано почуватися в таких умовах. За винятком ситуації, коли співрозмовник погодиться прийти до студії, журналістові доведеться підстроюватися під його вимоги. Якщо людина захоче змінити місце проведення інтерв'ю з міркувань зручності або безпеки, це її право.

На завершення кілька слів про характер і тон запитань. Використання сучасного журналістського напористого спілкування з респондентом у такій ситуації є недоречним. Як зазначалося вище,

розповідаючи про свої негаразди, людина переживає їх знову, що є для неї надзвичайно травматичним. Якщо вона зважиться це зробити, треба дати їй змогу бути вислуханою і не переривати. А запитання, які ставить журналіст, не повинні зачіпати почуття власної гідності людини. Усе, що співрозмовник вважає за потрібне, він розповість самостійно. Якщо ж у певний момент він відчує, що журналіста цікавить саме те, про що він говорити не хоче, інтерв'ю, найімовірніше, буде закінчено.

3.6. Термінологія — як нею користуватися

Серед представників громадських, міжнародних організацій, правоохоронних органів і журналістів ведуться дискусії щодо використання того чи іншого терміна у висвітленні проблеми торгівлі людьми.

Від використання різних понять залежить сприйняття й розуміння матеріалу аудиторією, ставлення суспільства до проблеми та конкретних людей.

Нижче проаналізовано найуживаніші терміни.

«Трафік», «трефікінг» або «торгівля людьми»

Часто в ЗМІ можна зустріти термін «трафік жінок», «трефікінг людей». Еквівалентом англійських слів «traffic» і «trafficking» є українське поняття «торгівля людьми», закріплене в міжнародних документах і національному законодавстві України. Можна сперечатися про доцільність використання терміна «торгівля» стосовно людей, однак метою цього злочину є експлуатація людини (як товару) для одержання фінансової або іншої вигоди. Таким чином, поняття «торгівля людьми» відображає природу феномена й означає всі дії та відповідні наміри, докладно розглянуті в розділі 1.2 цього посібника.

Поняття «торгівля людьми» є доступним, відповідає нормам української мови й термінології проблеми. Слова ж «traffic» і «trafficking» використовуються лише в англійській літературі, і написання їх транслітом українською може утруднити сприйняття матеріалу аудиторією.

«Торгівля людьми» і «торгівля жінками»

У статтях, присвячених проблемі торгівлі людьми, можна зустріти обидва визначення. Однак поняття «торгівля жінками» вужче та більшою мірою свідчить про використання жінок із метою сексуальної експлуатації. Такий термін був дуже поширеним до 2000 року. Прийняття Протоколу про попередження та припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, розширило поняття торгівлі людьми.

Відомо, що від торгівлі людьми потерпають не тільки жінки. Як уже згадувалося, дедалі частіше жертвами торгівлі людьми стають також чоловіки й діти. Тому термін «торгівля жінками», так само як і «торгівля чоловіками», «торгівля дітьми», варто використати в разі, якщо мова йде про окремо взятую категорію і розглядається тільки один аспект проблеми.

«Жертва торгівлі людьми» або «особа, що потерпіла від торгівлі людьми»

Юридичний словник дає таке визначення поняття «жертва»: фізична або юридична особа, якій кримінально караним діянням було безпосередньо або побічно заподіяно матеріальний чи нематеріальний збиток⁴⁷.

Стаття 49 Кримінально-процесуального кодексу України дає таке визначення поняття «потерпілий»: особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду⁴⁸. Людину визначають потерпілою постановою особи, що проводить дізнання, слідчого або судді/суду.

Таким чином, поняття «жертва» і «потерпілий» практично ідентичні, за винятком того факту, що офіційно потерпілим у кримінальній справі може вважатися тільки та людина, яку визнано такою відповідними документами.

⁴⁷ Сухарев А.Я., Крутских В.Е. *Большой юридический словарь* (Москва, 2001 г.).

⁴⁸ Ст. 49 Кримінально-процесуального кодексу України.

Більшість потерпілих унаслідок торгівлі людьми через різні причини утримуються від звернення до міліції. Відповідно до вищенаведеного визначення вони – жертви.

Представники громадських організацій наполягають на використанні терміна «потерпілий», аргументуючи свою думку тим фактом, що, відповідно до принципів поваги та дотримання прав людини, поняття «жертва» не може застосовуватися, оскільки навішує ярлик на потерпілих, що сприяє появі в них певного поведінкового стереотипу. На думку НУО, жертва – це людина, яка підкорилася ситуації, а потерпілі часто активно заявляють про своє бажання боротися з торговцями людьми.

«Проституція» або «сексуальна експлуатація»

Проституція – сексуальне обслуговування за плату⁴⁹. Зазвичай припускає добровільне надання послуг. У контексті проблеми торгівлі людьми використання терміна «проституція» є некоректним, оскільки не відображає моменту примусу до сексуальних стосунків, насильства та порушення прав людини. Матеріальна винагорода за надані послуги існує, але самі жертви працюють примусово, тобто експлуатуються, а оплату за їх роботу одержує сутенер. Отже, правильніше вживати термін «сексуальна експлуатація» або «примусова/насильницька проституція».

До сексуальної експлуатації людини належить, наприклад, також використання в порнобізнесі, тобто примусове використання особи як актора під час зйомок порнографічних фільмів, статиста при виготовленні порнографічних журналів тощо.

Таким чином, поняття «сексуальна експлуатація» ширше за своїм значенням і може вживатися тоді, коли йдеться про примус людини до дій, які було описано вище.

⁴⁹ Пищулина О.Н. *Феминология: словарь терминов*, (Харьков, 2002 г.), с.183.

«Боротьба з торгівлею людьми» або «протидія торгівлі людьми»

У контексті викоренення торгівлі людьми вживаються обидва поняття. Однак визначення «боротьба з торгівлею людьми» передбачає тільки силові методи протидії, що містять у собі кримінальне **переслідування** організованих злочинних груп, які торгують людьми. Право на реалізацію таких дій мають тільки правоохоронні органи.

Міжнародні документи, зокрема Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, для вирішення проблеми передбачає також дії, спрямовані на **запобігання** злочину шляхом проведення превентивної роботи серед представників групи ризику, підвищення рівня життя населення, розвитку соціальних програм, створення робочих місць у країнах походження, легалізації робочих місць у країнах призначення і т. ін. Крім запобігання, одним із шляхів протидії проблемі є надання допомоги та **реінтеграція потерпілих** від торгівлі людьми. Створення кризових центрів як державних, так і за підтримки громадських організацій, надання медичної, психологічної, юридичної допомоги, сприяння в працевлаштуванні або розвитку бізнесу – все це спрямовано на оновлення людини, що потерпіла від торгівлі людьми. Саме в цих сферах правозахисні організації найактивніші.

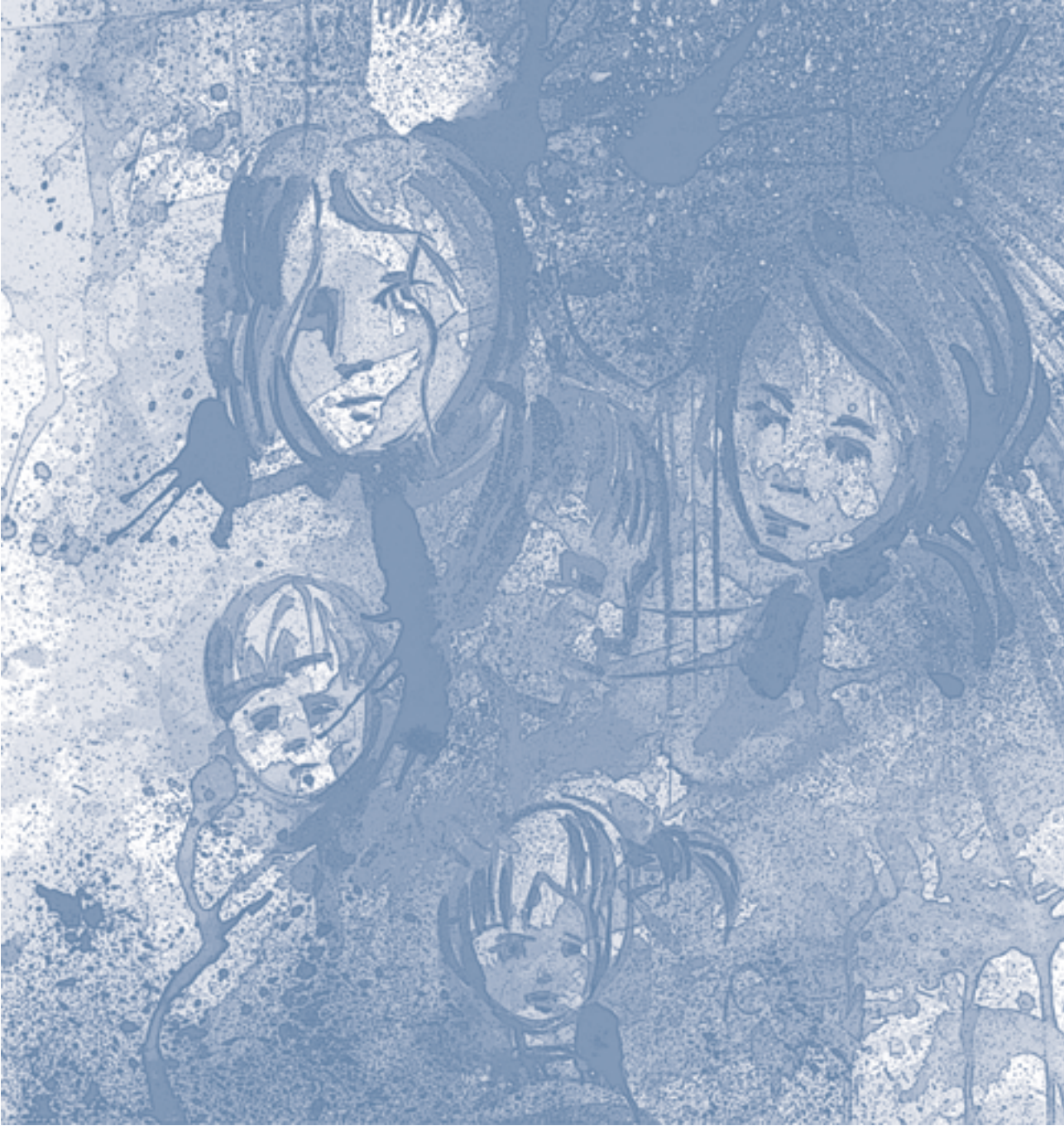
Таким чином, поняття «протидія» має ширше значення, оскільки містить у собі і боротьбу з торговцями людьми, і освітні програми, спрямовані на підвищення рівня поінформованості громадян про проблему, і соціальні проекти, що мають на меті підвищення рівня життя громадян, і організацію допомоги особам, які потерпіли від торгівлі людьми. Отже, термін «боротьба з торгівлею людьми» краще використовувати для опису дій правоохоронних органів, а термін «протидія торгівлі людьми» – для дій усіх організацій, у тому числі й силових.

Чи бувають у рабства кольори

Нерідко журналісти, говорячи про торгівлю людьми, використовують словосполучення «біле рабство». Цей термін використовував-

ся наприкінці XIX – на початку XX століття стосовно жінок з європейських країн, здебільшого Великобританії, яких запрошували на роботу до колоніальних країн як гувернанток, а потім примушували до проституції. Саме це явище – використання білих жінок як рабинь – і привернуло увагу світової громадськості до проблеми торгівлі жінками.

Із 1921 року замість термінів «білі рабині» та «біле рабство» використовуються терміни «торгівля жінками й дітьми» і «торгівля людьми». Відмова від терміна «біле рабство» в першу чергу пов'язана з тим, що він є дискримінаційним за своєю сутністю та спрямований тільки на захист прав людей із білою шкірою. Нині проблема торгівлі людьми не менш актуальна для країн Азії й Африки, тобто регіонів, де проживають люди з іншим кольором шкіри. Тому використання цього терміна сьогодні є некоректним.

Розділ 4

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

У процесі підготовки матеріалу про торгівлю людьми журналіст стикається з цілою низкою проблем практичного характеру. Пропоновані нижче рекомендації, проілюстровані прикладами, можливо, допоможуть дати відповіді на основні запитання, пов'язані з висвітленням нашої теми в ЗМІ.

4.1. Висвітлення на радіо проблеми торгівлі людьми

На сьогодні більшість радіостанцій України, що здійснюють мовлення у популярному FM-діапазоні, є комерційними й мають чітко виявлену розважальну спрямованість. Більшу частину ефірного часу відведено музиці, інформацію представлено в основному випусками новин і невеличкими програмами. Незважаючи на те, що часто ці станції орієнтовано на різні вікові групи й музичні формати, підходи до подання інформації в них досить схожі.

Через те що тема торгівлі людьми є проблемною та гостросоціальною, багато менеджерів станцій вважають, що висвітлювати її на станціях подібних форматів неможливо. Відмовляючи представникам неурядових організацій або самим журналістам у виробництві програм на соціальну тематику, менеджери аргументують своє рішення тим, що подібні теми не відповідають формату станції, а це може призвести до зменшення слухачької аудиторії.

Водночас досвід провідних FM-радіостанцій в Україні та інших країнах доводить, що висвітлення на радіо соціально важливих тем, зокрема й теми торгівлі людьми, не тільки не зменшить аудиторію, але й у поєднанні з добрим новинним продуктом може її розширити.

«Слухачі у всіх регіонах вітають якісні інформаційні програми. Пріоритет надається тематичній, корисній інформації, знанням, що розширюють світогляд, програмам, які подають нову інформацію, показують новий підхід до існуючих проблем або готують до майбутніх», – говориться в дослідженні, проведеному в Росії в 1998 році незалежною дослідницькою компанією «Validata» серед слухачів радіопрограм Фонду незалежного радіомовлення (у той час Бі-Бі-Сі МПМ)⁵⁰.

⁵⁰ Цитата за сайтом Фонду незалежного радіомовлення http://fnr.ru/a_waves.phtml.

Соціальні проекти демонструють «обличчя» станції, її позицію стосовно тих або інших проблем, які бувають у житті кожної людини. Це є не тільки найефективнішим засобом утримання аудиторії, але й допомагає залучати нових слухачів.

Ставлення до вироблення програм на соціальну тематику поступово змінюється. В ефірі радіостанцій пострадянського простору тема торгівлі людьми висвітлюється дедалі частіше, згодом приходить і розуміння ролі соціальних програм загалом.

«Соціально орієнтованому мовленню є місце на музичних станціях, незважаючи на те, що там відсутні довгі інтерв'ю, тривалі – нерозважальні – спецпрограми, і взагалі більшість елементів ефіру триває не більше 3–4 хвилин», – пише директор служби інформації радіостанції «Наше радіо» (Росія) Борис Барабанов у статті «Соціальні проекти на музичних FM-станціях: бути чи не бути?»⁵¹

Який же вигляд можуть мати програми про торгівлю людьми на комерційних FM-станціях? Який оптимальний формат програми? Як вибудувати її структуру? Яких ведучих підібрати? Як органічно вписати розмовний жанр у музично-розважальний формат?

Можна виділити два ключові компоненти успіху для створення програми на соціальну тему. Перший: якщо музичним форматом ви збираєте певну аудиторію, її не повинні відлякувати ваші програми. І після того, як у вас з'явилася ідея програми, треба протестувати вашу аудиторію й виділити ту основну групу, на яку спирається станція. Другий: сприйняття інформації радіослухачем залежить від форми подання матеріалу. Часто саме через неможливість знайти потрібний формат програми станції відмовляються від висвітлення теми торгівлі людьми. Нижче буде розглянуто кілька форматів програм, розрахованих на різні цільові аудиторії.

Джингл

На молодіжну аудиторію у віці 16–25 років розраховано серію програм-джинглів «Продана наречена» російського Фонду незалежного радіомовлення (ФНР).

⁵¹ Время работать на радио. Современная радиожурналистика в разных жанрах: Сборник лекций (Москва, 2002 г.), с.127–136.

От як описують такий формат програм самі творці: «На перший погляд джінгли нагадують соціальну рекламу: короткі, музичні, приваблюють увагу слухачів до тієї або іншої життєво важливої соціальної проблеми. І все ж таки це не реклама. Джінгли – мініатюрні інформаційно насичені передачі, які легко вписуються у формат мовлення не тільки інформаційних, але й музичних FM-радіостанцій»⁵².

Розрахунок на комерційні радіостанції зумовив і формат джінглів – коротке звучання, від 30 секунд до півтора хвилини, містять невеличке інтерв'ю та текст ведучого. Кожен джінгл – це самостійна передача.

Джінгли використовуються як інформаційно-музичні вставки в основне мовлення – як частина інформаційної кампанії, як тематичне доповнення власних програм або просто для «розведення» ефіру. Крім цього, джінгли можуть стати основою інформаційної акції. «Головна мета джінглів – розбудити бажання довідатися більше, а довідавшись – діяти»⁵³.

Оскільки найбільший авторитет у молоді мають «зірки» шоу-бізнесу (музиканти, актори тощо), а також популярні шоумени, декого з них і було запрошено в ролі ведучих джінглів.

«Водночас джінгл – це не музичний номер, а серйозна розмова, нехай і в цікавій формі. Тому джінгл неможливий без експертів – учених, політиків, бізнесменів, лікарів, військових, дипломатів, юристів, діячів культури. Але в джінглах завжди звучать і голоси простих людей – студентів і новобранців, начальників і безробітних, волонтерів і туристів, які безпосередньо стикалися із ситуаціями, про які йде мова.

Жанр джінглу припускає постійний експеримент із текстом, музикою, звуковими ефектами. Усе це робить його яскравим, привабливим і помітним в ефірі, а головне – змушує слухати з неослабною увагою»⁵⁴.

⁵² Там само.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само.

Фонд незалежного радіомовлення підготував цикл джінглів і на тему торгівлі людьми під загальною назвою «Продана наречена». Як приклад наведемо розшифрування одного із джінглів. Ведуча – акторка Олена Яковлева.

ДЖИНГЛ «Людина-товар»

Жіночий голос: Фонд незалежного радіомовлення представляє.

Чоловічий голос: Продана наречена.

Голос потерпілої: З Югославії я потрапила до Парижа. Нас там розпродавали. Я працювала на дорозі й через те, що вони мене били, я боялася навіть утекти.

Голос ведучої: Це голос дівчини, яка понад рік провела в рабстві. Її обманом продали в дім розпусти за кордон. Тобі здається, що нічого подібного не може статися ані з тобою, ані з твоєю подругою? Мене звати Олена Яковлева, я актриса. Сідай. За даними міжнародних експертів, у світі щороку потрапляє в рабство чотири мільйони осіб.

Голос експерта: Це транснаціональний бізнес. І бізнес дуже небезпечний.

Голос ведучої: Людина – це товар, який можна продати, і не один раз.

Голос експерта: Вербувальники по всьому світу їздять. Тобто це організована злочинність. І в кожній країні є свій клан.

Голос ведучої: Моя порада – перш ніж вирушати в міжнародний рейс, добре перевір тих людей, які відправляють тебе за кордон.

Звучить жіночий голос, стилізований під оголошення в аеропорті: До уваги громадян, які від'їздять за кордон! Як захистити себе від торговців людьми, можна дізнатися із безкоштовного буклету Фонду незалежного радіомовлення.

Чоловічий голос: Замов його: Москва, 103050, абонентська скринька 48. Адреса в інтернеті: www.fnr.ru.

Після того як джінгли вийшли в ефір на регіональних FM-радіостанціях Росії, було проведено соціологічне дослідження, що показало: інформаційна цінність джінглів висока. Більшість респондентів у джінглах знайшли для себе нову важливу інформацію, яка може знадобитися їм у майбутньому. Джінгли підштовхнули деяких респондентів до того, щоб самостійно довідатися більше про тему торгівлі людьми.

Коротка інформаційна програма або радіопакет

Коротка інформаційна програма або радіопакет – тип програми, що дає змогу повніше висвітлити будь-який аспект проблеми торгівлі людьми. Він менш динамічний, ніж джінгл, і розрахований на дорослішу аудиторію – 25–35 років. Його хронометраж – 3–5 хвилин, і за структурою радіопакет нагадує телевізійний сюжет. Він може бути використаний як самостійний елемент ефіру або як частина великого інформаційного блоку. З огляду на близькість його до новин, він передбачає дотримання новинних принципів подання матеріалу. Кількість експертів і героїв – від трьох до п'яти. Можливе також включення блоку бліц-опитування (vox-pops) на тему програми.

Як приклад наводимо розшифрування програми з циклу «У центрі уваги – жінка». Програма вийшла в ефір на радіо «Гранд», Ташкент (Узбекистан). Хронометраж програми – 5,24 хвилини.

Ведуча: Добрий день. У студії – Наталя Бушуєва. В ефірі – проект «У центрі уваги – жінка». Трафік⁵⁵ –

⁵⁵

Текст цієї програми наводиться відповідно до оригіналу, у зв'язку із чим термін «трафік» на позначення торгівлі людьми загалом залишено без змін. Про особливості використання термінів «трафік», «трефікінг» і «торгівля людьми» читайте в розділі посібника «Термінологія – як нею користуватися».

явище не нове, але наше суспільство тільки нещодавно стикнулося із цим страшним явищем – вивезенням людей для експлуатації за кордон. Трафік – це сучасна форма рабства. Історія з життя однієї родини, батьки самі дозволили своїй доньці попрацювати офіціанткою в Об'єднаних Арабських Еміратах. Вони не могли навіть припустити, що така собі Гуля зможе так підступно їх ошукати.

Голос матері потерпілої: Я навіть не могла уявити собі, що може бути таке! Вона заздалегідь казала, куди вона посилає дочку, на що вона посилає... Коли я їй сказала, що бачила по російському ТБ, як так само російських дівчат відправляють за контрактом, а потім продають у дім розпусти, вона сказала: «Ну що ви, що ви! Навіщо ви так погано думаєте? Я скільки дівчат відправила, і всі вони працюють офіціантками, і всі батькам допомагають. І вам вона теж через місяць надішле гроші, і все буде добре...».

Голос ведучої: А ось що сталося потім.

Голос матері: Телефонув мені дочка та й каже: «Мамо, зі мною сталося лихо. Мені, правда, Бог допоміг, ти не плач. Зі мною трапилося ось що. Коли я телефонувала тобі від тих людей, наступного дня мені чоловік одягнув паранджу, посадив у машину й повіз. Я запитала: чому ви одягаєте мені паранджу? Він відповів, що я російська дівчина, біленька, не можна, щоб бачили моє обличчя». Вони їхали довго. Коли приїхали, вона ще не розуміла, куди потрапила. Він їй там сказав: «Це дім розпусти, і тебе продали за сім тисяч доларів. І ти тут будеш цю суму відпрацьовувати. Документи твої всі в господаря». Коли вона зрозуміла, куди потрапила, в

яке лихо, у неї був просто шок. Але там була ще одна дівчинка, що перебувала там три місяці. Вона їй сказала, що це дім розпусти, що всіх тут б'ють, за ніч тут до 20 клієнтів повинні обслуговувати. І дочка відразу вирішила тікати, щоб не стати повією. І вистрибнула у вікно. Покликала цю дівчинку разом із собою. Та сказала: «Як ми без документів у чужій країні, що ми робитимемо?» Дочка відповіла: «Треба думати про те, як рятувати свою честь, Бог нам допоможе!» Вона так плакала й казала: «Мамо, врятуй мене!»

Голос ведучої: Дівчата звернулися до консула Узбекистану. Той, у свою чергу, запропонував їм здатися імміграційній поліції.

Голос матері: Консул порадив іти до імміграційної поліції. У Ташкенті є «гаряча лінія». Дав номер телефону, порадив, щоб батьки туди звернулися, потім переслали гроші й документи імміграційній поліції, що дівчата й зробили. Зараз вони обидві там перебувають. Вони увесь час боялися, що сутенери, які їх туди продали (цю дівчинку теж продали, не тільки мою дочку), їх розшукуватимуть, знайдуть та силоміць повернуть у цей дім розпусти.

Голос ведучої: Міжнародна організація з міграції в Казахстані виділила гроші на повернення цих двох дівчат з ОАЕ. Мати дівчини неодноразово намагалася знайти жінку, що завербувала її дочку для продажу в рабство. Але це виявилось неможливим. Уривок із розмови оператора «гарячої лінії» організації «Покоління майбутнього» з мамою потерпілої.

Голос матері: Неодноразово я туди телефонувала, й щораз мені її мама казала, що її дочка виїхала до Киргизії, в місто Ош. І так я її знайти не змогла.

Голос оператора: Тобто ми вже можемо називати цю Гулю. Це вже відпрацьована система. Сьогодні вона може бути Гуля, а наступного тижня вже може бути під іншим іменем. Цілком можливо, цей телефон теж працює десь тиждень, потім скажуть: «Ви не туди потрапляєте». У принципі, це вже відпрацьований сценарій. Я не знаю, як це назвати.

Голос ведучої: Ця історія має продовження і, треба сказати, вельми прикре. Розповідає голова організації «Покоління майбутнього» Надіра Карімова.

Голос експерта: Дівчата зверталися в місті Дубаї й до поліції, і в міграційну службу, де просили притулку буквально на якийсь нетривалий час. Раптом виявилось, що в міграційній службі з'являється добра жінка, яка розмовляє нашою мовою і яка дуже плавно перевела розмову на те, що вона їм зможе допомогти. Вона протягом двох годин привезла їхні паспорти й сказала, що як місяць вони попрацюють у неї в магазині, вона зможе їх відправити додому, бо дівчатам просто нікуди було подітися. Документи на повернення їх іще не готові, зараз вони перебувають у Міністерстві внутрішніх справ. Вони повірили цій жінці. Я думаю, що ми їх втратили, тому що та жінка після приїзду до неї на квартиру сказала, щоб дівчата попередили батьків: нікуди не треба звертатися – тільки вона їм зможе допомогти. От ця добра в лапках жінка... на жаль дівчата їй повірили ще раз.

Голос ведучої: Наталя Бушуєва, проект «У центрі уваги – жінка». Друкований варіант цього репортажу ви можете прочитати в правовій газеті «Зеркало криминала». Проект підготовлено за підтримки

міжнародної організації «Інтерньюз». Нагадаю, що 21 червня з п'ятої до шостої на радіо «Грант» проводиться спеціальне ток-шоу, присвячене цій актуальній темі.

Вечірнє (нічне) ток-шоу

Ток-шоу – один із найпопулярніших форматів програм на радіо й телебаченні. Його побудовано на спілкуванні та інтерактиві, а саме спілкування чекають від радіо слухачі. При всій спонтанності, як може здаватися слухачеві, це організована програма, що дає змогу відчувати себе учасником обговорення. Ток-шоу – це програми, які тривають довше, ніж джінгли й радіопакети. На FM-станціях залежно від часу виходу в ефір вони можуть мати хронометраж від 15 до 60 хвилин. Оптимальним може вважатися ток-шоу, що триває 30–40 хвилин.

Найбільш удалим для розкриття теми торгівлі людьми вважається вечірній (нічний) час. Нічна аудиторія приваблива, оскільки, по-перше, менш динамічна (тобто люди, які почали слухати програму, цілком імовірно, дослухають її до кінця, оскільки, як мінімум, їхньої уваги не відволікають справи) і, по-друге, це більш доросла аудиторія. Таким чином, програму можуть слухати не тільки люди, які збираються вирушити за кордон, але й їхні родичі, знайомі.

Учасниками програми можуть бути різні експерти із НУО або державних структур, потерпілі та самі слухачі, що телефонують у прямий ефір. Однак ключову роль у ній відіграє ведучий. Він повинен уміти підтримувати динаміку та напрям розмови, спрямувати її в потрібне русло, бути цікавим співрозмовником. Причому ведучий має добре орієнтуватися в темі, якій присвячено програму. Якщо він готує програму не сам, журналістам, відповідальним за розроблення теми, варто зробити все можливе, щоб надати ведучому всю необхідну інформацію.

Ток-шоу неможливо уявити без історій людей, яких безпосередньо торкнулася проблема торгівлі людьми. Це можуть бути самі потерпілі або їхні родичі та знайомі. При цьому варто пам'ятати: участь потер-

пілих у програмі на радіо або телебаченні – завжди великий ризик для них⁵⁶. Навіть якщо людина погодилася взяти участь у програмі, журналіст зобов'язаний розповісти про можливі ризики для цієї людини й зробити все, що від нього залежить, аби участь у програмі не мала для героя негативних наслідків. Під час радіопередачі людину можуть ідентифікувати за голосом (особливо якщо місто невеличке), і це може створити для неї серйозні проблеми. Щоб уникнути цього, можна запросити героя програми з іншого міста, запропонувати змінити деталі історії, приміром країну призначення. Зрозуміло, ім'я героя варто змінити, прізвища не називати. Якщо потерпілий не погоджується прийти до студії, інтерв'ю з ним можна записати (див. далі «Аудіощоденики»).

Інтерактивний зв'язок зі слухачем – дзвінки до студії – допомагає отримати реакцію на почуте. Основна складність у такій ситуації полягає в контролі за змістом запитання або висловлення. Іноді той, хто телефонує до студії, може випадково або навмисно образити героя програми. Щоб уникнути цього, під час проведення ток-шоу за дзвінками стежить спеціальна людина – модератор. Його завдання – прийняти дзвінок, переконатися, що запитання відповідає темі програми, що слухач справді зацікавлений у даному діалозі (з експертами або героями програми), і тільки в цьому разі випускати його в ефір. Крім того, якщо програма на обговорювану тему з'явилася вперше, аудиторії варто пояснити, яких дзвінків від неї чекають. Іноді для перших програм людей, що телефонують, готують заздалегідь. Важливо пам'ятати: це не повинні бути актори, це теж прості люди. Різниця лише в тім, що радіожурналіст точно знає, про що хоче запитати той, хто телефонує, виходячи з розвитку теми, драматургії програми тощо. Якщо модератор відсутній і висловлення слухача в ефірі звучить образливо для героя програми, ведучий має бути готовий до того, щоб він або гості-експерти гідно відреагували на це. Наприклад, були прецеденти, коли слухачі обвинувачували самих дівчат-потерпілих у тому, що з ними сталося, навіть не вислухавши їх історію уважно або до кінця. Для цього в ефір варто запрошувати двох гостей: потерпілу й представника НУО або психолога. І в разі якщо той, хто телефонує, звинувачує потерпілу або поводить себе агресивно, відповідати повинен саме другий гість. Це

⁵⁶ Детальніше про це див. розділ 3.5 «Інтерв'ю з потерпілими».

може бути не пряма відповідь, а коментар до дзвінка з поясненням, чому існує подібна думка. Це допоможе уникнути конфлікту в ефірі. Як приклад пропонуємо типовий варіант сценарного плану ток-шоу.

Сценарний план ток-шоу

1. Вступ журналіста – введення в тему, відрекомендування експертів і героїв.
2. Історія потерпілої/потерпілого.
3. Коментарі експерта 1.
4. Коментарі експерта 2.
5. Бліц-опитування на вулиці.
6. Коментарі експерта 1.
7. Коментарі експерта 2.
8. Продовження розповіді потерпілої.
9. Дзвінок до студії 1.
10. Коментар експерта.
11. Дзвінок до студії 2.
12. Коментар експерта.
13. Заключна частина.

Важливим складником успіху ток-шоу на радіо є його анонсування. Тема торгівлі людьми цікава широкому колу людей, і, можливо, ті, хто переважно слухає радіо в ранкові або денні години, прослухавши анонс, зацікавляться програмою. Для розширення аудиторії програми анонси можуть бути розміщені в різний час.

Аудіощоденники

Якщо немає можливості запросити потерпілу/потерпілого від торгівлі людьми безпосередньо на програму, специфіка радіо як ЗМІ дає змогу перетворити вадю на позитив за допомогою такої форми фіксації розповіді потерпілих, як **аудіощоденники**.

Це відносно новий спосіб одержання інформації, і зараз, на жаль, не вельми поширений на радіостанціях України.

Суть його зводиться до того, що людині, інформація від якої потрібна, на кілька днів видають професійний диктофон. Вона самостійно надиктовує на нього те, що вважає за потрібне. Журналіст лише навчає, як користуватися технікою, й пояснює деякі деталі запису. Людина сама обирає час і місце, коли починає запис. Надалі журналіст монтує викладену історію. Це дає змогу одержати дуже яскравий і достовірний звуковий матеріал, який допоможе слухачеві зрозуміти героя програми.

4.2. Висвітлення на телебаченні проблеми торгівлі людьми

Основною проблемою у висвітленні на телебаченні теми торгівлі людьми є пошук відеоряду. Чим можна ілюструвати цю тему? Чи можна розповідати про торгівлю людьми й не показувати самих людей? Оскільки телебачення відображає дійсність у звуко-зорових образах, надаючи глядачеві змогу «побачити» подію, людину, явище, ці питання є актуальними при підготовці будь-якого матеріалу – від сюжету в новинах до аналітичної програми або документального проекту. Без вирішення завдання візуалізації проблеми торгівлі людьми неможливе створення повноцінної передачі. Відеоряд певним чином диктує й побудова матеріалу в цілому.

Основними «ілюстраціями» слугують здебільшого історії потерпілих, що розповіли вони самі. Однак у поєднанні з коментарями експертів навіть у найудалішому компонуванні вони можуть перетворити будь-який задум на набір інтерв'ю. Водночас добір «нейтрального» відео – зйомки на вулицях, у людних місцях, якими ілюструються багато ТБ-матеріалів, неприпустимі з погляду етики. Хоч би про що говорив журналіст за кадром, це повністю ототожнюватиметься із зображенням на екрані. Показавши випадкову людину в програмі про торгівлю людьми, журналісти ризикують створити дифамаційний прецедент, тобто завдати шкоди репутації людини⁵⁷.

Безумовно, у контексті тієї або іншої телевізійної форми журналісти знаходитимуть самостійні вдалі рішення. Здебільшого ці рішення

⁵⁷ Про юридичну та соціальну відповідальність журналістів читайте у відповідних розділах посібника.

народжуються в процесі створення матеріалу. За останні десять років в ефір вийшла величезна кількість сюжетів, публіцистичних програм, розслідувань, ток-шоу, й проаналізувати їх із погляду як жанру, так і змісту буде досить складно. Ми пропонуємо звернутися до досвіду одного з наймасштабніших телепроектів, що розкривав проблему торгівлі українськими громадянами, – документального шестисерійного проекту «Жертви мовчання», що було створено у 2000 році Міжнародною громадською організацією «Інтерньюз-Україна» за підтримки Міжнародної організації з міграції. Мета проекту – показати всі етапи торгівлі людьми, розглянути причини виїзду за кордон, методи вербування, реалії життя за кордоном, можливість повернення потерпілих та їх реабілітацію. Комплексність проекту ставила перед журналістами великі завдання, у зв'язку з чим питання відеоряду стояло дуже гостро. На пошук місць зйомки (локацій) пішло не менше часу, ніж на сам процес вивчення проблеми торгівлі людьми. Ми пропонуємо розглянути основні знімальні епізоди в контексті завдань, які вони вирішували у фільмі. Можливо, вони підкажуть ідеї тележурналістам, які тільки починають висвітлювати цю тему. Ми навмисно випускаємо зйомки, проведені за кордоном, оскільки в більшості випадків їх організація та проведення потребують значних фінансових витрат.

Місце зйомки	Об'єкт зйомки	Завдання, яке вирішується у фільмі
Село у Закарпатті	Розбиті дороги, покинуті будинки. Розваги молодих людей – вечірні танці, ігри	Причини від'їзду: відсутність роботи, перспектив
Столиця – Київ	Яскраві вітрини дорогих магазинів	Атрибути багатого життя
«Блошині» ринки	Люди, що торгують старими речами	Неможливість нормально заробити, бідність
Двори, під'їзди	Інтер'єри місць, де живуть потерпілі	Відсутність нормальних умов для життя

Місце зйомки	Об'єкт зйомки	Завдання, яке вирішується у фільмі
Порт у Скадовську	Пором до Туреччини. Іноземці в місті	Можливість виїзду за кордон
Порт в Одесі	Прибуття порому	Повернення депортованих громадян на батьківщину, серед яких і потерпілі від торгівлі людьми
Залізничний вокзал	Люди, що вирушають на заробітки	Від'їзд на роботу за кордон
Оперативні зйомки міліції	Затримання торговця людьми	Переслідування торговців людьми
Робота «гарячої лінії» в НУО	Прийом дзвінків та консультування	Превентивна робота. Допомога щодо повернення на батьківщину
Поїздка представників НУО в райони	Інтерв'ю в дорозі	Превентивна робота
Зустріч і супровід потерпілих до притулку	Поїздка представників НУО на зустріч потерпілих в аеропорт, на залізничний вокзал, автобусну станцію	Робота НУО з надання допомоги потерпілим

Особливу увагу необхідно приділити зйомкам потерпілих. Наведені вище приклади показують, що в деяких епізодах можуть бути задіяні люди, які потерпіли від торгівлі людьми. Журналістові, а також телеоператорові завжди треба пам'ятати про дотримання прав цих людей, адже потерпілим може загрожувати небезпека. Правоохоронні органи не завжди мають змогу виявити й заарештувати торговців людьми. Залишаючись на волі, злочинці часто погрожують жертвам. На завершення слід зазначити, що проект «Жертви мовчання» було зосереджено лише на торгівлі жінками, оскільки в той період саме

жінки становили найбільшу кількість потерпілих від торгівлі людьми. На сьогодні журналісти можуть також розглядати проблему торгівлі дітьми й чоловіками.

- Жодні зйомки не може бути здійснено без згоди потерпілих.
- Обличчя потерпілих мають бути завжди закриті, за винятком випадків, коли потерпілі, яких поінформовано про ризики, пов'язані із цим кроком, дали усвідомлену згоду на зйомку з відкритим обличчям.
- У разі якщо таку згоду отримано, потерпілий завжди має право ознайомитися з відеоматеріалом, аби переконатися в дотриманні своїх прав.
- Навіть за дотримання цілковитої конфіденційності інтер'єр будинку, двору, в якому живе людина, може вказати на її місцезнаходження.
- Ім'я та прізвище героя завжди має бути змінено.

4.3. Висвітлення в друкованих ЗМІ проблеми торгівлі людьми

У друкованих ЗМІ – газетах і журналах – тема торгівлі людьми висвітлюється частіше, ніж на ТБ і радіо. З огляду на специфіку цього виду ЗМІ, журналісти-газетярі мають значно менше проблем, і це багато в чому полегшує їх завдання.

Разом із тим, як свідчить аналіз публікацій про торгівлю людьми, найпроблемнішими місцями є ілюстрації й заголовки.

Ілюстрації

Для ілюстрування матеріалів про торгівлю людьми часто використовуються фото дискримінаційного характеру, тобто повністю або частково оголених дівчат. Такий вид ілюстрацій зводить тему торгівлі

людьми лише до сексуальної експлуатації жінок⁵⁸. Часто постановочні фотографії не відображають насильство як таке. Це збільшує ототожнення торгівлі людьми з добровільною проституцією.

Проблеми у сприйнятті теми торгівлі людьми іноді створюють підписи до фотографій. Інколи вони мають яскраво виражений іронічний характер, чим нівелюють усю серйозність теми: «Не винні ми! Нас змусили!» (підпис під фото в одній газеті, що ілюструє статтю про сексуальну експлуатацію дівчат).

Карикатура як жанр також не найкраща ілюстрація для такої тематики, оскільки припускає іронічний підтекст, неприпустимий при висвітленні торгівлі людьми, визнаної злочином на міжнародному й національному рівнях.

Який же вигляд повинна мати ілюстрація? Найбільш імовірним і вдалим може бути фотознімок, що публікувався кілька років тому в одній з українських газет. На ньому було зображено дівчину, що закриває обличчя руками. При тому, що це фото швидше за все є постановочним, воно щонайчіткіше відображає всю суть торгівлі людьми: для людини це – дуже серйозна травма, трагедія, від якої вона хоче сховатися, закривши обличчя руками.

Водночас слід зазначити, що це не єдина можлива ілюстрація до матеріалів на окреслену тему. Основним є те, що публікувати фотознімки реальних потерпілих неможливо з етичних причин, а також із міркувань їх особистої безпеки.

Заголовки

Заголовки відображають смислове значення всього матеріалу, їх завдання – привернути увагу. Водночас, як уже зазначалося, заголовок має індивідуальне інформаційне навантаження, і деякі люди читають тільки заголовки.

Іноді заголовки, як і ілюстрації, можуть дезорієнтувати читача, припускаючи певний підтекст, двозначність. Приклад: матеріал в одній із загальнонаціональних українських газет про видан-

⁵⁸ Детальніше про сфери експлуатації див. у розділі 1 посібника.

ня посібника для старшокласників «Запобігання торгівлі жінками». Цей допис у коректній формі розповідає про те, чому було видано цей посібник і яка його мета. Як приклад нижче наведено кілька цитат:

«Недавно з ініціативи Міністерства освіти підготовлено до друку методичний посібник «Запобігання торгівлі жінками». Оскільки жертвами работоргівлі стають в основному старшокласниці й студентки, педагоги вважають, що не можуть залишатися осторонь цього неподобства.

«Мене звати Надія, мені 23 роки, – ось одна з невігаданих історій, наведених у цій книжці. – Приятель пообіцяв улаштувати мене офіціанткою в ресторан. У Франкфурті ми зупинилися в готелі, а вранці нам повідомили, що ми продані в бордель. Там нас жорстоко карали й попереджали, що втекти немає ніяких шансів».

Студентам пропонуватимуть «приміряти» таку ситуацію до себе та знайти відповідь на питання, що робити, аби не потрапити в пастку».

При цьому назва статті спрямовує читача в зовсім іншу сферу й змушує засумніватися в її приналежності до цього матеріалу. Допис називається «Пограймо в повій?»

В іншому матеріалі про «круглий стіл» для представників громадських організацій і держструктур, організований Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна», йдеться зокрема й про таке: «Часто на номери телефонів довіри правозахисних організацій телефонують самі потерпілі від секс-бізнесу дівчата зі скаргами на те, що їх по 3–4 години допитують на митницях, вимагаючи детально розповісти про те, що робили за кордоном. За словами Василя Губка, начальника відділу боротьби з нелегальною міграцією Держкомітету в справах охорони державного кордону України, жінки мають право не відповідати на неетичні запитання». У результаті заголовком статті стала фраза: «Повії не зобов'язані

відповідати на неетичні запитання». Тим самим газета й журналіст прирівняли потерпілих від торгівлі людьми до добровільних секс-робітниць.

Подібні ситуації почасти викликані тим, що на різних етапах створення матеріалу (й це стосується всіх видів ЗМІ) у процес включаються редактори, продюсери, різні менеджери й часто ці люди не повністю ознайомлені з темою. Водночас саме вони відповідають за те, як подати матеріал щонайкраще. У даному разі цей чинник негативно впливає на кінцевий результат.

Хоч би що відбувалося, журналісти-автори завжди повинні контролювати весь процес оприлюднення матеріалу. Саме вони мають відповідати перед героєм й аудиторією. Хоч би який погляд на проблему мало керівництво, в разі некоректного подання інформації всі претензії буде в першу чергу адресовано журналістові, що готував матеріал.

ДОДАТКИ

Веб-сайти основних державних органів, діяльність яких стосується протидії торгівлі людьми в Україні

(за алфавітом)

1	Генеральна прокуратура України	www.gp.gov.ua
2	Державна прикордонна служба України	www.pvu.gov.ua
3	Державна служба зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України	www.dcz.gov.ua
4	Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, МВС України	ctu.mvs.gov.ua
5	Міністерство внутрішніх справ (МВС) України	mvs.gov.ua
6	Міністерство закордонних справ України	www.mfa.gov.ua
7	Міністерство освіти та науки України	www.mon.gov.ua
8	Міністерство охорони здоров'я України	moz.gov.ua
9	Міністерство праці та соціальної політики України	mlsp.gov.ua
10	Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту	www.kmu.gov.ua/sport/control
11	Служба безпеки України	sbu.gov.ua
12	Уповноважений Верховної Ради України з прав людини	ombudsman.kiev.ua

Неурядові організації, що працюють у сфері запобігання торгівлі людьми та надання допомоги потерпілим в Україні

(за алфавитом)

Місто	Неурядова організація (НУО)	Контактна інформація
Вінниця	«Чоловіки проти насильства»	Гаряча лінія: (38 0432) 59 20 47 Факс: (38 0432) 57 02 21 E-mail: kozlov@svitonline.com
Вінниця	«Прогресивні жінки»	Гаряча лінія: (38 0432) 66 20 35 Факс: (38 0432) 57 02 21 E-mail: progress@mail.vinnica.ua
Дніпро-петровськ	«Жіночий інформаційно-координаційний центр»	Гаряча лінія: (38 056) 370 58 68 Тел./факс: (38 056) 370 25 35, (38 056) 370 25 50 E-mail: dwicc@ukr.net www.dwicc.org.ua
Донецьк	«Донецька обласна ліга ділових та професійних жінок»	Гаряча лінія: (38 062) 334 34 00 Тел.: (38 062) 334 20 43, (38 062) 334 34 43 E-mail: postmaster@liga.donetsk.ua www.bpw.donetsk.ua
Житомир	«Авенір»	Тел.: (38 0412) 41 40 38, (38 0412) 36 21 70 E-mail: avenir_zt@rambler.ru
Житомир	«Жіночий інформаційно-координаційний центр»	Тел.: (38 0412) 40 07 31 Факс: (38 0412) 40 07 32 E-mail: wicc_ir@zt.ukrtel.net
Київ	«Жіночий консорціум України»	Тел.: (38 044) 203 64 72 Тел./факс: (38 044) 592 68 54 E-mail: ns@bigmir.net
Київ	«Каритас»	Тел.: (38 044) 467 60 80 Факс: (38 044) 425 63 75 E-mail: natalia@caritas-ukraine.org

Місто	Неурядова організація (НУО)	Контактна інформація
Київ	«Ла Страда-Україна»	Гаряча лінія: 8 800 500 22 50 Тел.: (38 044) 205 36 94, (38 044) 205 37 36 E-mail: lastrada@ukrpack.net www.lastrada.kiev.ua
Київ	Міжнародний гуманітарний центр «Розрада»	Тел.: (38 044) 289 71 32, (38 044) 234 83 68 E-mail: bond@rozrada.kiev.ua
Київ	«Школа рівних можливостей»	Тел.: (38 044) 592 88 18, (38 044) 240 43 26, E-mail: gender@ukr.net
Кіровоград	«Кіровоградська обласна служба з актуальних питань жінок»	Тел./факс: (38 0522) 22 65 79, (38 0522) 22 65 06 E-mail: omh@library.kr.ua vgz@library.kr.ua
Луганськ	«Жінки Донбасу»	Гаряча лінія: (38 0642) 55 16 99 Тел.: (38 0642) 50 10 39 E-mail: womdon@cci.lg.ua
Луганськ	Луганська обласна рада жінок	Гаряча лінія: (38 0642) 59 96 22 Тел./факс: (38 0642) 58 53 60 E-mail: lwc@mail.ru
Луцьк	«Волинські перспективи»	Гаряча лінія: (38 03322) 5 55 42 Тел.: (38 03322) 4 58 31 E-mail: extrim@lt.ukrtel.net
Львів	Благодійний фонд «Салюс»	Тел.: (38 0322) 72 30 27 Факс: (38 0322) 40 33 62 E-mail: salus@mail.lviv.ua salus.org.ua
Львів	Західноукраїнський центр «Жіночі перспективи»	Гаряча лінія: (38 032) 2 962 962 Тел./факс: (38 032) 295 50 60 E-mail: women@women.lviv.ua www.women.lviv.ua

Місто	Неурядова організація (НУО)	Контактна інформація
Миколаїв	«Любисток»	Тел.: (38 0512) 47 82 69 (38 097) 210 64 49 E-mail: margaritap@ukr.net
Одеса	«Віра, надія, любов»	Гаряча лінія: (38 0482) 63 33 39 Тел./факс: (38 048) 733 27 34 E-mail: semikop@te.net.ua
Одеса	«Веритас»	Тел.: (38 048) 714 60 11, (38 048) 719 31 25 E-mail: ngo_veritas@mail.ru
Полтава	«Родинний дім»	Тел.: (38 0532) 53 09 10 E-mail: familycenter@mail.ru
Рівне	Центр підтримки громадських ініціатив «Чайка»	Гаряча лінія: (38 0362) 69 00 00 Тел.: (38 0362) 23 43 48 E-mail: chayka@rivne.com chayka@mbox.rv.ua
Севастополь	«Молодіжний центр жіночих ініціатив»	Тел./факс: (38 0692) 55 73 90 E-mail: ycfi@sevcom.net
Сімферополь	«Надія та майбутнє»	Тел.: (38 066) 792 69 69 E-mail: shabalin_d@mail.ru
Сімферополь	«Співдружність»	Тел.: (38 0652) 25 54 11 E-mail: yana@mail.strace.net
Суми	«Довіра МЕТ»	Тел.: (38 0542) 32 55 52 E-mail: dovira-met@mail.ru
Тернопіль	«Відродження нації»	Гаряча лінія: (38 0352) 52 57 05 Тел.: (38 0352) 52 63 98 E-mail: galina_kravets@ukr.net

Місто	Неурядова організація (НУО)	Контактна інформація
Ужгород	«Веста»	Гаряча лінія: (38 03122) 3 20 91 E-mail: inna@vesta.uzhgorod.ua
Ужгород	«Чоловіки проти насильства»	Тел.: (38 03122) 3 53 69 E-mail: gpmav@tn.uz.ua
Харків	«Жіноча громада»	Гаряча лінія: (38 057) 714 38 50 E-mail: obiletska@gmail.com
Харків	«Шлях у майбутнє»	Тел./факс: (38 057) 719 85 30 (38 050) 576 90 81 E-mail: yana_kharkov@mail.ru
Херсон	«Чоловіки проти насильства»	Тел.: (38 0552) 55 40 30, (38 0552) 55 20 64 E-mail: managainstviolence@mail.ru
Херсон	«Успішна жінка»	Гаряча лінія: (38 0552) 26 35 63 Тел./факс: (38 0552) 42 37 65, (38 0552) 42 34 85 E-mail: uspix@all.kherson.ua
Хмельницький	«Каритас»	Тел./факс: (38 0382) 79 65 71 E-mail: ksenia_caritas@ic.km.ua
Чернівці	«Сучасник»	Гаряча лінія: (38 0372) 58 55 96 Тел./Факс: (38 0372) 52 04 36 E-mail: elya@utel.net.ua

Веб-сайти деяких міжнародних організацій, що надають допомогу в сфері протидії торгівлі людьми в Україні

(за алфавітом)

1. Австрійське агентство з розвитку	www.ada.gv.at
2. Агентство США з міжнародного розвитку	ukraine.usaid.gov
3. Британська Рада	www.britishcouncil.org/ukraine.htm
4. Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)	unicef.org/ukraine
5. Канадське агентство з міжнародного розвитку	www.acdi-cida.gc.ca
6. Міжнародна організація з міграції (МОМ)	iom.org.ua
7. Міжнародна організація праці (МОП)	www.ilo.org/public/english/region/eurpro/budapest
8. Німецьке товариство з технічного співробітництва	gtz.de
9. Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ)	osce.org/ukraine
oscepcu.org
10. Представництво Європейської комісії	delukr.ec.europa.eu
11. Шведське агентство з міжнародного розвитку	sida.se

Бібліографія

1. Anti-Slavery Int. *Human Traffic — Human Rights: Redefining victim protection* (США, 2002 р.).
2. Алексеева А.В., Галустян Ю.М., Шваб І.А. та ін. *Соціальний аналіз основних чинників торгівлі людьми: реальна ситуація та шляхи запобігання* (Київ, 2003 р.).
3. Барабанов Б. *Социальные проекты на музыкальных FM-станциях: быть или не быть//Время работать на радио. Современная радиожурналистика в разных жанрах: сборник лекций* (Москва, 2002 г.).
4. *Гендерний розвиток в Україні: реалії та перспективи* (Київ, 2003 р.).
5. Гуторова Н.О. *Проблеми кримінальної відповідальності за торгівлю жінками, вчинену організованими групами//Вісник НУВС. Спецвипуск* (Харків, 1999 р.).
6. Ерохина Л.Д., Буряк М.Ю. *Торговля женщинами и детьми в целях сексуальной эксплуатации в социальной и криминологической перспективе* (Петрозаводск, 2003 г.).
7. *Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті/За заг. ред. Ю.С. Шемшученка*, (Київ, 2001 р.).
8. *Запобігання торгівлі дітьми з метою їх використання для примусової праці та сексуальної експлуатації в Україні: проект звіту соціологічного дослідження за методом швидкого оцінювання* (МОП ІПЕК, Україна, 2003 р.).
9. *Запобігання торгівлі людьми: економічні проблеми та їх вирішення: Матеріали міжнародної конференції 21–22 жовтня 2002 року* (Київ, 2002 р.).
10. Зиммерман К., Уотс Ш. *Рекомендации ВОЗ по вопросам соблюдения этики и обеспечения безопасности при проведении интервью с женщинами, пострадавшими от торговли людьми* (ВОЗ, 2003 г.).
11. Картуш А. *Руководящие принципы по пересмотру законодательства против торговли людьми* (БДИПЧ/ОБСЕ, Варшава, 2003 г.).
12. Кребер Т., Малкоч Й., Уль Б.Х. *Механизмы перенаправления жертв торговли людьми на национальном уровне. Объединяя*

- усилия по защите прав жертв торговли людьми: Практическое руководство* (БДИПЧ/ОБСЕ, Варшава, 2004 г.).
13. Кривошеев С. *Огляд механізмів та заходів правоохоронних органів з протидії торгівлі людьми в Україні* (МОМ, Київ, 2001 р.).
 14. *Кримінальний кодекс України* (Київ, 2001 р.).
 15. *Кримінально-процесуальний кодекс України* (Київ, 2001 р.).
 16. Куц В.М. *Гармонізація європейського законодавства про відповідальність за торгівлю людьми// Вісник НУВС* (Харків, 2001 р.).
 17. Куц В.М., Левченко К.Б., Соболев В.О. та ін. *Діяльність органів внутрішніх справ по боротьбі з торгівлею людьми: навчально-методичний посібник* (Харків, 2001 р.).
 18. Левченко Е., Калашник О., Шваб И. и др. *Система оказания помощи потерпевшим от торговли людьми в Украине: по результатам исследования* (Киев, 2004 г.).
 19. Луценко Є., Матіяшек Л., Шваб І., Сканлан Ш. *Торгівля людьми в Україні: оцінка заходів, спрямованих на протидію* (ЮНІСЕФ, ОБСЄ, АМР США, Британська Рада, Київ, 2004 р.).
 20. Луценко Є., Семікоп Т. *Аналіз ситуації з торгівлею людьми в Україні* (Британська Рада, Київ, 2002 р.).
 21. Максjuta М.М. *Вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо запобігання та боротьби із торгівлею людьми// Вісник НУВС* (Харків, 2001 р.).
 22. Муратов С.А. *Нравственные принципы тележурналистики. Опыт этического кодекса* (Москва, 1997 г.).
 23. Орлеан А.М. *Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 124-1 Кримінального кодексу України: проблеми та пропозиції//Вісник НУВС* (Харків, 2001 р.).
 24. *Торговля людьми: противодействие и защита прав женщин. Сборник материалов/Под общей редакцией Е. Б. Левченко* (Киев, 2000 г.).
 25. *Предотвращение торговли людьми: учебно-методическое пособие* (Харьков, 2001 г.).
 26. Салеева Д. *Учет стереотипов как условие повышения эффективности межкультурной коммуникации: сборник научных трудов* (Казань, 2003 г.).

27. *Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: доповідь Уповноваженого ВРУ з прав людини* (Київ, 2001 р.).
28. Стрекалов Е.Ф. *Проблемные вопросы квалификации преступлений, связанных с торговлей людьми*// Вестник НУВД (Харьков, 2001 г.).
29. Сухарев А.Я., Крутских В.Е, *Большой юридический словарь* (Москва, 2001 г.).
30. *Торгівля людьми Албанії, Молдови, Румунії й України з метою трудової і сексуальної експлуатації: проект звіту* (МОП, Київ, 2003 р.).
31. *Торгівля людьми з України з метою трудової та сексуальної експлуатації: проект звіту* (МОП, Київ, 2003 р.).
32. *Женщина становится товаром: торговля женщинами в Израиле*: Центр помощи иностранным рабочим (Хайфа, 2003 г.).

Про БДІПЛ ОБСЄ

Бюро ОБСЄ демократичних інституцій і прав людини (БДІПЛ) є основним інститутом, робота якого полягає у сприянні державам-учасникам із метою «забезпечити повну повагу до прав людини й основних свобод, діяти на основі законності, втілювати в життя принципи демократії й у зв'язку з цим створювати, зміцнювати й захищати демократичні інститути, а також розвивати принципи терпимого ставлення в масштабах усього суспільства» (Гельсінський документ 1992 року).

БДІПЛ, що розміщується в столиці Польщі Варшаві, було засновано як Бюро з вільних виборів у результаті Паризької зустрічі на найвищому рівні 1990 року й почало свою роботу в травні 1991 року. Роком пізніше було змінено назву організації, щоб відбити розширений мандат бюро, що включало діяльність у сфері демократизації та прав людини. Нині у штаті БДІПЛ працюють понад 120 співробітників.

БДІПЛ є провідною організацією в Європі у сфері **спостереження за виборами**. Воно займається координацією й організацією розміщення великої кількості місій і спостереження за виборами, у яких задіяно тисячі спостерігачів; місії оцінюють наскільки вибори, що проводяться в регіоні ОБСЄ, відповідають національному законодавству й міжнародним стандартам. Унікальна методика БДІПЛ дає змогу одержати глибинне розуміння всіх елементів виборчого процесу. За допомогою своїх проектів із надання сприяння БДІПЛ допомагає державам-учасникам поліпшити їхнє виборче законодавство.

Діяльність Бюро у сфері **демократизації** спрямовано на сприяння державам-учасникам у виконанні їхніх зобов'язань у сфері людського виміру. Вона полягає у проведенні експертної оцінки й наданні практичної допомоги для зміцнення демократичних інститутів за допомогою довгострокових програм розвитку верховенства права, громадянського суспільства й демократичного управління.

БДІПЛ сприяє захисту **прав людини**, втілюючи проекти з надання технічного сприяння, а також реалізуючи навчальні програми з питань людського виміру. Воно проводить дослідження й готує звіти

з різних тем, що стосуються прав людини. Крім того, щороку Бюро проводить кілька зустрічей, на яких розглядається виконання зобов'язань ОБСЄ у сфері людського виміру державами-учасницями. У рамках своєї діяльності з боротьби з тероризмом БДІПЛ працює над підвищенням поінформованості про питання людського виміру й реалізує адресні проекти, які стосуються факторів, що сприяють розвиткові тероризму.

Програма БДІПЛ із **толерантності й недискримінації** надає державам-учасницям підтримку у виконанні їхніх зобов'язань ОБСЄ і підвищенні ефективності їхніх зусиль щодо реагування на злочини на ґрунті ненависті і прояви нетерпимості із застосуванням насильства та боротьби з ними. Програму також спрямовано на підвищення можливостей громадянського суспільства при реагуванні на інциденти й злочини, вчинені через ненависть.

БДІПЛ також дає рекомендації державам-учасницям у сфері їхньої політики стосовно народів **рома й сінті**. Бюро сприяє розвиткові громад рома та сінті й налагоджує контакти в їхньому середовищі, а також заохочує представників рома й сінті до участі в роботі політичних органів. Для національних і міжнародних організацій Бюро є контактним пунктом для обміну інформацією з проблем рома й сінті.

Уся діяльність БДІПЛ здійснюється в тісній співпраці та в узгодженні з іншими інститутами ОБСЄ, з діяльністю ОБСЄ на місцях, а також з іншими міжнародними організаціями.

Докладнішу інформацію про БДІПЛ розміщено на інтернет-сайті Бюро (www.osce.org/odihr).

Координатор проектів ОБСЄ в Україні: протидія торгівлі людьми

Загальна інформація

Координатор проектів ОБСЄ в Україні надає допомогу Урядові України у впровадженні національної стратегії боротьби з торгівлею людьми. Ця діяльність є частиною програми людського виміру та відповідає Плану дій ОБСЄ з протидії торгівлі людьми, прийнятому у липні 2003 року.

У відповідь на звернення українських інституцій Координатор проектів ОБСЄ в Україні впроваджує проекти у п'яти напрямках: **політичний** рівень, **запобігання** торгівлі людьми, посилення **переслідування** та **криміналізації** торгівлі людьми, надання **допомоги** потерпілим від торгівлі людьми, а також **дослідження** проблеми торгівлі людьми.

Важливим складником роботи Координатора проектів є тісна співпраця з ключовими українськими інституціями, а саме: з Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством освіти та науки України, Міністерством юстиції України, Верховним Судом України, Академією прокуратури України, Академією суддів України, а також багатьма регіональними неурядовими організаціями (НУО) та іншими партнерами.

На міжнародному рівні Координатор проектів ОБСЄ в Україні тісно співпрацює з ООН, Міжнародною організацією з міграції (МОМ), Міжнародною організацією праці (МОП). Координатор проектів ОБСЄ в Україні також співпрацює з офісом Спеціального представника/Координатора ОБСЄ з протидії торгівлі людьми, з Бюро ОБСЄ демократичних інституцій та прав людини (БДІПЛ ОБСЄ), з відділом стратегічних питань поліції ОБСЄ, а також з офісом Координатора ОБСЄ з питань економіки та довкілля.

Політичний рівень

Разом з іншими партнерами Координатор проектів ОБСЄ в Україні надає підтримку українській владі у створенні Бюро національного

координатора з протидії торгівлі людьми. Виходячи з найкращого міжнародного досвіду, очікується, що Бюро відіграватиме провідну роль у боротьбі з торгівлею людьми. Це включатиме: загальну відповідальність за стимулювання, координацію, сприяння, розроблення та здійснення нагляду за впровадженням діяльності з протидії торгівлі людьми в Україні. Бюро також виступатиме контактною інституцією щодо координації зусиль та обміну інформацією між відповідними державними установами, неурядовими та міжнародними організаціями.

Крім того, Координатор проектів ОБСЄ в Україні надав допомогу у розробленні проекту нової Державної програми з протидії торгівлі людьми (2006–2010 рр.) шляхом поширення найкращого міжнародного досвіду серед відповідних зацікавлених сторін.

Запобігання торгівлі людьми

Надаючи підтримку зусиллям України у запобіганні торгівлі людьми, Координатор проектів ОБСЄ в Україні проводить кампанії для підвищення рівня обізнаності та розуміння ризиків і наслідків торгівлі людьми серед представників органів влади України, потенційних жертв торгівлі людьми та неурядових організацій.

Із метою підвищення рівня обізнаності потенційних жертв торгівлі людьми та осіб, які потерпіли від цього злочину, але не були ідентифіковані як такі, Координатор проектів ОБСЄ проводить інформаційні кампанії, такі як кампанія за участі переможниці конкурсу Євробачення-2004 відомої української співачки Руслани.

Разом із Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда-Україна» офіс Координатора розробляє та розповсюджує інформаційні брошури у посольствах та консульствах інших держав в Україні з метою підвищення рівня обізнаності про проблему торгівлі людьми серед осіб, які хочуть отримати візи.

Частиною цієї роботи є також проект «Сприяння працевлаштуванню вихованців закладів для дітей-сиріт в Україні», що впроваджувався Координатором проектів ОБСЄ в Україні разом із Офісом Координатора ОБСЄ з питань економіки та довкілля. Метою цього проекту є посилення потужностей українських органів вла-

ди та мобілізація приватного сектору для підтримки зусиль із протидії торгівлі людьми шляхом створення економічних можливостей для молодих людей, які належать до групи ризику щодо торгівлі людьми, тобто соціально незахищеної молоді та сиріт. Координатором проектів ОБСЄ в Україні було підготовлено та розповсюджено серед зацікавлених партнерів і осіб груп ризику видання «Закінчив навчання – мрієш про роботу», «Втратив роботу, що далі?» та «Як розпочати свій власний бізнес». Це питання є серед пріоритетів і в рамках спільної діяльності з Міжнародною програмою з викоренення найгірших форм дитячої праці Міжнародної організації праці (МОП/ІПЕК).

Вийшли друком брошури з інформацією щодо юридичних прав потерпілих від торгівлі людьми. Ці брошури буде розповсюджено серед реальних та ймовірних (неідентифікованих) жертв торгівлі людьми. Публікація містить інформацію щодо гарантування безпеки потерпілих, програми захисту потерпілих та свідків в Україні, право на відшкодування завданих збитків.

З метою підвищення кваліфікації фахівців, які працюють у галузі протидії торгівлі людьми, Координатор проектів сприяє регулярному проведенню тренінгів для консультантів «гарячих ліній», працівників консульств, засобів масової інформації, а також тренінгів для працівників урядових установ та неурядових організацій. Разом із БДІПЛ ОБСЄ розроблено посібник для працівників засобів масової інформації (ЗМІ), після чого буде проведено спеціалізований тренінг для журналістів із висвітлення проблеми торгівлі людьми в ЗМІ.

Із 1999 року Бюро ОБСЄ демократичних інституцій і прав людини (БДІПЛ ОБСЄ) та Координатор проектів ОБСЄ в Україні підтримують роботу неурядових організацій, що мають телефонні «гарячі лінії» з питань протидії торгівлі людьми. «Гарячі лінії» з питань протидії торгівлі людьми відіграють ключову роль як у запобіганні торгівлі людьми, так і в ідентифікації потерпілих. Телефонуючи на таку «гарячу лінію», люди, які збираються за кордон із метою працевлаштування, навчання чи одруження, можуть отримати пораду щодо того, як захистити себе і не стати жертвами торговців людьми. Більше того, «гарячі лінії» з протидії торгівлі людьми також надають допомогу родичам людини, яка зникла безвісти за кордоном, особливо

якщо є чіткі ознаки того, що ця людина могла стати жертвою торгівлі людьми. Також «гарячі лінії» забезпечують змогу отримати конфіденційну й анонімну допомогу тим, хто вже потерпів від цього злочину. Ця послуга є життєво необхідною для ідентифікації потерпілих і часто стає першим кроком у довготривалому процесі реабілітації та реінтеграції жертв торгівлі людьми.

Переслідування та криміналізація торгівлі людьми

Разом із БДІПЛ ОБСЄ Координатор проектів ОБСЄ в Україні надає допомогу українським органам влади у приведенні українського законодавства з протидії торгівлі людьми у відповідність до міжнародних та регіональних стандартів. Таку допомогу було надано при внесенні змін до низки статей Кримінального кодексу України, а також при розробленні законодавства щодо компенсації жертвам торгівлі людьми.

Також було надано допомогу в імплементації Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності. Ця діяльність здійснювалася у співпраці з Комітетом Верховної Ради України із боротьби з корупцією та організованою злочинністю й неурядовою організацією «Жіночий консорціум України».

З метою сприяння переслідуванню торговців людьми Координатор проектів ОБСЄ в Україні надає технічну допомогу та організовує у співпраці з українськими партнерами регулярні тренінги, семінари з підвищення рівня обізнаності щодо проблеми, робочі поїздки з метою обміну досвідом і налагодження контактів, круглі столи для суддів та представників правоохоронних органів тощо.

Допомога неурядовим організаціям, що надають підтримку потерпілим від торгівлі людьми

Координатор проектів ОБСЄ в Україні надає допомогу регіональним неурядовим організаціям з метою розвитку їхніх можливостей та забезпечення стабільності їх роботи. Зокрема на прохання кількох регіональних НУО Координатор проектів ОБСЄ в Україні надає підтримку українським НУО з метою вдосконалення механізмів

му допомоги жертвам торгівлі людьми. Цю діяльність сфокусовано на визначенні сфер для розвитку й поліпшення ефективності роботи НУО в цьому напрямі.

Дослідження проблеми торгівлі людьми

Для підвищення поінформованості про специфіку явища торгівлі людьми в Україні Координатор проектів ОБСЄ в Україні сприяв публікації та розповсюдженню матеріалів і досліджень, що зосереджуються на різних аспектах проблеми. Було здійснено дослідження ринку праці в деяких областях України; механізму всиновлення дітей в Україні; роботи «гарячих ліній» із протидії торгівлі людьми; механізму надання в Україні соціальної допомоги людям, які стали жертвами торгівлі людьми.

Координатор проектів ОБСЄ в Україні опублікував інформаційний довідник з питань трудової міграції та законодавства з протидії торгівлі людьми, а також довідник законодавчих і нормативних актів із протидії торгівлі людьми інших країн.

Детальнішу інформацію можна отримати на інтернет-сайтах www.osce.org/ukraine та oscepcu.org.

ВИСВІТЛЕННЯ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРОБЛЕМИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Посібник для журналістів

Видавництво СПД Купріянова О. О.
Комп'ютерна верстка – *А. Ковинєв*
Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 315 від 24.01.2001 р.
03142, м. Київ, вул. Кржижановського, 3
ОКТБ – корп. 5, оф. 140.
Тел.: (044) 502-41-23

Підпис. до друку 04.05.07. Формат 70х100/16.
Папір офс. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 28,31. Обл.-вид. арк. 36,51.
Наклад 800. Зам. № 17-07.